

ЕВГЕН ГУЦАЛО

ОЛЕНЬ АВГУСТ

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ОЛЕНЬ АВГУСТ

Оповідання

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ВЕСЕЛКА»
Київ 1965

Дівчинка жила удвох з батьком на глухому подільському полустанку. Через полустанок, не зупиняючись, гримкотіли поїзди, вони мачили в дорогу. Дівчинці хотілось поїхати далеко, у велике гамірне місто, де живе її мати, що їх з батьком покинула.

А батько тим часом збрався одружитися вдруге. Дівчинка не хоче, щоб у їхній дім прийшла чужа жінка. Але в мачухи, виявляється, добре серце...

Це — одне з сімнадцяти поетичних оповідань, що складають цю збірку. Вони розповідають, як зароджується в дитини любов до життя, до прекрасного й відразу до бридкого, про перше почуття, про хлоп'ячі мрії.

Дорогі друзі! Напишіть, чи сподобалися вам оповідання та малюнки.

ЧОРНОГОРІЯ

Синій день, сині горби вдалині, густої сині — аж чорної — налято в річку. Тільки-но почався ранок, і серпень ходить луками, збиває у колгоспному садку солодкі груші, що звуться бабами... До воріт, за якими старою побігли по низині малі кленові куці, виходить сторож дід Мар'ян та й сипле яблука.

Ніхто не вірить його ласці. А що коли це обман, пастка, в яку нас хоче піймати Мар'ян?

Стоїмо віддалік, боїмось наблизитися.

Мар'ян повертається до нас спиною і повільно йде поміж крутобокої капусти.

Перший кидається до яблук Льоня. Він часто кліпає в'ями — блідими, невиразними, і, не одриваючи погляду від Мар'яна, простягає худу руку, напихає свої кишені золотими ранетами. Мені й Олегові дістаються рештки.

Льоня їсть і мовчить. Його рот набитий золотим ранетом. Великі очі мають такий колір, ніби в них плавають сірі хмари. Олег теж мовчить. Він обережно відкушує од яблука, яке в нього вже останнє. Йому, мабуть, не віриться, що зараз ось ще двічі встромить білі зуби в цукристий плід — і його не стане.

І ось яблука не стало. Олег не міг відірвати погляду від кишень нашого ватажка.

— Льоню, дай, — нарешті не втерпів Олег.

— Що тобі дати?

По виразу його обличчя Олег догадався, що нічого не одержить. Але йому дуже кортіло...

— Яблуко...

— А ти думаєш, що яблука я для себе взяв? Що я їх сам поїм? Ви про Оксану обоє забули, злускали, що мали. А я про неї не забув. І ці яблука — для неї.

Я відчув сором: забути за Оксану! Всі яблука з'їсти самому, а нашій Оксані не лишити й хвостика...

— Йдемо до Оксани, — скомандував Льоня.

Ми підвелись, Льоня критичним зором оглянув мене й Олега.

— Ну й брудні ж ви! Чисто як поросята. Йдемо до води.

Пішли до річки. Забрели далі від берега і стали митися.

— Піском тріть ноги! — гукав з сухого Льоня. Він, як завжди, був чистий. А ноги терти йому не треба було — вони були взуті в парусинові туфлі.

Ми набирали в жмені піску, здирали із ніг ту шкаралупу, яка робила їх чорними. Далі хлюпали воду, що пахла жабуринням, собі на обличчя і чекали, коли ж Льоня накаже кіччати.

Десь за півгодини Льоня сказав, що в такому вигляді ми обидва можемо з'явитись перед Оксаніні очі. У мене з литок цебеніла кров, текла кривавиця й з Олевих колін, — ми такі сумлінно дряпали себе камінцями. Але тепер не соромно йти до Оксани...

Оксана була дочкою Дмитра Сергійовича, нашого учителя. Він був хороший, справедливий учитель, і частину любові, яку ми відчували в своїх серцях до нього, перенесли на Оксану. Ми навчалися в третьому класі, а вона тільки цієї осені збиралася піти перший раз у школу, але дівчина була повноправним членом нашого товариства.

Оксана давала нам цікаві книжки, які були в бібліотеці її батька. Я пригадую зараз, що це були захоплюючі твори про капітана Немо і його «Наутилус», про людину-амфібію. І ще була одна книга. Її назва вивітрилася з моєї голови. В ній розповідалось про Австралію, про чудесний корабель, який пересувався по морю, в повітрі і під землею. Хтось вирвав з книги початок і кінець, але пригодницька оповідь від цього лише виграла: вона була більш таємничою, і багато пригод нам доводилось домальовувати у своїй уяві.

...Льоня обережно постукав у двері. Ми стояли в нього за спиною і прислухались до звуків, що долітали зсередини. А в кімнаті — дзвінкий голосок Оксани. Вона так швидко й радісно говорила, що їй розібрати не можна було.

Льоня постукав енергійніше і в очікуванні прикусив тонку нижню губу.

— Можна! Ввійдіть! — пролунав жіночий голос.

Жіночий голос незнайомий. Ми знали, що в Дмитра Сергійовича немає дружини, що ось скільки вже років вони живуть з Оксаною вдвох. І ми залишилися стояти в півтемному коридорі.

Оксана сама відчинила двері.

— Хлопці, це ви? Добрий день, яка я рада, чого ж ви стоїте? — скоромовкою випалила вона і відступила трохи в кімнату, запрошуючи нас.

Льоня переступив поріг, за ним я, останнім — Олег. Ми збилися біля пузатого буфета. Перше, що впало нам у вічі, це два розкриті чемодани. А біля столу сиділа незнайома жінка. Дмитра Сергійовича не було.

Незнайома жінка ласкаво усміхалася. У неї були густо пофарбовані брови. І губи не такі, як у всіх жінок. У цієї жінки губи голубі...

— Оксано, ми тобі яблук принесли, — нарешті знайшовся Льоня.

І почав викладати на буфет ранети. Льоня завжди був хоробрий, ми з Олегом переймали в нього вміння незалежно

й гордо поводитись. Але зараз він був несміливий, і його нерішучість передавалась мені й Олегові.

Одне яблуко впало на підлогу, Оксана швидко стрибнула за ним, піймала і вп'ялася в його рум'яний бік гострими зубами.

— Оксанко, вгощай хлопців цукерками, — сказала жінка, яка сиділа за столом, і подала Оксані велику коробку.

— І справді, беріть, хлопчики, — припрошувала нас дівчинка.

Олег узяв перший. Розгорнув хрумкий папірець, поклав до рота шоколадного «Ведмедика». Я теж узяв. Лише Льоня відмовився. Він сказав:

— Я сьогодні їх по саму зав'язку наївся. Спасибі.

Ми з Олегом так і вилупили на нього очі. Що це Льоня меле? Адже ми сьогодні цілий день були разом. І коли чого по саму зав'язку наївся Льоня, то це були ранети, але ж не «Ведмедики»!

Оксана сказала:

— Хлопчики, це моя мама приїхала.

Жінка почала червоніти. Ми виразно бачили, як її білі щоки наливаються кров'ю, темніють.

Жінка сказала:

— Ви йдіть, хлопці, пограйтесь на вулиці.

Ми вийшли. Та далеко не подалися. Сиділи на вигоні під сосною. І мовчали. Льоня не дивився на нас — його погляд блукав десь у небі.

А Олег запитав:

— Де в Оксани взялася мама?

Цього не знав ні Льоня, ні я. Тому ми й не відповіли на його запитання.

Згодом по дорозі пройшов Дмитро Сергійович. Він був у білих полотняних штаних і в солом'яному капелюсі. Коли він уже проминув нас, завертаючи у свій двір, Олег гукнув:

— А до Оксани мама приїхала!

Дмитро Сергійович зупинився. Він повернувся в наш бік і поспитав:

— Що ви сказали, Олег?

І Льоня, і я здивувались, що вчитель назвав Олега на «ви». Та й сам Олег здивувався. Але він ще раз повторив:

— До Оксани мама приїхала.

Дмитро Сергійович деякий час стояв, ніби вникаючи в те, що почув, а потім повільно пішов у свій дім.

Ми сиділи й нудьгували. Потім полягали навznak, дивили-

ся в небо і знову нудьгували. Бо з нами не було Оксани. А її не було тому, що приїхала мама...

— І нащо вона приїхала? — запитав Олег.

Я не відповів, бо не знав. Моя мама завжди жила зі мною і з моїм батьком. А в Льоні взагалі не було мами. Вона померла, а він жив у бабусі.

Ми й не помітили, як на вигоні з'явилася Оксана. Вона сіла на траву біля нас і сказала:

— Тато мене послав до вас...

В очах у Льоні світився сум. Льоня ніби питав: а ти сама не могла прийти?

— Тато хоче поговорити з мамою без мене, — пояснила Оксана.

Льоня запитав у нас:

— Підете зі мною, куди я поведу?

— Купатися? — недогадливо сказав Олег. Він зовсім не помітив таємничого світла в Льониних очах.

Льоня витримав паузу.

— В Чорногорію, — сказав він.

Ми притихли.

— Піду, — першим погодився я.

— І я, — підтримав мене Олег.

Оксана не давала своєї згоди.

— А ти? — запитав у неї Льоня.

— До мене мама приїхала... — почала невпевнено Оксана.

Льоня перебив:

— Отже, не бажаєш?

Оксана вагалася. Це ми добре бачили. Льоня сказав:

— Хлопці, ходімо!

Й Оксана пішла з нами.

Чорногорія була за селом. Її горби мріли під розпеченим промінням. Її пологі боки уквітчані зеленим лісом. Там печери. В них бував лише Льоня і про них розказував багато цікавого. Та скільки ми не просили його, не хотів нас завести туди. А сьогодні наважився.

Льоня вів. Він широко розмахував руками, ніби збирався летіти, бо ж під гору було йти нелегко.

Позаду неохоче пленталась Оксана. Сьогодні вона була невпізнанна — мовчазна і невесела.

Олег питав у неї:

— До тебе мама приїхала?

— Еге.

— А де вона була?

— У місті.

— Чому ж вона з тобою не жила?

— А мама була покинула мене й тата.

— А тепер?

— Тепер вона повернулась, — неохоче відповіла Оксана.

Потім у її голосі забриніла радість:

— Я така рада! Тепер у мене буде мама...

Уже похмурий ліс оточував нас. Співали пташки. Стало прохолодно. Піскувата дорога звивистою стрічкою п'ялася поміж голого коріння, обшморганого колесами возів та автомашин.

Оксана зупинилася.

— Далі я не піду... Я хочу до мами.

І вона побігла назад. З гори було бігти легко. Ми стежили, як між дерев біліє її коротеньке платтячко. Мовчали. Льоня сунувся. Олег зневажливо кривив губи. Я почував себе скривдженим.

А ліс був гарний, повний свіжості й щебету. Пахло глицею, землею, потривоженою мурахами.

Напевне, ні я, ні Олег не розуміли Оксаниного вчинку. Його міг зрозуміти лише Льоня: адже в нього нема мами...

Він сказав:

— До печер ми не підем.

Він ступив крок, другий, минув мене, Олега і став спускатися з гори...

Ми знову повкладалися на вигоні. Лігши навznak, стежили, що робиться на небі. А там пливли хмари. Вони й відбивалися в Льониних очах.

...Вечір був фіалковий. Від річки брів молочний туман. Я зривав травинку за травинкою і відчував, як вони свіжо й гостро пахнуть.

А потім з учительового двору вийшла Оксана. За нею слідом з'явилась її мама. У мами було сумне обличчя. Вона несла в руках чемодани: у правій руці — більший, у лівій — менший. Вона поставила чемодани на курну дорогу, постояла біля них, ніби роздумувала над чимось.

— Хлопці, — прошепотів Льоня. — Оксанина мама знову їде.

Ми перевернулися на животи й дивилися на те, що відбувалося перед нашими очима.

Оксана наблизилась до нас.

— Хлопчики, я їду, — сказала вона.

Ми не знаходили, що їй сказати.

— Куди? — запитав тихо Олег.

— З мамою. Вона бере мене з собою.

— А чом вона не хоче залишитися тут? — ще запитав Олег.

— Тато не хоче простити маму.

— І ти їдеш з мамою? — різко запитав Олег.

— Їду. До побачення, хлопці.

— До побачення, — сказав я.

Лише Льоня нічого не відповів.

Оксана крутнулася на одній нозі. В повітрі замайорів її червоний бантик. Вона підбігла до своєї матері, і вони стали віддалятися по дорозі. Вони прямували туди ж, куди ми недавно ходили, щоб відвідати печери. Вони йшли на вокзал.

Коли мама з Оксаною вже піднімалися на перший горб, на подвір'ї появилася Дмитро Сергійович. Він поволі пройшов до воріт. Зупинився. Він був похнюплений, зажурений.

Ми зрозуміли, що він сумує за Оксаною. Адже він її дуже любив, він і рибу ходив з нею ловити, і полуниці збирати в лісі. І ми її любили так само, як батько. Нам стало шкода його. Неймовірно шкода. Як вона могла зрадити батька? Нашого Дмитра Сергійовича, який був хорошим учителем, справедливим — і зовсім не строгим.

Як вона могла? Невже влада матері, якої вона зовсім не знала, бо її постійно не було з нею, була сильніша за любов і ласку батька, якими він наділяв свою Оксану щоденно?

Ми щодуху побігли до лісу. Ми відчували, як у наших грудях шалено б'ються серця. Зминули з дороги, мчалися поміж старих вікових дубів, щоб швидше наздогнати втікачку. Ген уже завиднілося біле платтячко Оксани, і стало виразно видно два чемодани в руках її матері. В наших очах миготіли зелені куці, навкруги було урочисто й тихо. А Льоня закричав:

— Зра-а-а-дни-и-ця-я-я!

Здавалось, він набрав у груди силу-силенну повітря і доки не видихне його, то й не скінчить цього дошкульного, жорсткого слова.

Оксана почула, але не оглянулася. Тільки зігнулася, ніби хтось боляче шмагнув її батою по худеньких плечах.

— Зра-дни-ця-я-я! — закричав Льоня, і в його очах було повно темних грозових хмар.

Це слово підхопив Олег. Він широко розкрив рота, і слово вилинали звідти, гомоніло в лісі — кінця йому не чути.

Я згадав, як Дмитро Сергійович зажурено стояв біля воріт,— і спазми перехопили моє горло.

Я теж крикнув те слово, але в мене воно прозвучало тихо, невпевнено і зовсім не мало тієї сили, що воно мало, народившись у грудях Льоні й Олега.

Кругом нас — темношатий ліс, поміж його вітами скісно падали золоті снопи сонця, і котилися луни, і в горлі в мене було жорстко і сухо.

А потім на траву-мураву упав Льоня, закривши руками лице, і в нього раз здригнулись плечі, другий...

Чорногорія оточувала нас своїм ласкавим шумом, вона вливалася в нас вечоровою прохолодою, всотувалася в очі серпневою зеленню.

МЕЛЬНИК І ЙОГО ДОЧКА

I

Уночі по ставу блищать зірки. Зледве ворущаться різкуватими промінчиками, виполоскуються у весняній воді. А місяць пливе й пливе від одного берега до другого, золотим червцем донизу, аж доки не потоне. Вимеркнуть його холодні сліди на ставу, ніби й не плив там ніколи місяць. Тоді береться народжуватись небо, і вищає, вищає, доки не зіпнеться над горбами. І чим далі воно піднімається, тим глибше опускається у воду, — і здається, що став бездонний, бо ген-ген брижиться

блакиттю. Ген-ген... Пташка пролетить угорі — пролетить вона й по відзеркаленню. А сонце стеле й стеле полотна по гладіні — вимочує. Вони ж не мокнуть, і сонце згортає їх сухими.

— Івасику-Телесику, приплинь-приплинь до бережка!

Це мельникова шепелява Марійка. І хоч не видно поміж латаття ні Телесика, ні човна, але вона, примостившись на камені, мисе ноги і викликає невідомого Івасика чи то з-за цвинтаря, не то з-за Кобилячої коси, чи то з-за тих верб, що ген полощуть попущене віття. У неї ніс уже облущений, шкіра на ньому пухириться. Коліна позбивані, а ноги — в бородавках. Марійка впевнена, що то жаба винувата. Пробувала вивести їх молочасм — не виводяться. Вона вірить, що коли купатись ранньої весни, то з-під спіднички виросте верба. Але кілька разів купалась — не росте. Чого б то?

Марійка завжди біля води, тому в неї очі ніби жабуринням забризкані, зеленкуваті. Напровесні тітки приносять гусячі та качині гнізда з шкаралупами та бовтунами і топлять їх за лотками. Марійка виловить кілька бовтунів, кладе їх на осоння: може, що вилупиться? Та дарма... Напровесні на протилежному степовому березі сідають перепочити дикі гуси, що летять на північ. Вони обережно ходять по торішній траві. Полювати на них заборонено, і дядьки, прошкуючи по гатці, тільки дикувато поглядають на той бік. Батько також визирне з млина, потовчється на мосту, подимить цигаркою, глипаючи на гусей у повесінньому березі, — і назад. А Марійка, нібито вона вже сама стала Івасиком-Телесиком:

— Гуси-гуси-гусенята, візьміть мене на крилята!..

Коли до млина з'їжджаються машини та вози, то вона любить крутитись поміж моторами й кіньми. Любить, як коні їдять сіно або хрупають оброком і позирають навколо зволженими розумними очима. Любить, як пахне свіже зерно і як зносять мішки до млина. Любить дивитись, як дядьки вечеряють на полудрабках, чекаючи свого помолу. Вона шастас поміж колесами, поміж ногами, людськими та кінськими, до всього є їй діло.

Вона — ніби зелепоокій дух цього підстаркуватого колгоспного млина.

— Марійко, — наказує батько. — Ану спати!

Тоді вона ховається за мішками. Причаївшись, слухас, як трудно гуде вода, як твердо й ваговито крутяться жорна. Од розприсканого борошна в напівосвітленому млині ще темніше;

голосів зовсім не чути, тільки видно зуби, відкриті у мимовільній усмішці, та ряхтіння іскристих колючок в очах. Батько геть-чисто обсипаний борошном: його брови звисають заметами, кучугуркою вибивається з-під козирка чуб, а сам картуз схожий на підпалок; плечі батькові і рукави також притрушені пухкою метелицею, і коли він піднімає обидві руки, то скунялій Марійці здається, що він підносить крила, щоб у розчинені двері вилетіти в ніч. Поступово кам'яний гуркіт і твердий гамір води віддаляються, відпливають, — це Марійка, легшаючи і стаючи зовсім невагомою, засинає.

II

Буває, що приходять додому. Коли батько тільки прокинеться і порасться по господарству. І починається розмова. Про те, про се, про Химині кури. Батько більше підтакує. У нього очі ласкаві, ніби ввібрали добро всього світу. Згодом гість переводить мову на те, що оце має мішечок-другий пше-ниці, то хотів би змолоти. Коли ж то млин буде одчинено, як там...

— Завтра, — відповідає батько. — Завтра й приносьте.

— Воно й на колгоспній пекарні хліб гарний випікають, — провадить гість. — Але ж ото баба гризе й гризе: одвези та одвези, хай буде свіже мливо, бо закортіло домашнього хліба. Знаєте, баба — вона ж дурна. Як утокмачиться їй що, то кілком не виб'єш.

— Вона всеняке життя сама пекла хліб, то руки сверблять і душа свербить...

— Може й так... Завтра привезу. Тільки ж щоб гарно змолоти, щоб м'яко...

Проте гість іще не заспокоєний. Хоча він знає, що людям не деруть, а мелють, і мелють гарно, але хочеться, щоб йому було найліпше. Він все не йде з двору, тупцює, знімає й надиває картуза, зацікавлено роздивляється нові тички, якими підперто гілля яблунь у садку, знову заводить річ про те, про се. Батько не гнівається. Він лагідний, ніби ота рожевобока хмарина над селом.

— То ви ж глядіть, — знову за своє гість.

І так щодня. Хто-небудь прийде, хто-небудь пиріжків чи пундиків принесе. Коли батько відмовляється, то силоміць ткнуть у руку: «Беріть, беріть, бо ж господині немає, а ота мала хіба вам напече...» І — стрель поглядом на Марійку.

А вона і рада, що пиріжків принесли, але водночас і гнівається, що ото про неї так.

Батько завжди бере її з собою до млина. Але одного разу подався ще зранку набивати жорна, а вона рушила пізніше, випаливши в печі та нагодувавши курей. Ішла, нічого собі не думала, коли з глиняників вискакує рудий Тизунець, з розтовченим носом, з плескатим підборіддям. Вона відчула щось недобре, а тому набрала дуже безпечного вигляду, ніби біля глиняників нікого немає, крім неї, а коли й є, то не варте її уваги. І саме це розізлило Тизунця. Бо якби вона хоч сполохано зиркнула на нього, то він би її не зачепив. А так переступив дорогу і питає:

— Що тобі зробили наші гуси, га?

— А що?—перепитує Марійка так, ніби вона нічого не знає.

— Грудками хто шмаляв на них, га?

— Коли?

— Учора! Хто, га?

— Ніхто на них не шмаляв! Вони залізли до нас у капусту, а я їх вигнала!..

— Ось я тобі зараз вижену, — погрозливо сказав Тизунець, підступаючи ближче. — Більше не будеш шмаляти!..

— Те! — обізвалась Марійка. — А я хотіла тобі щось показати!

— Що показати? Ти думаєш, що менше запотиличників дам?

— У млині, — сказала Марійка, — у млині є місце, де співає вода. Отак, — вона хотіла зобразити, як співає вода, але тільки беззвучно поворушила вустами. — Отак...

— Не бреш, — пригрозив Тизунець. — Однаково лупня дам.

— Ет! — невдоволено кинула вона. — Як хочеш.

І спокійно обминула Тизунця, ніби він і не стояв на її дорозі. Зневажений хлопець отетерів, а потім кинувся навздогінці. Він не штурхнув Марійку, тільки примирливо запропонував:

— Добре... Ходімо...

У млині Тизунець старається бути непомітним. Мимовільно він ніби меншає ростом та вужчає в плечах, тоді як Марійка вищає та наче дорослішою стає. Проте Марійка нічого не говорить батькові про їхні стрітини, і хлопець сміливішає, очі його незалежно розпалюються.

Вони залазять у підпілля, між гвинти і колеса. Денне світло пробивається сюди крізь шпари, воно зеленкувато-бліде. Під самими ногами дзюркотить швидкими струмками вода. Тут во-

лого й холодно, як у погребі. Обоє на хвилию принишкли, при-
слухаючись.

— Де ж? — запитав Тизунець.

Марійка мовчки порачкувала між вологими, облутаними
сірим павутинням стовпами, і дошки під її ногами приглушено
порипували. Ось світло із однієї шпари стрельнуло в її голову,
ось прутик із другої щілини діткнувся руки.

— Тс-с, — приклала палець до вуст, сама перетворюючись
на слух.

І Тизунець закам'янів. На мить здалось, що йому заважає
власне дихання — і він затамував його. Над головою глухо
ходили. Серце у грудях стукало голосніше, ніж будь-коли.
Й одноманітно жебоніла вода, просочуючись крізь лотоки та
поминаючи лопаті. Марійка не ворушилась. І Тизунець подумав,
що вона чує те, що не долітає до нього. Йому стало заздрісно,
і він відчув себе чужим у цьому запіллі, де нічого не міг
вловити. Якраз Марійка повернулась до нього, немов запитувала:
правда ж, гарно?

— А ти брешеш! — пробубонів він і сам злякався свого
голосу, який видався йому тут зайвим.

— Лізь на моє місце!..

Тут і справді співало. Під дошками, зовсім близько, солодко
жебоніла вода. Іноді вона наче схлипувала, а потім її звук
ставав чистим, пронизливо тоненьким. Далі набрякав, уже був
соковитим, наливався мелодійною гучністю, доки знову не сти-
шувався... Клекотіло, жебоніло, пронизувало простір, будило
щось невловне й бентежне.

Враз ринуло й загоготіло — спів пропав, розтоптаний рапто-
вим клекотом води, пущеної через лотоки. Трудно, гранітно
щось повернулося, заскреготіло; далі вже повернулось легше,
не так натужно, — і колеса почали крутитись, скоромовкою
бубоніти, далі вже не бубоніли, а тільки гули. І дошки ніби на-
пружились та потугішали, вони тремтіли і здавались тоншими,
ніж перед цим.

— Все,— сказала Марійка.— Більш не співатиме.

III

Телесик не припливав до бережка а гуси-гусенята не брали
Марійку на крилята. Уже почалися грози, літні, раптові, і коли
по ставу лопотів дощ, то поверхня куріла блідим водяним по-

рохном, а блискавки диміли пронизливо голубуватим сяйвом. Громи їздили по хмарах, зчиняючи гармидер, гуркотняву, й тоді здавалось, що од невидимої колісниці відпало колесо і покотилося геть-геть, і його торохтіння вигасало, доки зовсім уже не чулось. Ночі після гроз бували то прохолодні, то задушливі; і в прохолодні ночі зірки були яскраві, бадьорі, ніби натерті до блиску цеглою, а в задушливі — ліниві й стомлені, ледь-ледь веселі.

Якось ополудні Марійка вискочила з млина купатись. Вода цвіла зеленим цвітом, була тепла, ніби її гріли в балії. Марійка сховалась, тільки голову видно. Ось метелик із сонячно-золотистими крильцями опустився на плавучий листок. Ластівка хуркнула над ним — і налякала. Риба тернулась об коліна тупим писком — і збурунила хвостом воду, налякано одпливши.

З-за лози вийшли хлопці і всілись на піску.

— Агей, — крикнув до Марійки козлоногий Сеник, конюхів близнюк. — Вилазь на берег.

Вона ж навіть не відповіла, ніби ніхто до неї не звертався.

Тоді Сеник навмисне зласкавив свій голос, надавши йому байдужо-дружніх ноток:

— Ну, як хочеш...

Її голова стриміла над водою, як велика і незвичайна квітка латаття. Хлопці сиділи на піску, штурхали під боки Тизунця і заливчасто реготали. Нарешті, їм надокучило теревенити та сміятись, і Сеник знову гукнув:

— То не вилізеш?

Вона знову не озвалась.

Тоді він прокричав:

— А що там у млині співає, га?.. Що ти брешеш?

Марійка ледве втримувалась, щоб не вискочити. Але коли хлопці стали кепкувати над нею, вона підвелась і побрела до берега. Чим ближче підступала, тим тихіші ставали хлопці. Тизунець, який також насміхався, першим звівся на ноги, нібито вона, розлючена, йшла тільки до нього, щоб видряпати йому очі...

Коли вона, не мовивши й слова, вдягалась, то Сеник сказав:

— Ну й брехло ти! — І на підтвердження звернувся до Тизунця: — Правда ж, вона брехунка?

Марійка й хлопці дивились на Тизунця. І він, одвернувшись від вогнисто-пилних Марійчиних очей, зневажливо посміхнувся і мовив:

— Брехунка, авжеж.

Хлопці од реготу качались по піску. Марійка схопила своє плаття і, наче її цькували собаками, побігла геть. Їхній сміх переслідував її, лящав у вухах.

IV

Зимою батько білий не тільки тоді, коли повертається з млина, а й тоді, коли йде до млина: метелиця обліплює його. Сніг примощується на стрішках брів, намітає кучугурку на чуб, що випорскує з-під шапки, чіпляється за пухкі вуса, ніби за вівсяну стерню. Од снігу батьків погляд стає чистішим і глибшим.

Батько ступає в сліди, у яких, здається, повно голубуватих сутінків, а Марійка дріботить збоку. Синиці випурхують з-під їхніх ніг. На шляху здибаються люди. Вони вітаються, нахиляючи голови. Батько і Марійка відповідають в один голос, і Марійчин — золотаво-дзвінкий — на хвилю покриває синій шарварок.

Цілий день вона — то між саньми й машинами, полохаючи воробців, що клюють розсипаний з опалок овес чи кінські кізляки, то ж у млині. Жорна трудно й жорстко крутяться, вода гуде порско й напружено. Поступово вона, як і батько, вибілюється в борошно, воно осідає їй на стрімкі брови, затримується об лагідний пушок на вилицях. І її голова од того також злегшується, стає світла, приглушено сонячна у півтемному млині.

Надвечір батько відправляє її додому. По замерзлому ставу бредуть і бредуть від стегу сутінки. Хтось рубає сокирою ополонку, і крига то хижо, то розпачливо подзвонює. Верби повдягалися в овечі кожухи, повивертавши їх білою вовною. Ген на колгоспній фермі синє намисто мерехтить разком — вогні. І думка про Телесика не закрадається в голову...

З луку, з-поміж беріз, вихоплюється маленький лижник. Він мчить навздогінці. І розуміючи, що вже не наздожене, починає махати палицями: мовляв, зупинись, маю сказати щось. І хоч Марійці кортить зупинитись і довідатись, що там має сказати Тизунець, але вона притьмом вскакує на своє обійстя і ховається в хаті.

Готує уроки — читає, пише. І чекає на батька. Уявляє, що все там уже змололи, опустили заставки, і млин, пахнучи свіжим мливом, заслухався сніговою тишею. І тими пісенними дзюрками, що не замерзають і зимою, що срібно ллються, киплять непогасною мелодією — кризь сивий холод, під кригу...

Батько приходиться, коли вона вже спить.

ЛЮДИ ЗРОСТАЮТЬ, НАЧЕ САДИ

Клас регочеться. Всі порозкривали роти, гупають кришками парт, дивляться на Ростика і сміються.

Ростик дивиться на товаришів і також сміється. І тому, що винуватець не відчуває себе пригнічено, а також веселиться... дітям не дуже кортить реготати. Учитель, набираючи дуже строгого й поважного вигляду, каже:

— Та-ак...

— Еге, так, — стверджує Ростик.

— Що ти цим хочеш сказати?

— Анічогісінько. Ви кажете так — і я кажу, що так.

— Не базікай.

— Добре, не базікаю.

— Ти чуєш чи не чуєш?

— Авжеж, чую.

— Не базікай! — уже не вдавано, а по-справжньому сердиться учитель.

— Не базікаю, — наполягає на своєму останньому слові Ростик.

— Тільки ти ще промовиш слово — я тебе вижену за двері, — обіцяє учитель.

— Не скажу ні слова...

— Геть! — зривається голос в учителя.

— Але ж я...

— Геть!

Учитель сам одчиняє двері. Обличчя набрякло кров'ю, руки також почервоніли, на них настовбурчилося руде волосся. Ростик підводиться і йде геть. Але почуває себе невинним. Він нічого не робив. Він тільки вирішив записувати приклади з дошки стоячи, а не сидячи. Бо від вічного сидіння в нього затерпла спина. І він списував стоячи. Але «гідри» це не сподобалось. Учитель побачив у цьому зрив дисципліни. Ну, як йому так хочеться бачити зрив, то нехай бачить. Ростик не заперечує.

— Слухай, — каже «гідра», коли він уже ступає на поріг. — Поясни мені, чому ти на всіх уроках сидиш непослухом, а в Аннети Леонідівни — ні?

— Хе! — каже Ростик.

— Що? — питає учитель.

— Хе! — відповідає Ростик.

— Геть! — сердиться учитель.

— Іду, — каже Ростик.

Він тихенько вислизає з школи; надворі синя й тепла погода, брижить передосінній холодок; уже вечір; дерева вилаштувалися вздовж паркану похнюплено, хоча й строго; з них ще не спадає листя, але вони вже взялися багрянцем, понакидавши на себе незвичний і непевний одяг.

Ген по сірому шляху котить автомашина, піднімаючи рухомий хвіст пилюги. В кузові — яблука: вони віддалік біліють

яскраво й привабливо. Ростик вискакує на шлях, сідає посередині, вдаючи, що скалічив ногу. Шофер сигналить. А він сидить. Водій дає довгий переривчастий гудок. А Ростик не рухається. Машина стипує хід, зупиняється зовсім близько. Виглядає розлючений шофер.

— Ти чого втелегенився? — кричить він.

— Болить, — кривиться Ростик.

— Це знову ти викомарюєшся, — впізнає його водій і, вже не звертаючи на нього уваги, рушає. Ростик прожогом схоплюється, очікує, коли машина трохи промине його, далі вискакує в кузов, похапцем насипає за пазуху яблук. Сплигує на повному ході. Як і завжди, йому це вдається.

Ростик стоїть біля телефонного стовпа і жує. З хати напроти визирає простоволоса жінка. Вона виливає в яму помії з баняка і гукає до хлопця:

— Що, збитошнику, зійшло з рук?

Ростик і не ворухнувся.

— Еє-х, страхопудало ти, — з якимось дивним для Ростика уболіванням у голосі каже тітка. — Злодієм довго не проживеш.

Він миттю обертається назад, показує пальцем:

— Ваша хата горить!

Тітка випускає долі баняк, він гепається на твердий діл, а тітка злякано бликає на вікна, на стріху, на причілок. Але ніде нічого, — ні полум'я, ні диму. Тоді вона спльовує й починає лаятись:

— А бодай тобі тіпун на язик, шибайголого, а нехай тебе понесе на швидкі лотоки...

Її погрози Ростика не лякають ніскільки. Він їх просто не слухає. Він знає, що жодне побажання не здійсниться. Хай собі галасує. Погарикається — та й перестане. Адже її ніхто не зачіпає. Він собі стоїть під стовпом і їсть яблуко. А як він його добув — це не її діло... Це вже його турботи. І потім, якби «гідра» не надумався вигнати його з класу, він би не сідав посеред шляху, не наричував би повну пазуху ранетів. А це вчитель винуватий. Хіба ж ні!

Ростик сміється й біжить до школи. Уже дзвінок. Це закінчився останній урок. Треба швидше вхопити свої книжки й тікати. Сьогодні з хлопцями вони йдуть на колгоспний баптан. Звідти вивезено ще не всі кавуни. Можна дещо назбирати.

На дверях класу його здибує «гідра».

— Ходімо, — каже учитель.

— Куди? — не тямить Ростик.

— Як куди? До директора.

— Навіщо?

— Розкажеш, що ти нового сьогодні довідався на моєму уроці.

— Добре, — згоджується Ростик.

В цей час до них наближається Аннета Леонідівна. Вона в пуховій зеленій кофті. Ще віддала вона всміхається. Аннета Леонідівна не знає, що скоїлося... Вона молода, і їй личить усмішка. Тоді в неї з'являються на щоках дві ямочки. Глибокі й приємні.

— Куди ви? — питає вона.

— Ми йдемо до директора, — поспішає пояснити Ростик.

— Ти знову щось накоїв? — строго питає Аннета Леонідівна.

— Авжеж, — стверджує «гідра».

— Я писав стоячи, — пояснює охоче Ростик. — Я сидів-сидів, і в мене заболіла спина. Ну, я підвівся і списував приклади з дошки стоячи.

— Ага! — каже Аннета Леонідівна.

— Він зараз пояснить дещо директорові...

Учителька сказала:

— Потім прийдеш на город. Ми сьогодні садимо сад.

«Гідра» веде його в учительську. Там саме зібралися всі вчителі. За окремим столом — директор. Він довгообразний, з вусами. Обличчя в нього лагідне, і вуса до нього не пасують. Ніби намальовані. Ростикові хочеться сказати про це директорові, але він стримується. Дуже тут багато людей. Та й не миветься це йому так. На піонерській ланці розбиратимуть, дорікатимуть сто років!

— Клади яблука на стіл, — каже директор.

— Га? — вдає, що не дочув, Ростик.

«Гідра» підозріло коситься на відстовбурчену Ростикову пазуху.

— Ану, — командус він. — Викладай. І як це ти встиг обірвати колгоспний садок? Чи хазяйський?

— Де там, — каже стомлено директор. — Це він машину пограбував. Посеред дороги зупинив і пограбував. Маємо доморощеного Соловейка Розбійника... Я все у вікно бачив.

Ростик слухняно виймає з-за пазухи яблука і кладе на стіл. Учителі вражені.

— Хуліган! — кричить «гідра». — Розкажи, чи пішов на користь тобі мій урок. Той, з якого я тебе вигнав.

Ростик мовчить. Невже їм не зрозуміло, що ніякої користі йому з уроку не було?

— Одним словом, — каже директор, — ти мені надокучив. Ти не людина. Я не хочу з тобою розмовляти. Йди геть...

— Але ж, — не тямить його Ростик.

— Йди, — стомлено наказує директор.

Ростик вражений. Він не сподівався на таке. Гадав, що йому тут читатимуть нотацію, сваритимуть, добряче намілять шию. А на нього й уваги не звертають. Директор і за яблука не свариться. Просто не хоче з ним розмовляти. Але чому? Коли треба, то Ростик пояснить, що йому набридло списувати оту арифметику сидячи, він ще спробував стоячи. А хіба не можна?

— Йди, — каже директор.

Ростик трохи вагається. Йти йому чи не йти? Адже ніякої розмови не відбулося. Він навіть не зміг пояснити, як все це сталося. Ну, йому закортіло яблук. А в цей час їхала машина, в кузові лежало їх повнісінько. Ну, якби вони комусь були дуже потрібні. Хворому там, чи що... Але й хворий стільки не з'їсть, навіть смішно, навіщо йому так багато!

— Чого ти стоїш? — каже директор. — Іди.

— Йди, — підтримує «гідра».

Ростик зачиняє за собою двері. Ніби він напрошується, щоб йому читали мораль, щоб картали. Хе, він і без цього спокійно проживе. Дуже йому потрібні оті слова, такі гарні, такі правильні. Він їх уже досить наслухався, якщо треба, кому хоч може повторити. Яким, мовляв, треба бути, а яким — забороняється. І нічого, мабуть, оці старші вигадати не можуть, тільки красиві слова та повчання. Дивно, невидно, невідома ніколи не були такими, як він. Коли кортить робити так, як хочеться, а не так, як радять.

Аннета Леонідівна сказала:

— Бери заступ, копай ямки.

Ростик охоче послухався. Він завжди її слухався. По-перше, вона красива. По-друге, цікаво веде уроки історії. По-третє, поводить з Ростиком, як рівна з рівним. Ніякої зверхності. Звичайно, вона вчителька, але не видно, що вона вчителька. Аннета Леонідівна поводить так, наче вона вчиться з ними в одному класі, тільки трохи переросла.

— Що там було? — питає Аннета Леонідівна.

— Нічого. Як завжди.

— Як завжди?

— Тільки цього разу директор не став зі мною розмовляти.

— Так?

— Сказав, що я зовсім не людина... Але це ж неправда!

— Ну, це погано, що він не став з тобою розмовляти. Зовсім кепсько.

— Ще б пак! Мені аж сумно стало. Хіба вже я такий, що мені й слова не можна сказати?

— Директор вважає, мабуть, що ти все робиш навмисне.

— Де там! — щиро заперечує Ростик.

— А він, бач, переконаний навіть...

— Де там! Я просто інакше не можу. Як я хочу зробити — я так і роблю.

Він добуває з-за пазухи яблуко, яке вхитрився не викласти в учительській, і простягає Аннеті Леонідівні.

— Беріть.

Вона бере яблуко, розглядає.

— Гарне яке... І як ти тільки втерпів, не з'їв його після уроків...

— А я... — ніяковіє несподівано Ростик.

— Мені терпець урвався б, давно вже поласувала б.

— А я його недавно дістав.

— Бігав під час перерви додому?

— Ні, — мнеться Ростик. І, переборовши ніяковість, випалює: — Я його вкрав на машині.

— Ну, — каже Аннета Леонідівна, — я таких яблук не бажую їсти.

Ростик неохоче бере яблуко. Йому боляче. Адже те яблуко він приборіг для Аннети Леонідівни. Хоч йому директор наказував викласти все, але він не послухався. А тепер учителька відмовляється. Не треба було казати, звідки воно. Але ж Аннеті Леонідівні він ніколи не бреше. Він взагалі нікому не бреше. Може, тому й дістається часто на горіхи?

— Біля моєї хати також ростимуть яблуні, — каже Аннета Леонідівна. — Правда, я їх ще не посадила. Але неодмінно посаджу скоро. Тоді приходь, Ростик, на папірочки.

— Добре, — відповідає Ростик. — Я прийду. Але ж чекати треба довго.

— Правда. Але не можу я діставати яблука так, як ти.

Ростик сміється. Він на мить уявляє, як Аннета Леонідівна сідає серед шляху, аби зупинити машину, потім вискакує в кузов... Ні, їй це не личить. Аж ніяк. Навіть смішно.

— А ви можете в дядьків купляти яблука, які захочете.

— Ні, — каже Аннета Леонідівна, — ліпше вже мати свої і не купляти.

— Авжеж, — згоджується Ростик.

На шкільному городі уже стримлять ряди саджанців. Біля їхніх стовбурів темніє розкопаний свіжий ґрунт, а там, де його не зачепили заступами, він сірий, сумний. Уже звечоріло. Пронизливий холодок тече по зеленому подвір'ю, білим туманом клубочиться навколо дітей... Ростик стоїть біля Аннети Леонідівни і думає про неї ж. Вчителька зараз сміється, на щоках у неї зайнялися ямочки. Таких ямочок немає в жодного дівчиська з їхнього класу. Та цих дівчисьок взагалі не можна рівняти до вчительки. Вони або в чорнило замурзані ходять, або верещать без потреби, або зубрять завжди. А як скажуть що-небудь, то неодмінно дурне. Навіть те, що вони повторюють з підручника, в їхніх устах звучить по-дурному. Він їх терпіти не може. Аннета Леонідівна ніколи не була такою. Вона ніколи не була замурзана в чорнило, не зубрила й не зубоскалила. З нею він міг би дружити, як із самим собою. Це було б дуже цікаво.

Нарешті всі розходяться. Ростик залишає гурт і чимчикує через кленчакову посадку до річки. Йде по холодній, остуденій траві, а потім всідається на камені, дивиться у воду. Нащупує рукою слизькі камінці, кидає в річку. Вже добре посутніло, треба йти додому, бо мати лупня добрячого дасть: адже свині їсти не зготував, корову не вилучив із череди, десь вона зараз, може, блукає по городах, згризає чужі буряки чи добралася до сусідової гички, — але йому не те зараз у голові. Ростикові нікуди не хочеться йти. Він воліє ліпше сидіти отут. У нього взагалі день сьогодні якийсь невдалий. Його не розуміють. Отій учитель... Бач який, не дозволяє арифметичні приклади списувати стоячи. Їй-богу, смішно. Невже він менше знатиме, коли працюватиме стоячи?! І Аннета Леонідівна... Не захотіла взяти яблуко. Ну, напевно, вона мала рацію. Адже воно було крадене. Якби йому хто-небудь запропонував крадене яблуко, він би не став комизитись. Узяв би й з'їв... А вчителька, звичайно, це не те, що він. Відмовилась. Але на неї він не гнівається. А от на «гідру» — так!..

Вже ніч. Ростик підвівся з каменя. Ішов через кленчакову

посадку. І раптом у його голові промайнула така думка, що він аж спаленів од радості. От так думка! І як тільки вона раніше не могла йому запасти? Ростик аж затанцював на місці, а далі кинувся бігцем уперед. От так думка! Він справжнісінький молодець! І як тільки він цього раніше не помічав за собою?

Домчавши до своєї хати, сховався у куцах на хвилю, щоб його не помітили. Потім підкрався до погрібника, де батько прикопав пук молоденьких саджанців, висмикнув одного, другого, третього, четвертого... Ухопив їх на оберемок, узяв легкий заступець, що лежав під купою сухого, хрумкого картоплиння, — і гайнув геть.

Подався вуличками, де рідко хто ходив, а далі лугом, перебіг прожогом через місток і через лози — вже нахолоді, сирі; постояв під сірою німою вербою, прислухаючись. Ніде нікого. От добре! От добре! Ген зовсім близько нова хата Аннети Леонідівни, її город. Це ж він візьме, посадить їй ці яблуньки, вони виростуть.

Буде маленький сад. Вродять яблука, вчителька їх їстиме... А ниньки — відмовилась... Буде сад. Зовсім невеличкий, але схожий на сад. Адже всі сади спершу бувають невисокими, малими, а потім виростають. Серед дерев так само, як серед людей.

ХЛІБ ВІД ЗАЙЦЯ

Влітку і восени баба приносила їм яблука чи грушки. Навіть весною, коли сади ще не цвіли, вона добувала десь по яблуку. Але особливо їм подобались вишні, зліплені навколо патика так, що були схожі на качан.

— Де це ви дістали?

— А воно на вишні так росте, — відказувала баба.

— Покажете коли-небудь?

— Навідайтесь у гості — самі побачите.

Зимою ж був хліб од зайця. Вона добувала окрасць з хустинки чи з-за пазухи, і він пахнув свіжістю і морозом. Люда і Вітя мали від тих ласощів по половині, вони їли їх похапцем. Зовні хліб від зайця нічим не відрізнявся од того, що лежав у них на столі, але на смак він був незрівнянно кращий. Навіть передати не можна, який він був на смак. Це можна було тільки відчутти. Люда і Вітя з жалістю дивились, як меншають шматки хліба в їхніх руках, але не могли втриматись, щоб не їсти, щоб зберегти бодай до вечора, — дуже було смачно.

— А де ви на цей раз перестріли зайця? — питав білоголовий Вітя, який, можливо, вірив у нього від усього свого широкого серця, бо був найменший. Люда також вірила, але вона була старша, й одного разу мама сказала бабі, що таким хлібом вона простудить дітей та й узагалі ніякого зайця нема. Вітя тоді й слухати не хотів про це, а Люда — слухала. Вона навіть сказала якось, що заць, можливо, і є, але він свого хліба ні-защо не віддасть.

— А на цей раз, дітки, — починала баба, — я його перестріла в лісі.

— Який же він був?

— Сірий, сірий.

— І кучий хвостик?

— Еге, зовсім мала рипичка. Наче хто ножем утнув.

— І він нічого вам не казав? — допитувався Вітя.

— Зайці не розмовляють, — стверджувала Люда.

— На цей раз нічого, — казала баба. — Але якось він сказав: «Це хліб для ваших онуків».

— Еге? — сміявся щербатим ротом Вітя.

— Еге, — сміялася щербатим ротом баба.

— А про зайченят він нічого не говорив?

— Ні.

Людочка казала:

— Це ж він для зайченят ніс хліб, а ви взяли. Він більше ніколи не дасть.

— Не дасть? — турбувався Вітя.

— Ну, той самий, може, й не дасть, — згоджувалась баба, — але інший дасть. Бо в лісі багато зайців.

— От добре! — радів Вітя.

Баба гостювала в них, а потім поверталась додому, в сусіднє село. Виходила вона завжди надвечір, коли сутеніло, коли,

потріскуючи, міцнішав мороз і з лісу в село та на поля вибігали вовки. Звичайно, ні Люда, ні Вітя тих вовків ніколи не бачили, але вони неминуче мали бути, бо про них говорили всі.

— Дивіться ж, вовка не здибайте, — наказували вони бабі.

Баба гладила їх долонею по головах і казала:

— Гаразд, ластовенятка.

Мабуть, їй дуже не хотілось іти, вона тупцяла біля них, ласкаво дивилась, — але потім ішла у вечір. Дітям ставало сумно, і вони уявляли, як це баба зараз простує по сніговій дорозі, порипуючи валянками, як поринає в ліс, закутаний важким пелехатим снігом.

Якось видався погідний день. Люда з Вітею гралися на вулиці. Серед голубого неба котилося далеко, холодне, хоча й усміхнене, сонце.

— А я зараз піду, — сказав Вітя.

— Куди ти підеш? — спитала Люда.

— Піду... — не признавався Вітя, бажаючи її зацікавити.

— Зі мною?.. — вже напрошувалась Люда.

— В ліс, — сказав Вітя.

— Навіщо?

— Здибаю зайця.

— І віднімеш у нього хліб? — загорілись у неї очі.

— Угу...

Вони, тасмиче озираячись, вибралися із свого, добре знайомого подвір'я на шлях. І на шляху також озирались: щоб не помітили батьки та не вернули назад. Ноги загрузали в снігу. Мимо, хронучи, пробігали коні, запряжені в санки. На санках сиділи дядьки і весело поцьвохкували батогами.

— Ви куди? — гукнув один.

Але Люда і Вітя вдали, що не почули. Вони нізащо не призналися б нікому, куди прямують.

— А ти знаєш, де ліс? — запитала Люда.

— Там, за селом, — зробив Вітя непевний рух рукою.

Їх здибали два хлопчики — обидва високі, веснянкуваті, насуспені. Вітя подумав, що вони битимуться, але хлопчики лише підозріло оглянули їх і, поминувши, все ще оглядалися. Вітя подумав, що не такі вони вже й злі, і зітхнув полегшено. І Люда також зітхнула.

Тепер вона йшла неохоче, лівькувато. У неї розв'язався черевик, то вона довго длубалася біля нього, доки зав'язала.

— А я не хочу йти, — сказала раптом.

Вітя здивувався.

— Чому? — запитав.

— А мама казала, що ніякі зайці не дають хліба. То баба з дому приносить.

— Неправда! — гостро заперечив Вітя.

— Правда!

— То ти налякалась іти до лісу.

— Правда! Правда! То вона з дому приносить.

— Ні! — наполягав на своєму Вітя, і його пройняло тепле, несподіване хвилювання.

— Еге! А ти малий, то віриш!

— Я малий? — взядо Вітю за найболючішу струну.

— Ти йди, а я не хочу.

І вона, повернувшись, побігла назад.

Вітя почував себе скривдженим і трохи розгніваним. Не сподівався, що все може повернутись так. Хай би Люда сказала зразу, що не хоче йти, а то пішла, а тепер назад вертається. І невже баба обманює? Ні, баба завжди каже чисту правду. Та й не може такий смачний пахучий хліб бути не від зайця!

Він повільно рушив з місця, подався уперед трохи неохоче, але далі — все рінучіше й швидше. Поминув величезний колгоспний сад, кілька хат під солом'яними стріхами, — і ось уже кінець їхнього села. Попереду слалась біла смуга поля, а за нею темнів ліс. Те хвилювання, яке трохи втихомирилось у Вітиних малих грудях, зараз знову затремтіло тривожно й ниоче, і ноги самі приростали до землі, не наважуючись зрушити, щоб нести його до лісу, де мав стрітись заєць.

...Люда подалась на ставок. Вона ковзалась на черевиках, а то їздила з дівчатками і на санчатах. Додому повернулась пізно, вже вечоріло.

Мати накинулася на неї:

— Ти де була? А Вітя де?

— Я каталась на ставку. А Вітя пішов у ліс.

— У ліс? — здивувалась мати.

— Авжеж. Він хоче принести хліб від зайця.

Мати засміялась, але потім зразу ж і стривожилась. У цей час біля воріт почулось хропіння коней, завищали полози сани, і якийсь дядько гукнув:

— А візьміть свого ленінця!

Він зіскочив з саней і, несучи на оберемку Вітю, пішов до ганку, де стояла Люда і мама.

— А де ж ви надибали нашого лєнінця? — спитала стурбовано мати.

— Серед лісу.

— Ви дивіться, — жажнулась мати. — Таке вперте дитя.

— Авжеж, — погодився дядько. — Йшло хліб віднімати в зайця. Ха-ха!..

— Ну, спасибі вам, — подякувала мати.

Дядько не відповів і, риплячи чобітьми, подався геть. Скоро вийкнув на коней, поїхав.

— Ах ти ж сякий-такий! — сказала мати і вдарила його долонею. Але Вітя не заплакав. Він тільки шкодував, що його піймали і привезли додому. Він хотів утекти, але дядько міцно притримував рукою...

Увечері повернувся з роботи батько, і вони з матір'ю довго розмовляли про Вітю.

А Люда почувала себе осоромленою. Вона спершу навіть перед очі не хотіла показуватись малому братові, читала якусь книжку з малюнками. Але коли він улїгся спати, вона не втерпіла й підійшла до нього.

— Вітю, — тихенько покликала.

Він подивився на неї свіжими, блискучими очима.

— Що ти бачив?

— Ліс. Великий такий...

— А ще?

— Там яр чорний... Хотів спуститись, але дядько не пустив...

— Вітю, ти сердишся на мене?

Він нічого не відповів. Їй стало гірко, і вона заплакала. На той плач прибігла мати.

— Ой, ці діти, — бідкалася вона. — Вічно з ними клопоту наберешся. Вигадують щось, плачуть.

Люда плакала, а Вітя дивився на неї чистими, свіжими очима...

ПРОТИ ІВАНА СОНЦЕ ІГРАЛО

Горобенків син — дзьобатий, іноді закозяний, з тихими намистинками світлих очей, — зветься по-вуличному Горобчиком, а в сім'ї — Сергійком або також Горобчиком. Їхня хата стоїть на одному березі Росі, а школа — якраз напроти, на другому березі. У Горобенків, на їхньому обійсті, завжди чути, коли дзвонять на урок чи з уроків, видно, коли малий Горобчик встрияв у бійку чи сам затіяв колотнечу. Тоді мати, сердячись, спирається на ворота і свариться:

— Як скрутять тобі в'язи, то дивись, додому не приходь!
Або ж:

— То я тобі купила пальтечко, щоб ти мені дрантя приніс?!

Коли ж її Горобчикові доводиться лежати на самому споді, а на нього навалиться купа веселих збитошників, мати вибігає на берег і кричить:

— Ось як візьму зараз дрючок, то пустоці із вас повимолочую, не гріх, що забожусь!

Буває, що Горобчик довго затримується після уроків. Тоді мати гукає через річку до першого, кого побачить на подвір'ї:

— А скажіте, щоб мій уже додому вертав!

Іноді їй відповідають:

— Його покарали, бо чорнильницю об стіну розбив. Вам наказано завтра побілити!

Мати гнівалась:

— Ось хай він тільки приплентається, я його побілю!

Горобчик любить дощі. І весняні, і літні, й осінні. Коли весняний дощ скроплює сіру землю, вона молодшає, посміхається зеленою травою, соковитою корою, а вгорі між хмарами голубі балки яскравіють так, ніби вщерть залляті морем барвінкового цвіту. Літні дощі вже не такі; іноді вони проскакують хутко, ніби летять на баских конях, котрі копитами викрешують грім і блискавку; іноді ж сіються сито й вгодовано, вони лінкуваті й бездумні, паркі. Осінній дощ уже не такий клопітний і турботливий, він летється довго, ніби аж забуває про те, що час йому вже і вгамуватись, бо дороги порозкисали, бо садки зажурились, бо вікна в хатах заплакані, а берези понад шляхом порезпускали мокрі віти, закутались у жовтий смуток, а той смуток спадає в болото одгорілим листям...

— Хіба тепер дощі? — любить говорити сусідка баба Секлеті. — Ось колись дощі! Як розв'яжуться, то репіжить і репіжить. Якось два тижні йшов, то за коліна стояло води.

Горобчик вірить бабі Секлеті. Від неї він уже довідався, що колись кавуни родили не такі, як тепер,— одним кавуном міг наїстися гурт людей. Довідався також, що колись чоловік міг кулаком вбити, — перевелися! А зими були люті, з хуртечами такими, що замітало хати по комин, мусили й вибиратись через комин, а потім уже відкопувати себе.

Наговоривши всякої всячини, Секлеті йшла на посиденьки до інших сусідів, а Горобчик казав:

— Коли я виросту, то женюсь на бабі.

Мати посміхаючись відповідала:

— Ти перше вирости.

— А я виросту! — обіцяв.

— Та й бабу спитай, може, вона за тебе віддаватись не захоче.

— Захоче, вона славна.

Мати брала його на коліна і, погойдуючи, співала:

Гусята, качата
Гречечку з'їли,
На панів ставочок
Піткки злетіли.
Ой у сніях,
За дверецьками,
Стоїть ліжечко
З подушками.
На тім ліжку
Іванко сидить,
На правій руці
Скрипочку держить...

Коли мати співала, Горобчик забував про все. І про Секлетині кавуни, і про невивчені уроки, і про подряпане на перерві вухо, і про дощ, який кропив по сторчкуватому маківнику, по віниччю, зв'язаному під клунею у сніпки, по засмаленому горщику, настромленому на кілок. Материн голос дзвенів так рідно, що на хвилю в хлоп'ячому горлі ставало аж шорстко, і він, захлинаючись од чогось доброго, од солодкої любові до матері і до всього світу, прохав, аби вона співала ще. Мати, строгішаючи, — від чого її лице ставало незвично урочистим, — затихала, розмірковувала, її уста напружено щось пригадували... А коли обзивалась, то голос спершу гув непевною хрипкістю, далі вирівнювався і вже котився прямою течією.

Проти Івана сонце іграло,
Ой рано, на Івана,
А де ж воно вечеряло?
Ой рано, на Івана,
Ночувало у Івана.
Ой рано, на Івана,
А що ж воно вечеряло?
Ой рано, на Івана,
Вечеряло варенички,
Ой рано, на Івана,
Варенички з цибулею,
Ой рано, на Івана.

З цибулькою, з чорним маком,
Ой рано, на Івана,
З чорним маком, з пастернаком,
Ой рано, на Івана,
І з юшкою, з петрушкою,
Ой рано, на Івана...

Цієї осені дощі розквасили світ. Лише зрідка вони були світлими та сьйними і, линувши, залишали у спогадах ясні сліди. А то здебільшого небо цебеніло, як суцільна рана, і земля також перетворювалась на рану, невивойну й болісну. Горобчик, ходячи до школи, забрюхувався до вух, але болотяний шлях ніколи його не пригнічував, а здавалось, тільки надавав веселості. Його дивувало те, що вода летється і летється, кінця-краю не видно їй, згадував, чи надовго ще стачить запасів неба — на день, на два, але минав і день, і два, а воно не втихомирювалось. Це розпалювало його цікавість, і він міркував: той потоп, про який розказувала баба Секлета, був довшим за сьогорічний чи ні? І вирішував, що таки меншим, бо за цей час він уже й чоботи свої порвав, хляпають ген.

— Ти в мене виростеш чи ні? — допитувався батько, важкий окоренок із лагідними бровами.

— Хи, — відповідав Горобчик.

— І на що ти будеш здатен, га?

— Хи...

Встрявала мати:

— Ото тільки й життя, як малому.

Горобчик цього геть-чисто не тямив, але, вловлюючи у матеріному голосі більше любові, уже не відповідав своїм непорозумілим «хи», а тільки одвертався із удавано сердитим виглядом.

— Ти бач, — дивувався батько.

А дощі йшли, все колючіші, все непривітніші, — і одного рання морози скували голу землю у панцир. Панцир був чорний, твердий, колеса возів постукували об нього із сердитою наполегливістю, легко підскакували на грудді. Панцир поблискував сивими смужками замерзлої води, ворсинками інею. Все ніби поменшало й звузилось: і дорога, і городи, і стежка в березі, і круча над Россю. Роздягнуті дерева також мерзлякувато зіщулились. Горобчик ходив до школи по гатці та через греблю. Вода у річці горбилась олов'яно-важкими хвилями, і хлопець

мріяв, коли вона замерзне і він, навпростець, опиниться у школі за якусь мить.

Скоро випав сніг, і все навкруги стало ніжне, обрій розтанув, злившись із небом. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накриті побіленими хустками стріх, уже не знічувались од вітряної вологи. Горобчик згортав сніг, клав у рот і, обпікаючись давним холодом, широко розтуляв губи. Синиці плигали по санному сліду, щось дзьобали і зовсім не боялись хлопчика, випорхуючи неквапливими, різнокольоровими вогниками просто з-під ніг. Ниньки він їх ловитиме: поставить сторчма підситок, розсіпле кришок, а коли злетяться клювати, смикне за мотузочок... Він наперед тішився, впиваючись майбутньою радістю.

Рось наче ще більше почорніла, облямована білими берегами. Поміж вербами дримали перевернуті догори днищами човни. Висохлий очерет, стоячи на снігу, чітко малювався сірими шабелями, а там, де стояв у воді, ледве проглядався. Поміж корчами латки води були вже засклені ламким льодком, він тонко спинався на стебла, іскрячись зігнутими боками. Щодня Горобчик стежив, як лід намерзає, товщає, як він розпросторюється, поблискуючи синювато-лункюю поверхнею, і вже можна було біля берега й поплигати на ньому, прислухаючись, як лід розначливо потріскує кругом, а там, де підступає до проміни, з-під нього вискакує знеможене зітхання...

Баба Секлета приходить до них увечері, виймає з пазухи яблуко і, вгостивши Горобчика, сідає на ослоні й розповідає:

— А колись уже на цю пору снігів та снігів! Замете — світу білого не видно.

— Вистачить і на нашу долю, — каже мати.

— Авжеж, — охоче погоджується баба.

— Будьте здорові та молодійте, бо вже он наш дітлах підрастає, хоче сватів слати.

— Ага, — підтакує баба і знову за своє: — То вже Рось як замерзне, то крига на ній лопається та горбами сходиться.

А на ранок Рось уже біла. Спершу Горобчик поспішає до школи берегом, а потім зненацька зупиняється, ніби блискавкою вражений. Поміж хрусткого очерету ступає на лід, який неворотко твердий, ніби аж відштовхує од себе. Завмираючи, прислухаючись до самого себе та причасної криги, Горобчик прямує до школи навпростець, і з кожним ступенем сповнюється все більше боязкою радістю, що сковає й бадьорить його

водночас. Ноги тремтять, а лід ще більш неслухняний, так і хоче випорснути. Раптом тріснуло: крихкий звук пробіг під льодом лунким вогнем і, спалахнувши, вмер, а в Горобчикових грудях солодко, болісно занило. Він спинився, притупнув, але лід погрозово мовчав і, зважившись, Горобчик рушив уперед. Опинившись посеред Росі, він пошкодував самого себе, з особливою піжністю йому пригадалися мати й баба Секлета, але робити було нічого, а страх стискав серце, — і він побіг. Чим ближчав берег, тим легшало на душі, і він уже мало не кричав з радості, коли зненацька одна нога шубовснула в воду. Він упав на груди, але й друга нога провалилась. Шкребучи нігтями по льоду, силкувався не опускатись нижче. Зовсім близько стояли байдужі верби, на горбку — школа... З пам'яті несподівано сплив материн спів — «А де ж воно вечеряло? Ой рано, на Івана», — і в цей час руки його ослабли, він сповз нижче і коліннями відчув дно: тут доходило тільки до пояса...

Обсушившись у дядька Євмена, він не подався додому, як наказував дядько, а прийшов у школу, на четвертий урок. Коли розпитували, чого запізнився, то відповідав, що помагав дома по господарству. Йому дуже кортіло розповісти, як перший у цьому році перейшов по замерзлій Росі, але стримувався, і тому, що мовчить, що береже таємницю, почував себе старшим, ніж досі. Не грався з хлопцями в сніжки, не встрявав у бійку, — того дня він стояв вище всіх їхніх пустоців та витівок... З уроків повертався по своїх слідах, обережно обминувши ополонку, в якій скупався. І, тугий, напружений од радості, подумки співав материну пісню — «А де ж воно вечеряло? Ой рано, на Івана...»

А ОТ ЛИСИЦЮ — ВІЗЬМЕМО

Мати сказала:

— Не забудьмо фікус. Він стоїть біля паркану уже третій день. Я його поставила під дощ...

Батько поніс на машину картини в жовтих рамах, а коли повернувся, то відповів:

— Нічого не станеться з твоїм фікусом, коли й забудемо. Звичайно, він не хотів забувати його навмисне — це знала

мама, це знав він сам, це знав Ігорьок, — батько стомлено, трохи ліниво жартував, але мама однаково йому заперечила:

— Не вигадуй. У новій квартирі він нам знадобиться.

Проте батько вигадував далі:

— Нехай залишається біля паркану. Йтимуть дощі, і він розростеться. Стане великим і густим. Перетвориться на хащі. Ти уявляєш, Ігорьок, які виростуть хащі біля нашої старої квартири? Аж переїжджати не хочеться, бо кортить подивитись на них.

Ігорьок засміявся. Він уявив, як той зачучверілий вазон, що цілісіньку зиму простояв у кутку кімнати, нітрохи не піднявшись угору, розростеться в усі боки, стане густим-прегустим, листатим, зеленим. Там поселяться пташки, співатимуть. А коли буде зима — він не зів'яне, не померзне, а тільки вкриється білим снігом. І так стоятиме...

— Нехай залишається, — сказав Ігорьок.

— І ти туди ж! — здивувалася мати.

— Авжеж, — обізвався батько.

— Горенько мені з вами, — сумно зітхнула мати. — Тоді хоч стару каструлю не забудьмо взяти. Вона лежить у сараї, біля вугілля.

— А навіщо? — запитав батько.

— Як навіщо? — У матері біля очей зібралися тонесенькі зморшки і ніяк не хотіли розгладжуватись. Вони то застигали, то зрідка тремтіли. — На господарстві все здається.

— Невже? — не вгавав батько. Ігорьок добре бачив, що він лише кепкує з матері. Тільки мати вже тепер не хотіла розуміти його кепкування. — Адже ми купили нову. А стара лежить собі. І не викинули її лише тому, що ти так захотіла.

— Авжеж, я захотіла. І ми тепер заберемо. То фікус кидаємо, то каструлю. З нас сміятимуться люди.

— І нехай сміються.

— І нехай сміються?

— Угу.

Вона сплеснула в розпачі руками. Це її дратувало. В котрий раз вона відмовлялася розуміти свого чоловіка, який вражав її своїми дивацтвами. Вона вже йому не раз про це казала.

Розгнівавшись, мовчки носила на машину посуд, чашки, ложки, виделки.

— А от лисицю візьмемо, — сказав раптом батько.

Мати не відповіла. Вона все носила свої миски та полу-

миски. Вже котрий раз поверталася знадвору, як надумала запитати:

— Яку лисицю?

— Ну, нашу...

Мати знову подалась до машини, а коли повернулась, то сказала:

— Хоч убий, не пам'ятаю, про яку лисицю ти кажеш!..

— А ти пригадай.

— Не мороч голову. І так її клопоти об'їдають.

— Ту лисицю, що я подарував тобі. Давно. Коли ти студенткою була. На Новий рік. Тоді вона тобі дуже подобалась.

— Оту лисицю? — У матері посвітлішало лице. Тепер вона пригадала, про яку лисицю йдеться.

— Авжеж.

— Де ж вона?

— Ти не знаєш, де вона лежить?

— Ні. Я вже давно її не бачила. У мене багато клопоту. Адже по господарству не тобі доводиться крутитись, а мені... А тут ще каструлю навмисне забуваємо...

Обізвався Ігорьок:

— А я знаю, де лисиця.

— Де ж вона? — запитала мати.

— Вона в лісі.

— Таке скажеш, — махнула мати рукою. — Дитина думає про якусь казку.

— Ні, в лісі, — заперечив Ігорьок.

— Чому в лісі? — запитала мати.

— Бо я її пустив до лісу. У нас за хатою, де бузкові кущі. Близько біля фікуса.

— Он що! — усміхнувся батько. Він поклав собі на плечі лозову етажерку і пішов до машини. А коли повернувся, то сказав: — Фікус розростеться, і лисиця ховатиметься в його заростях.

— Таке! — сказала мати. — Дитина ще справді тобі повірить.

— Нехай вірить. Це її справа.

— Ну, от. З тобою побалакаєш.

Зайшов червонястий, пузатий шофер. У зубах він тримав цигарку.

— Може, допомогти? А то ви самі й самі.

— Не треба, — сказав батько. Він чомусь не хотів, щоб йому допомагали.

— Ну, дивіться, — промимрив шофер, потупцявся і якось швидко подався назад.

— Хай би поміг, — пошепки сказала мати. — Ось ліжко винести треба.

— Я сам.

— Вічно ти все сам робиш! І все вирішуєш сам. Ніби я не можу нічого вирішити.

Батько гмукнув. Мати також гмукнула. Вони подались до машини. А коли повернулись, то мати насмішкувато сказала:

— Вудки та гачки ти не забувся, звичайно, взяти?

— Ні.

— І старий бриль, який вже соромно надівати?

— Авжеж. У ньому мені щастить. Завжди добрий кльов, коли я в старому брилі.

Мати засміялася. І сказала:

— Чому ж ти ніякої риби не приносиш додому?

— Ігорьок, — звернувся батько до сина. — Невже ми не приносимо додому риби?

Ігорьок подумав і сказав:

— Приносимо. Одного разу принесли великого коропа.

— А ще? — кепкувала мати.

— А другого разу малого коропа.

— Ну...

— Потім двох окунів... І більше нічого. — Ігорьок подумав, щоб не забутися бодай ще про якусь пійману рибину, але, здається, пригадав усе, і тому повторив: — І більше нічого.

Мати іронічно гмукнула, а батько нічого не сказав.

Знову зайшов шофер:

— Мабуть, досить вантажити, — сказав він. — Решту заберемо за другим разом.

Батько взяв на оберемок Ігорька, вони вийшли з непривітної квартири, і мати замкнула двері. Радо сказала:

— На нову поїдемо! На нову!

Батько не дуже весело обізвався:

— А знаєш, чомусь не хочеться.

— Що? — не второпала мати.

— Переїжджати. Сумно залишати стару квартиру.

— Таке скажеш! — дивувалася мати. — Адже тут тіль-

ки одна кімнатка. Ти, напевне, хочеш навмисне мене драгувати.

— Ні, я серйозно.

Мати сіла в кабінку до шофера, а батько з Ігорьком у кузов.

— Поїхали! — гукнув батько.

Машина рушила. Ігорьок був гордий, що їде не в кабіні, а зверху, серед меблів.

— Правда ж, добре? — запитав батько, який усе розумів.

— Угу, — сказав Ігорьок.

— Ми не проти, щоб мати їхала в кабіні, еге ж?

— Угу!

І раптом Ігорьок схопився з місця.

— Тату, а ми забули лисицю! — злякано сказав він.

— А й справді, — сказав батько. — І постукав кулаком у кабінку. Машина зупинилася. З кабіни висунулась мати.

— Що скоїлося? — запитала вона. — Невже щось розбили?

— Ні, — відповів батько. — Ми забули лисицю.

— Яку лисицю?

— Нашу. Оту, яку я подарував тобі, коли ти була зовсім молода.

— І для цього треба зупинити машину? Ми заберемо її іншим разом.

— Іншим разом? — не то в себе, не то в Ігорька запитав батько.

— Ні, тепер, — сказав Ігорьок.

Батько скочив на землю і побіг назад. А син дивився, як він швидко, не оглядаючись, біжить.

Я НЕ ЛЮБЛЮ СЕН-САНСА!

— **Л**ьоньчику, — гукнула мати, висовуючись до пояса з відчиненого вікна, — а ходи-но, синку, до хати.

Льоня сидів під кущем бузку і читав книжку. Поблизу нікали кури, щипали траву; час від часу вони знесило розкривали дзьоби і, ворухачи язичками, засапано дихали. До полудня було далеченько, але сонце пекло, стояла літня жнив'яна спека... Льоня сидів у майці, в трусах; був він худий, під

шкірою помітно випирались ребра; жара його не допікала, тільки гостренькі краплини поту висіялись на чоло...

Мати вже вдруге висунулась у вікно. Видно, їй вельми кортіло бачити сина, щось сказати йому, бо вона роздратовано крикнула:

— Леоніде! Тобі заклало, чи що? Ходи в кімнату!

Він одірвався від цікавого місця і, невдоволено суплячись, кинув:

— Могла б і до мене підійти...

— Га? Та чи тобі ступінь по золотому?

— Не по золотому, а тільки, напевне, нічого й не скажеш гарного...

Неохоче підвівся, почвалав через жарке подвір'я. Зупинився біля вікна, зазираючи до напівтемної кімнати.

— Ну... — кинув.

Мати вже починала гніватися. Іншим разом вона не стримувала б свого гніву, але зараз чомусь приборкувала свою пасію.

— Стунай сюди.

Послухався. Зайшов. Врешті Льоня завжди слухається матері, хоч це й страшенно не цікаво. Нічого від неї гарного не почувеш, як то можна надібати в книжках. Вона все більше говорить з тобою про те, по чому сьогодні на ярмарку була редька та масло, про те, що тьотю Ньюру, якої він і не бачив ніколи, поклали в лікарню, а хтось там купив корову, а корова виявилася «порченою»: чи то хто наврочив, чи ману наслав... Ну, кому охота таке вислуховувати? Спробуй знайди дурня. А Льоня мусить усе слухати, бо він материн син. Він може кривитися при тих розповідях — але не більше. Тоді мати скаже: «Ну, чого ти гембу відквасив?» Але повернутися й піти геть він не може. Бо він її син...

— Ну, — каже він грубо.

— Що — ну? — сердиться мати. — Коли вже ти якоїсь ввічливості наберешся?

— А навіщо вона мені?

— Ну, ти мені побалакай, — тільки й каже мати. І більше нічого. Льоня дивується: мати чомусь себе стримує. Бо як щось їй не до смаку, то вона таку бучу здіймає! А це стримується. Що ж, побачимо, що ти там вигадала! Навіщо плаття нове одягнула, квітчасте, а на голові накрутила такого, що й не втямиш, що там і до чого.

Мати сідає на стілець, але зразу ж зводиться. Ага, думає насмішковано Лбоня, якась муха тебе, мамулю, вкусила, і ти неодмінно вирішила про це розповісти мені. Мнешся, бентежишся, складки розправляєш на платті, хоч вони самі виправляються, бо ж матерія шовкова. Гадаєш, що мені дев'ять років і я нічого не тямлю, і нічого не кумекаю. А я, мамулю, все бачу, тільки виду не подаю, бо тоді ти знову гарикатимешся зі мною, а це не дуже приємно, вже надокучило.

— Ну, — каже він.

— Та як ти смієш? — зверескує мати.

— А чого ж ти мовчиш? Було не кликати. А то нічого не каже. Тільки від книги відірвала.

Мати несподівано червоніє, на згрубіле лице вибігає їй зразу ж гасне незрозуміла усмішка. Мати сідає на стілець, строго дивиться на сина й каже:

— Зараз до нас прийде батько!

— Чий?

— Твій.

— Мій батько?!

— Авжеж. Він разом з нами житиме.

— Мій батько загинув.

— Не паякай! — сердиться мати. — Прийде Гаврюк, що робить на м'ясокомбінаті. Ти його знаєш. Він житиме з нами.

— І буде моїм батьком?

— Ну?!

— Ха-ха!

— Якщо будеш сміятись, я тебе віддухопелю.

— Не буду сміятись.

— Гаврюк грає на роялі.

— Ну й що ж?

— Він грає Сен-Санса, як і твій батько.

— Лебеда?

— Лебеда.

— Хай собі грає. А мені що до того?

— Але ти ж любив слухати, коли батько грав Сен-Санса.

— Мамо, а навіщо тобі Гаврюк? Мені він зовсім не потрібний. Може, не треба?

— Перестань, Лбоньчику. Будь слухняним. Гаврюк скоро прийде. Він житиме в нас. Це гарний чоловік. Він тобі буде за батька.

— Ха-ха!

— Не смійся. Ти став без догляду дуже розбещеним. Нема мені коли за тобою доглядати. Тепер батько тебе доглядатиме.

— Не хочу Гаврюка! Його всі дразнять Гіпопотамом.

— Льоня! Перестань!!!

— Добре...

— Можеш іти надвір. Тільки нікуди не біжи від хати. Читай під бузком.

Але читати під бузком перекортіло. Вже й кури пощезали в холодок, а з каменя, на якому він любив сидіти, сповзла тінь. Від того, що розповіла мати, було сумно й нудно. Ну, навіщо йому здався Гаврюк?.. Коли він — огрядний, щокастий, важко відсапуючись, плентався через містечко, то на нього зглядалися всі, а діти дразнили Гіпопотамом. Гаврюк, повільно несучи свій живіт, удавав, що не чує, що його ті глузи не турбують. А тепер мати його приймає до себе. Ну, хіба вона не змогла б прожити без нього? Льоня їй допомагав би у всьому, слухатися б почав, не те, що раніше. Е-ех!

Ні, все-таки варто піти скупатися. Це ж біля ставка зараз повно дітлашині. Писк, вереск!.. Він заховав у кущах книжку, побіг. На ставку справді стояв писк і вереск. Бовталися і малі й старі.

Льоня зразу ж надибав своїх однокласників — Ігоря, Олега, Миколу, Андрія. Вони наввипередки перепливали затоку. Пливли «веслами». Андрій, відставши від усіх, пробував трохи й по-собачому.

Нарешті всі вилізли на берег. Першим добрався Ігор — худючий, довгоногий. Відсапавшись, він кинув:

— От слабаки! І з ким ви надумали навперегінці?

Другим вибрався з води зморений Олег. Він також кинув:

— Тут треба не манку їсти, а руками й ногами махати!

Опецькуватий Микола був невдоволений:

— Ви пливли не за правилами!

— А як? — в один голос скрикнули Ігор та Олег.

— Ви більше ніколи не випередите мене.

Андрій не сказав нічого. Тільки віддихувався, важко гупнувши на траву. Про те, що він плив по-собачому, ніхто й не згадував.

— А в мене тепер буде батько, — сказав Льоня.

— А де ти його візьмеш? — подікавився нехотя Ігор.

— Батько? — перепитав Микола.

— Еге. Мені мати казала.

— Але ж твій батько загинув у Арктиці. Провалився з трактором під лід.

— Ні, це другий.

— А хто ж? — запитав Ігор.

Льоня завагався. Казати чи ні?

— Та ти брешеш! — випалив Олег.

Тоді Льоня зізнається:

— Гаврюк буде моїм батьком.

— Гіпопотам? — зводиться на лікті Андрій, що, здавалося, й не слухав розмови.

— Ха-ха-ха, — якимось поблажливо сміється Ігор.

— Ги-ги-ги, — гигоче Олег.

Микола щось гмукнув, Андрій же не сміявся.

— А навіщо тобі Гіпопотам? — запитав Олег.

— Він мені не потрібний. Це його мати приймає. Ну, хай сама собі з ним і живе. Я обійдусь.

Хлопці сміються. Льоня приєднується до їхнього сміху. Бо хіба ж це не кумедно? Гаврюк тепер житиме в них... Називатиметься його батьком. А який він йому батько? Ніякий. Таких по вулиці багато ходить. Але боляче те, що він спатиме на тому ж ліжку, де спав його рідний батько, коли приїздив з Арктики. Що Гаврюк гратиме на тому ж самому фортепіано, сидітиме за тим самим столом, питиме воду з тієї самої чашки. Ні, не кожний таке стерпіти може.

Поступово все це вивірюється з Льониної голови. Він купається разом з усіма, грається в квача, у волейбол. Потім вони забираються в радгоспний город, наривають повнісінько огірків і сидять у кущах, наїдаються од луза. І вже після полудня Льоня згадує, що мати наказувала йому нікуди не ходити, сидіти біля хати. Звичайно він її не слухається ніколи, робить, що йому заманеться, але зараз його починає розпирати гостра цікавість: невже до них справді прийшов Гіпопотам? Він кидає товаришів і йде додому. З хвилюванням вступає в сінці, тихо, без скрипу, відчиняє двері — і бачить: за столом сидить мати, а зовсім близько біля неї, обнявши її рукою за стан, горбатіє високий Гаврюк. Тільки мати забачила Льоню, то відсунулася від Гіпопотама, а він поспішно забрав свою руку.

— Добрий день, — каже Льоня.

— Добрий день, — відповідає Гаврюк, встає з-за столу, простягає йому ту саму руку, якою він щойно обнімав матір.

— Нарешті з'явився, — каже мати. Можливо, вона сердить-

ся, але не показує цього. А навіть усміхається. «І чого б це я усміхався?» — думає Льоня.

— Ну, як живеш? — питає Гаврюк.

— А-а, — нехотя тягне Льоня.

— Мабуть, нікого не слухаєшся?

— Не слухаюсь... А що?

— Нічого. Це погано, брате. Слухатись треба.

Льоні від цієї розмови стає сумно. Він уже наперед може догадатися, що скаже Гаврюк. Але йому зовсім не хочеться слухати, що там йому скажуть.

— Де ти був? — запитує приязно мати.

— Купався.

— Ну, добре, — каже мати. Видно, вона його лаяти при Гіпопотамові не стане. — Йди до столу, щось із'їши.

Льоня без вагань згоджується, бо виголодався, як сто вовків. Він нахромлює на виделку шматок смаженого м'яса, бере хліб.

— Може, ти винця трохи вип'єш? — раптом питає Гаврюк.

— Воно не варто було б, — каже мати, — але сьогодні...

— Але сьогодні можна, — підтримує Гаврюк.

Вони якось дивно переглядаються між собою.

Льоня випиває півсклянки вина, закашлюється. Вино соловке й холодне. І не кріпке, здається. Ще міг би стільки подужати, якщо не більше.

— Досить, — каже Гаврюк. — Малим дітям пити не дозволяється. У них ще слабкий організм.

— Я йому й не даю, — каже мати.

Льоні від цих слів знову стає сумно. Ну, навіщо вони все це балакають? Краще б говорили про погоду. Бо дорослі, коли зберуться докупити їм нудно, заводять балачку про погоду.

Він відчуває, що в животі потепліло, а в голові з'явився радісний дзвін. А він гадав, що вино слабке!..

— Бідвий хлопчина, — каже Гаврюк. — Захляв, згоднів.

«Краще б він про погоду що-небудь сказав», — з безнадійним сумом думає Льоня.

Мати каже Гаврюкові:

— Ви зіграйте що-небудь на фортепіано. А ми послухаємо. Гіпопотам охоче згоджується.

— А що зіграти? — питає він, всідаючись до інструмента.

— Сен-Санса. Вмираючого лебедя.

Гаврюк посміхається — і зморшки на його обличчі роз'їжджаються в боки. У нього дрібні зуби. А очі малі й круглі. «І навіщо тільки він усміхається?» — думає Льоня.

— Добре, — каже Гаврюк. — Я виконаю із Сен-Санса.

«Невже він уміє грати на фортепіано? — думає Льоня. — Ні, він, напевне, не годен. І мені не хочеться, щоб він грав».

— Я не хочу, — каже він уголос.

— Чого ти не хочеш? — питає мати.

— Я не люблю Сен-Санса.

— Невже? — дивується мати.

— Не люблю!

— Дитина зовсім п'яна, — долітають десь здалеку до Льониних вух Гаврюкові слова. — Вона вже не пам'ятає, що каже.

Льоня схоплюється з-за столу, тупає ногами і кричить:

— Не люблю! Не хочу!

Він підбігає до фортепіано, кладе на довгий ряд чорних і білих клавіш тонкі руки і розпачливо й вороже дивиться на Гаврюка. Він не дозволить йому бодай одну ноту взяти. Не дозволить. Нехай Гіпопотам не вилуплює своїх дрібних очіць — не страшно!

— Дитина п'янісінька, — каже Гаврюк.

— Я його зараз покладу в постіль, — промовляє мати.

— Не хочу! Не хочу! Я не люблю Сен-Санса. Не грайте. Не хочу! — кричить Льоня.

Він ледве тримається на ногах. Уже таки добре сп'янів. Мати бере його на оберемок, несе до сусідньої кімнати, кладе на ліжко.

— Мамцю, — благає син, — нехай він не грає!..

ДО ДЯДЬКА

Скибка молодого місяця світиться у ранковому небі, неперушно приліплена до вершечка випуклої голубої кулі, на дні якої — вся земля: село, що одбігає й одбігає назад, купчаста вільха по низинах праворуч і ліворуч, тополі-трепети, які все зменшуються й зменшуються на кутку села, і віз, застелений вогкою травою, з пухкою опалкою у передку. Батько постьбує віжками коней, а поруч, сховавши під собою ноги,

примостився Зінько. В обох світлі очі, що неквапно ворухаються на круглих лицях. В обох заболочені ряботинням не тільки щоки, але й шия, руки. Обидва вдягнуті у вишиті сорочки, що тхнуть ледве вловимо коноплями та копанкою в лузі. Торохтять колеса, і обоє підплигують у передку, і в Зінька зуби од того цокотять, як на морозі. Обтушкована травою та рядном обгорнута, в задку погуркує іноді по вибоїнах медогонка, яку вони оце везуть дядькові Рудикові аж у Нову Греблю.

Минають сусіднє село, в якому Зінькові вже бувати доводилось, і по сипкому піску, в якому глибоко тонуть колеса, деруться під гору. Зліва і справа зеленими лавами стоїть жито. по якому де-не-де здіймаються жовті силески суріпки, потім з одного боку ще тече жито, а з другого — вже розіллявся заплинений пар, що обтиканий разками дзвоників, жовтих таких дзвоників, які захляло посхилялися. Копита крешуть по сипьому шосе, що вигуркує лобатим камінням, і, перелетівши через залізницю, батько з сином знову їдуть лишневим полем, що покострубачене плескатими горбами, по яких темніють в'язи. В'їжджають у нове село, про яке Зінько й не чув, і тепер над ними сплітають стелю осоки та верби, листя яких у сонячному світлі погойдується рябими човниками. Дорога в'ється навколо ставу, що біло парує, обкурюючи рибалок, задимлюючи низьке байдуже сонце, що невиразно кушиться над хатами. По руслах вулиць, обгороджених ліщиною лісою, вони впливають на рівне поле, що стелеться чисто й свіжо. Розіллялося воно м'якою пашнею, що рівно зроста, як вода, і чим далі їдуть, тим воно розхлюпується ширше й ширше, ніби красвид розсовується. І так само ширшає в Зінькових грудях, і так само чисто та свіжо в них, ніби туди вмістилися польові красвиди, і хлонець почуває себе легко, як би то їде не на возі, а летить на крилах.

Батько спинає коней, зцибує і по чорнобилях іде на конюшинисько, нагрібає повний оберемок паші. Повертаючись, пірять її поперед себе, а навколо нього гудуть струнно золотисті джмелі. Тепер вони їдуть на клевері та на конюшині, що тхнуть різко пахучою россою, і медогонка сердито вибамкує, підплигуючи. Дорога перетинає поле навпіл, дорога біжить через озимі наполоханою сірою птахою, вона там і сям закривавлена червоними маками, купається в струмках березки, освітлена з обох боків поглядами щирооких ромашок. Соняхи позавмирили обіч, як чоловіки, ось-ось познімають ширококрисі брилі, щоб поздоровкатися, щоб помахати ними на прощання.

- Далеко ще, батьку? — пита Зінько.
- Та не близько.
- Аж до тих дубів, що мріють ген?
- Далі, ніж дуби. За обрієм...
- Вйю! — поганяє Зінько коней, замахуючись рукою.
- Ню, ледащоги! — посмикує віжками батько.

Спершу ті дуби поволеньки сунуться назустріч, виростаючи непомітно, важко, — і ось вони вже близько, огрядні та насуплені, вже поруч, чути, як вони пахнуть цупким листям та жолудями, кинули миттєву тінь на коней і на їздців — та й віддаляються, із насуплених стаючи лагіднішими й світлішими. Тільки обрій, як і раніше, був на тому самому місці; нітрохи не наближаючись, він не дуже тугим перевеслом обкутував усе видиме навколо, і тому Зінько думав, що вони ніколи не доберуться до дядька, який живе за обрієм, бо не вдається і не вдається переїхати далекий пруг.

З-під кущика звівся чоловік у зимовій шапці і став обіч шляху. Батько притримав коней, чоловік виплигнув на воза і вже тоді аж сказав:

— Добрий день.

Батько привітався, напівобернувшись, і чоловік поцікавився:

— Добираєтеся куди чи ж додому вертаєте?

— Та в Нову Греблю, до кума.

— Ого!.. Зсадите мене на хутірці. Я оце вишні возив до інтернату своєму дїтлахові... А в них там своїх повно, хоч назад вези. То пожалкував мене з товаришами — гуртом поїли.

— Ви бачте!.. — здивувався батько.

Наздогнали дівчинку. Боса, несла вузлик з настовбурченими ріжками. Спинилась і чекала, доки поминуть, і почувалося їй, мабуть, під чужими поглядами незатишно й лячно. Сказали їй сідати, але вона тільки прошепотіла щось нечутне — й не зрушила. Незнайомий чоловік силоміць посадовив її поруч себе і поспитав:

— Одбилась від хати, га?

Дівчинка опустила пизько голову і пильно дивилась на вузлик, якого тримала на кріпко стулених колінах.

— Балакати не навчилась, — мовив чоловік. І виждавши трохи: — Як у білий світ мандруеш, то хліба було взяти більше.

Вуха її почервоніли, а варениці — біліють, наче крейдою розмальовані. Губи стулила міцніше, голова на грудях труситься.

— Осьдечки в'їдемо в село, то я тебе здам...

Дівчинка скотилася з воза, впала на руки. Прожогом схопилася — і гайнула навмання в жито щодуху.

— Держи її, держи! — кричав дядько.

Гулькнула в теплу хвилю, і тільки раз хустина спливла догори та другий, — і щезла. Мабуть, причаїлась, вистежує, чи не женуться. Дядько ще гукнув — і замовк. Зінько ж звівся на коліна, довго приглядався до жита, але так і не поцастило помітити щось. Ніби втопилася дівчинка в житі, щоб стати польовою мавкою. І навіть хвилі не скипали.

— Ото в мене так, — сказав чоловік. — Збитошне росло. По всеньких усюдах гарцювало... І чого б то? Людські діти як діти — хліб гризе і за спідницю тримається материну. А нашого нечиста сила випуджує кудись... То до інтернату здав, аби там вишколили.

Село по яру розбіглося, хати взабрід вилаштувались. Чоловік попрошкував туди, а батько цьвохнув — і вони погуркотіли вперед: зразу ж яр одплив, стулившись, як черепаха, та похоронивши в собі село, ніби й не було його.

— А ще далеко нам? — поспитав Зінько.

— Та казав же тобі, що за обрієм.

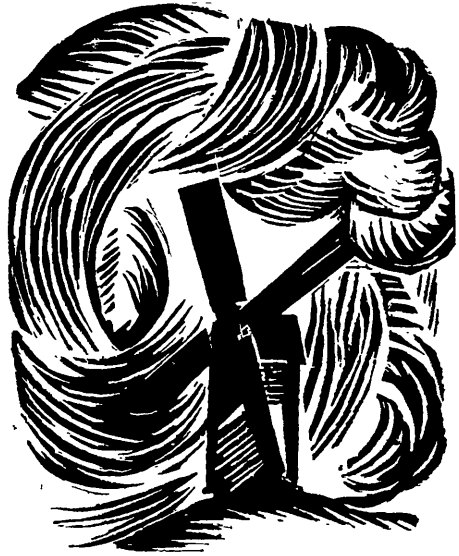
І смуток полонив Зінька, бо ж не добралися до того перевесла, яким обв'язується світ; хіба що змінився обрій попереду: ліс об'явився, об'явилися гори, ген там попетляла річка. І вже свіжо та духмяно спохмурніло навкруг, дерева посунулися обіч, і зовсім близько обізвалася зозуля — приглушено кукнула та й сама прислухалася до луни...

— Один, два, — став рахувати Зінько. І скільки не прислухався — обірвалось. І лише перегода у березах дві засперечалися між собою, а потім одна важко полетіла над шляхом, кинувши долі мигтливу тінь. Зінько взявся лічити кукання наново і пильно прислухався, як позаду все тихіше й тихіше тоне знайомий голос, аж доки геть-чисто не згас. Дуб тікав за дубом, тіні й світлі плями чергувались, обдаючи лице то прохолодою, то теплом, і тінь здавалася на дотик важчою, ніж лісова світла пляма. Так тривало довго, в очах уже рябіло від тих сплесків, і Зінько прижмурювався, залишаючи відкритими вузькі щілинки, а в тих щілинках — гострі спалахи зіниць. Небо над головою — у перетику дерев — було схоже на високу голубу дорогу, яка тече й тече, тільки що повільніше, ніж під колесами сіра та піщана.

— Приїхали, — сказав батько, припиняючи коней, і Зінько широко розплющив очі. Вони були на околиці лісового села. Од святково білої хати йшов високий та чорний чоловік, і коли батько обнявся з ним, то Зінько зрозумів, що це його ж таки, Зіньків, рідний дядько Рудик, якому вони привезли медогонку. І хлопець трохи посмутнів, бо все тут було чуже, і він не знав, як поставляється до нього родичі. Довго сидів на возі, а коли кликали до хати, то мовчки одвертався, наче боявся, що коні без нього забіжать в опуст. У глибині душі не вірилось, що добралися, що оце тут зупинились — і все, на цьому скінчилась їхня дорога. Він аж легенько тремтів у передчутті, що їхати-муть ще й ще, і не вірив, що цей дядько — це справжній дядько, який на них і чекав.

Зінька таки затягнули до хати, посадовили за стіл, вгостили вишняком — солодким та кріпким, дали вареників. Зашуміло в голові, закрутилося, і тепер він уже ще більше був переконаний, що цей дядько — це не той дядько, до якого вони добирались. Бо той дядько, до якого вони їхали, живе за обрієм, а обрію вони не поминули, тільки мчали й мчали до нього — а він тікав. Це село сховалося в лісі, де нема обрію, тільки дерева, а варто вибратися звідси — і знову його буде видно, ідесь там за ним живе той дядько, до якого вони їхали і не доїхали... Стомлений Зінько задрімав, і його перенесли на тапчан. Пронснувся він уже вночі, на возі, і вгорі над ним довго тремтіло повне решето колючих зірок...

ЗА ОБРУЧЕМ

Танули сніги, висихала земля, стаючи з чорної сірою, репаною. На яблунях набрякали бруньки, соловіли від терпкого щастя. Ми грілись під хатами на осонні. Вирізували бевзовий балан та бевзову цурку — починалась гра. І в розбитого царя сходилися стіна на стіну, і в татарів. Коли підсихали стежки, то знаходили під штандардами, чи в коморі, чи на горниці колесо і ключку, забризкані зеленою іржею, і, пустивши

колесо поперед себе та попихаючи або притримуючи його дряною ключкою, бігли через суху, ласкаву весну, тупотіли босими п'ятами по теплій землі, вилізаним вітрами. Серце тукало, бурхливо скипали під бровами очі, дуби стояли строго обіч дороги, сварячись нерозбурканими гілками на сонце, що було схоже на обруч, а справжній залізний обруч сонячно подзвякував. Поступово іржа зчищалася, а згин на ключці протирався більше — і звук від дотику обруча та ключки ставав мелодійнішим, набрякав тужавою давонковістю. І снилося серед ночі: котиться через лунке небо сонце, спалахує дзеньками, і кожен промінець грає цюотливо й по-золотому. Котиться сонце, все швидше, ноги ледве встигають за ним, вже відстають, бо біг захлинувся, — і стрімко бурхнуло пекельне кружало вперед, розтануло... А на другий день — знову бігцем через весну, а особливо ввечері по затінених стежках, через бузинові провулки, перебризкані племінцями далеких зірок та духом глухої кропиви, по невистиглих коров'ячих ляпанцях. І пудишся з одного завулка в другий, повз глиняники, біля млина, через гатку, біля цвинтаря, і вже не чуєш під собою ніг, наче то сама земля чимдуху крутиться під тобою та твоїм колесом, а ти зупинився на місці. І вже пливуть мимо клуні з жовтою журбою стін, і скособочені шопи, і журавлі з піднятими відрами, і баби на порогах із дітьми, і човни заспані в лугах, і одухотворені коні, і дівчата, що лускають гарбузові чи соняшникові зернята, і коваль Мільйон, що порастає біля кузні з боронами, і післязимові жатки та косилки, захопані до п'ят ранніми бур'янами, і мій рідний дядько Мина, що солодко думає про вулики, про бджіл...

Коли спинялася під ногами лунка земля, зморено збиралися біля колодязя, спирались на процвілі цямрини. В глибу витенькувало сизе латкою дно, пахло мохом; і не дзюрком, а крапля за краплею збамкувала з глибокої дилоки вода. Спускали відро, журавель хрипко скрикував, і відро з зітханням топилось, холодно побулькуючи, випускаючи горішній дух. І коли відро похилитувалось на цямрині, то воно вже пахло не сухим залізом, а мокрим, і ми, відгинаючи дужку, пили студену воду, од якої зашпори заходили в зуби і їх ломило.

Смерком, очутившись дома, ми їли куліш, заправлений молодю сіянкою та димком, і хоч сиділи під яблунями на ряднах, чи в хаті на лаві, чи на тапчані біля припічка, але здава-

лось, що земля все ще крутиться під нами, а ми сп'яніло перебираємо ногами, пробуючи вгнاتись за обручем, який тікає все прудкіш... Надходив сон — як синій димок від спалених вишневих дрючків, від зотлілої під таганком соломи з околоту.

У білі жнива ми пропадали в спечених полях. Нечутно дзвеніли полудні, як павутинка бабиного літа. Возили з батьками снопи до молотарки. Колосся похилитувалося сиво й пахучо, коли сніпок вкладали до сніпка, зерно було лите, лунке, як дзвоники, і коли батько брав на зуб, то дзвоник весело хрупав — коротко й твердо. Добре було їхати на самому вершечку, погойдуватись, і вибілена стерня згори здавалася зовсім не колючою. Добре було, як завмирало всередині, коли віз нахилився. Добре було задрімати в сніпках, а потім прокинутися, коли хтось уже біля молотарки казав: «То, може, вашого збитощника також у барабан закладемо, хай вимолотить із нього пустощі?» Добре було припасти губами до твердого струменя, який ллявся з-під виїнятого чопка на гарячий твар, на шию, на груди, бризкав на запорошені ноги, а в цей час водовоз галакав із затінку: «Ти, вар'яте, знову мені всю бочку води збавити хочеш?!» Добре було пити молоко з пляшки, зготовлене матір'ю на полудень у поле, яке не нагрілось, бо батько обмотував його мокрою ганчіркою або тримав у відрі з водою. Добре було слухати, як співають молодиці, позав'язувані хустками так, що в щілину видно самі очі, ніс та уста, — вони співали протяжно й не голосно, і здавалось, що пісня народжується не тільки в них самих, але і в широких грудях цього поля, в зомлілій тиші нескошеної ниви, у спеченій сонцем небесній криниці... А в село повертались поночі, позаду лишались жовті ліхтарі біля молотарки, теплі купи намолоченого зерна, приємний сморід розіллятого мастила, і ми їхали на рипучих колесах у ніч, як у непроглядні штандари. Батько чорно вирізьблювався на передку, мовчав. А лежачи горизонт можна було засіяти свої очі всіма зірками неба, і очі були тим морем, яке вміщало їх, як і небо. Примарювалось, що зорі пахнуть колосками, жнивими, спекою, — і від того вони ставали ще ближчі, досяжніші.

— Батьку, — питався, — а отам також є віз?

— Де?

— В небі.

— Кажуть люди, що є.

- А чому ж його не видно?
- Хто його знає. Скоро зійде.
- Він із зірок?
- Із зірок, сину.

Коники сюрчали — січку різали. Зліва далекий разок вогнів — зарощено, з зеленкуватим відблиском — цяпотів: цукровий завод у сусідньому селі на ремонті. Табун коней прогнали на нічне два дядьки, розпливистими силуетами малюючись верхи. Пофоркування здаленіло, станувши, і вже згодом різке ігокання розбатувало тонким лезом ніч — та її безслідно притупилось. І чим довше їхалося горілиць, тим певніше відчувалось, що пливемо поміж зірками, і десь дуже далеко, аж на землі, погуркували загублені колеса. Батько торгав за плече, казав, що приїхали, я глипав сполохано — знайоме подвір'я, хата, клуня. Батько задавав коням сіна, танув у темряві, знову виборсувався з неї, а з городу дурманно несло нічним пастосем бараболиння та гички, зволоженого кропу, і найзапаморочливіше — тютюну. Віз ночував надворі, карячкувато розставивши під собою четверо коліс, його обсіювали росяні голки, на ранок роблячи його сивим і веселішим, ніж він був, натомлений, минулого вечора. На ранок віз ладен був музично видзвонювати ободами, пересівати через шпичі чисте проміння, як пісок.

...І ще любили ми копати картоплю. І пекти її в полі кукурудзинням чи бараболинням. Обдирати з неї чорну, обуглену лущайку, обпикати язик сипким, розсипчастим м'якушем. Польова картопля — сипка і солодка, вона тоне в роті. І добре було закопувати її в кагати, присипаючи землею, добре було на вершечку кагатів ставити солом'яний міхоть, щоб картопля не задихнулась взимку, щоб могла через цю продуховину дихати. Добре було — не лячно, коли вночі чули завивання лисів і сподівалися за дня піти на полювання, хоча й ніколи не ходили на те полювання, бо батьки не довіряли нам рушниць.

І восени нас також тягнув за собою обруч, який кругло котився, побамкував, і остиглі стежки самі стелились, просякнуті втомою. Вони бралися зазимковими лишаями, ноги вже-де прилипали до них, а приглушено гупали. На стріхах хат поміж бурих, витіпаних сльотою околотів світилися жовті, цьогорічного накриття, а загати береги в собі зів'ялий дух всього городу. Гуси погелкували, витягуючи вгору шиї, прислухаючись до

того тривожного гамору, який їм постійно вчувався в небесах, і поривались летіти невідомо куди, важко перелітаючи над тинами, над городами. Молодий ішов до молодої, бив бубон, стиналися брязкальця, і шкура, в яку гепали колотушкою, була жовта, палаюча, як листя кленів, що, спаленівши, жужмом валялось в ровах... Крутився обруч, спрямований то наліво, то направо ключкою, сміявся і плакав по-своєму, і ми бігли за ним, то відпускаючи вперед, то притримуючи, бігли від радості до журби, від журби до радості, бігли від щастя до горя, від горя до щастя...

ЕТЮД З ХЛОПЧИКОМ

Яблука починають падати в червні. Це — папірочки, з білою, як березова кора, шкуркою. Але шкурка біла, як березова кора, в тих яблук, що висять, а в падалишніх вона — світло-жовта, ніби начинена воском. Спершу гупаються невеличкі, навіть зачучверілі, з поморщеним боком, з надгнилим хвостиком, начисто струблені червами. Навіть і ті падають, що залишилися зеленими пуп'янками, які не пішли в ріст, а безмовно трималися, доки їх не сколихнуло, не штовхнуло донизу вітром.

Вітя прокидається вранці, лежить у теплі, але потім згадує про яблука, біжить надвір, нишпорить гарячими чутливими пальцями серед росяної трави. Студені бурульбашки гостро поколихуються на кінчиках трави, на споришевих та лободових верхках, вони припікають за босі п'яти, п'яти тернуть, а хлопець шукає серед тієї мокрої свіжості яблука папіровки. Деякі з них він жбурляє геть, наїдку там нема ніякого, але ті, що кладе до кишені, приємно тугі, вони завбільшки з куряче яйце.

Вітя біжить до хати, показує знайдене батькові, матері, вони вдоволено — аби потішити його — радіють. Хлопець обережно, з перебільшеним задоволенням, починає їсти яблука, і мати каже, щоб він спершу поснідав свіжоздобеним молоком з хлібом, але син не слухається. Йому цікаво не слухатись, йому добре сидіти на призьбі, відкушувати шматок за шматком, а далі закидати недоїдок у картоплю, полохаючи квочку з курчатами.

І він думає про те, звідки беруться яблука. Зимою яблуні голі, вони іноді закуті в ожеледь, іноді їхнє гілля присипане снігом, а більше — вони світяться ніжно-зеленою корою, побризканою лишайниковими плямами, гойдаються рурочки, в які закуталася гусінь, — і більше нічого нема. А потім — бруньки, воگی, клейкі, з гострим запахом, далі — цвіт, зав'язь, і одного разу непомітно з'являються пуп'янки, вони ростуть, тужавіють, округлюються...

І ось — уже падають...

Згодом починаються жнива — з довгими днями, перепеченими сонцем, перепорошеними курявою, повні гроз, сердитих блискавок, перепаччені зерном. Вітя пасе за ставом гусей, бігає з іншими пастухами в горох, рве за пазуху стручки. Заскакують на цвинтар, наричують повні торби вишень, що ростуть на могилах. Але цвинтарні вишні завжди чомусь зеленкуваті, кислі, а коли навіть не зеленкуваті, а червоні, то однаково прогірклі, ніби їм не вистачає тепла... Хлопці подовгу купаються у ставу, пірнають із греблі сторч головою, потім голяка ганяються за учителевою донькою, лякаючи її до вереску. І ввечері, коли простелюються густі тіні, вони разом з кіньми, худобою та возами бредуть додому, і тужно мукають корови, і, як здохло, озиваються немащені колеса, і сонце розпачливо й червоно топиться серед куряви та спеки.

Вітя заганняє гелготливих гусей до хліва, біжить у сад. Він забув про яблуню папіровку, бо все із неї вже обнесено, —

зате на кожному дереві рясніє й рум'яниться солодка сила, яку, здається, ніколи не перетрощиш. І він їсть, ліниво, перебираючи, жбурляє майже половинки.

Однієї неділі батько бере в колгоспі воза та коней, і вони трусять яблука, далі зносять їх на соломі, якою вистелено віз. Яблука густо й лоскїтливо пахнуть, над ними гудуть бджоли, на білих, рожевих, червоних та жовтих щоках викупується проміння, стріляючи увсїбіч веселими зайчиками. І покрикують колеса, коні махають хвостами та стрїпують гривами, сонце зводиться вище, стерня в полях стоїть, ніби біла вода, дорога тікає й тікає назад рушником, отороченим глодовими куццями, а потім — буряками; полукїпкї посходилися до гурту, дико спалахують пелюстки червоного маку, якась дївчина проходить назустріч — і посміхається, лавою виструнчилися будяки, за ними — луг, телята.

На базарі батько продає яблука відрами, або на десятки, чи ж на кілограми, — і весь він світиться од радості, розхристався, молодицям каже якісь насмішкуваті слова, а ті регочуться; і смердить коломаззю, дьогтем, тхне сушеною рибою, чути, як пахнуть нові горщики та глеки, крам також пахне по-своєму. Спалахує чийсь спів, ревуть мотори, кричать гуся та кури, мукають телята, іржуть коні, — і весь цей гармидер хлюпається навколо Вітиної голови, вона плаває в ньому, ніби достиглий гарбуз серед зеленого городнього життя, вуха в нього густо забиті репетом торговиці, він затуляє їх долонями, далі на хвильку одтуляє, далі знову закриває, і тепер до нього долинає приглушене, ніби віддалене, гудіння, далі воно вибухає гострою різноголосицею, знову блякне... Він сміється покупцям, хоча й сам не знає, чого він сміється, щось кричить до молодого, але вже з бородою, парубка, який в одній руці несе віжки, а другу поклав на плече огрядній дївці...

Деся пополуїдні на возі залишається ще чимало яблук, вони вже перемацані, перепробувані не однією тїткою. Купляти не дуже поспїшають, бо ниньки і понаносили в корзинах та в мішках, і в відрах та на тачках, і машинами привезено. Батько віддає майже за безцінь, весь він поступово ніби темніє: наче згасає незвичайне багаття, і тепер він уже рїдше світиться усмішкою. Скоро він каже: «Ех, гайнемо, сину, до Гумешного!..» І забирає з-перед коней опалку, кладе в задок, вони їдуть передвечорним містечком, гуркочуть по тїнях, що простелилися від хат та від дерев. Завертають у двір, з-під копит випорску-

ють курчата, гавкає собака, у шибку хтось визирає, на порозі виростає дядько Гуменний, — і батько вже до смерку захрясає у нього за столом. Він віддає дядині неспродані яблука та сливки, хоча в дядька свій садок не згірший... На лежанці скулилась дівчинка в жовтій хустині і, не кліпаючи, зирить на гостей. Вітя ніяковіє від того погляду, ніби він звернутий лише на нього, хлопець намагається й не дивитись на дівчинку, але іноді мимоволі глипне — й швидко відвернеться... І потім уже, коли вони довго та міцно на прощання обнімаються з дядьком Гуменним і з громом виїжджають на шлях, будячи собак по всьому кутку, Вітя солодко починає думати про свою хату, потім поступово засинає, а коли прокидається, то раптово в очі йому попадають: гострий місяць у чорно-голубому небі, біла стерня, закутана маревним туманом, куці плигають обабіч дороги, батько сидить у передку, помахує пужалном... Намаує під собою яблуко, яке зашпорталось у соломі, встромлює зуби, — і раптово згадує дівчинку, як вона примостилась на лежанці, як втупилась у них... Вгорі висіялись бліді поодинокі зірки, віз підстрибує по груддю, а вгорі місяць пливе й пливе, наче прив'язаний, але так і не може зрушити з одного місця. Коні стомлено ступають, то гнідїй, то вороний вивірюють хвости, гостро несе кізяками — перетравленою конюшиною та зопрілим вівсом, Вітя лежить горілиць, і йому здається, що вони ніколи нікуди не доберуться, а отак їхатимуть і їхатимуть всьнке життя через темряву, колеса повискуватимуть, вітерець нестиме з балки торфовим духом, білітиметься дорога, хрустятимуть підкови по каменюках, скреготатимуть ободи... Перед селом він знову засинає, верби погойдують ледь помітно над його сном прохолодний шелест, клуні стоять розпливчасто й тьмяно, хати вириваються з-поміж дерева світлими стінами, яскравими вікнами...

По тому батько вже не їздить на ярмарок. Він вимочує діжки на різні соління, діжки довго мокнуть на причілку, а пізніше мати засипає їх перемитими огірками, перестелює цупкими листками хрину, накладає задушливого кропу, заливає розсоллом... А деякі діжки ще мокнуть, або кленки порозсихались, обручі сковзають, — і вже пізніше їх засипають яблуками, накривають кружками. Під зиму мати виносить яблука на горище, ховає в полові, аби вилежувались та достигали; вона цеберками сипле яблука в погріб на картоплю, прикидає їх буряками, морквою.

Перші заморозки хапають землю, як сивина — скроні старої людини. Вітя іноді йде в сад, збиває дрючком якесь запізніле яблуко, жадібно їсть, і воно пружко похрустує на його зубах, пирскає шумливим соком, несподівано вистрілює вбік лискучим темно-коричневим зернятком, — і він знову пригадує, як вони з батьком їздили на ярмарок, як торгувались, і випливає у спомині та дівчинка, яка лежала на лежанці в хаті дядька Гуменного... Як вони їхали додому, а вгорі підлигували колючі зірки, і колеса повискували по білій дорозі...

ПРИПУТЕНЬ

По коліна в снігах загрузали сади. В яругах дерева захлинались по горло у березневій розтепелі. На ставки прилетіли журавлі, торкнулись ніжними лапами до несподіваної криги — і жалібно курликали, здіймались догори, падали опукою вниз і замерзали. Від їхніх ридань ронили сльози задихані від бігу на вітрах щасливі берези.

А потім розцвіло сонце. І по ярах вистрибом зашуміли

води. У гаях кожна латка вивільненої землі послала у небо проліски. Квіти були білі, облямовані хоробрими листочками зелені.

— Хлопці, ходімо!

— Куди?

— Ходімо драгувати безбатченків.

Збиралось нас із п'ятнадцять. Різноманітні усі, різношерсті. На обличчі у кожного оченята цвіли будяковими квітками.

Дівчат із собою не брали. Хіба що одну — злу й пащекувату Галю. Але ми її й за дівчину не вважали, бо ходила в кудих штаятах, а битись уміла не згірше від найдужчого з-поміж нас — Лесика.

Ми йдемо через гатку, через луки. На луках зчиняємо татарський лемент. Всі хочуть показати один одному «ойойкові яйця». Найменший з ватаги, клишоногий Дмитрик, не знає, що це таке. Галя знавісніло розитовхує всіх.

— Я покажу, я!

Вона підводить Дмитрика до торішнього сухого будяка, що загрозово кострубатить своє гілля.

— Показати?

— Покажи!

Галя рішуче штовхає його на будякові кострубачки.

— Ой-ой-ой.

Галя регочеться. Ми давимось від сміху. Нам дуже весело. Ага, хотів уздріти «ойойкові яйця»! Тепер уздрів. Більше не захочеш.

Ліворуч вилискують ставки. Лесик присягається, що хоче — і зараз викупається. Ми сумніваємось.

Лесик роздягається. У нього тіло біле, ніби з сиру. Обручачи випирають ребра. Перший крок до води він ступає так, ніби йому на все плювати. Але коли занурює боязку ногу у воду — аж ми здригаємось.

Та Лесик уже по поле у воді. Навіть з байдужим виглядом хлюпає на себе.

— Бр-р... — цокає за нього зубами Дмитрик.

— І я можу, — заявляє Галя.

Під'юджуємо:

— Ну!

Вона притьмом біжить у ставок...

Потім вони обоє цокотять зубами.

Безбатченки живуть у великому артільному саду, що під Лісками. Їхня мати сторожує грушки та яблука, вишні, сливи, агрус, порічки, полуницю, коли все це багатство достигає.

Зараз матері немає вдома. Вона пішла в сільраду. Ми стаємо біля воріт і починаємо галасувати:

— Борис — півню хвіст відгриз!

— Ірка — в роті дірка!

Найбільше репетує Галя:

— Борисе, хто тобі ластів'ячі яйця на носі розбив?

Прохогом із сіней вискакує чорний, меткий хлопець. Настановивши поперед себе дрючок, як списа, чимдуху біжить до воріт. Нам не страшно, але ми розбігаємось. Далі за ворота Борис вийти не наважується. Адже нас багато, а він один. Хлопець сердито погрожує:

— Будете начуватись!

Слідом за ним з'являється худорлява Іринка з низько обрізаними косами. Вона мовчки зупиняється біля брата. В Іринчиних руках немає дрюка, вона тиха й сумна. Видно, їй дуже гірко, що ми прийшли отакою галасливою, ворожою юрбою.

— А де ваш батько? — верещить Галя.

— Немає! Немає! Вас мати в капусті знайшла!

— Близнюки!

— Пуцьверінки!

— Га-га-га!

Ми регочемо. Ми стоїмо віддалік і регочемо. Борис сунуться. Іринка мовчить. Над нами всіма — багате сонце. Земля радіє і тиче нам під ноги гострі гілчасті трави.

— Га-га-га!

Хоробрішаємо. Приступом наближаємось до воріт. Борис з Іринкою не тікають. Це нас потішає, але примушує зупинитись.

— Га-га-га!

Із вишини впали голуби. Ходять по двору, щось збирають. Іринка виносить з хати їсти, сицле з долоні.

— Гулі, гулі, гулі.

Борис відставляє осторонь дрючок і стежить за птицями.

— Гулі, голубоньки, гулі.

Ми теж не можемо одвести очей від голубів. Перша не витримус Галя. Вона тихенько-тихенько, якось навіть бочком, наближається до зграї. Зупиняється за кілька метрів від Бориса, спирається на тин.

Але ж не можемо ми, хлопці, так швидко здатись. Хоч

дуже кортить підійти до сизокрилих, але ми товпимось на сушому полі, переминаємось з ноги на ногу.

— Борисе, а де ти таких голубів дістав? — підлещується Дмитрик.

Борис не відповідає.

Тоді Лесик рішуче прямує до нього. Він ніскільки не боїться, зупиняється біля Бориса. Між ними—дрючок... Тоді й ми вже відчуваємо себе зовсім інакше. Обліплюємо ворота, тин... Якби комусь зараз спало на думку сказати «безбатченко», йому дісталося б на горіхи від усіх.

У небі кружляє турман. Він не опускається.

— Чужий, — поважно пояснює Борис.

Чужак сідає на хлів. І, описавши півколо, танцює збоку від зграї.

Ірина кричить радісно:

— Дивіться, дивіться, припутень! У нас немає такого.

Припутень не лякається. Винувши гордовито грудки, він повагом ходить, покльовує крихти.

У Галі поблискують радісно оченята:

— Який гарний...

Борис бере дрючок і кидає геть. Припутень лякається, але не тіка...

Ми так захоплені голубами, що більше нічого на світі не бачимо. Зненацька біля наших вух хтось заводить пісню про Галю, Галю молодую, яку забрали із собою козаки. Чоловік важко схиляється на ворота — і вони жалібно порипують.

Це прийшов Кузьма Риштак. Хоч від нього і несе горілчанним перегаром, але він не дуже веселий, навіть сумний.

— Борько! — кричить він. — Ірко! Йдіть сюди, я вам гостинець приніс.

Борис дивиться на Риштак спідлоба. Іринка перестала скликати голубів, тримає руку в пелені, де лежать зерно і крихти.

— Дітки ж ви мої рідні, підійдіть! — благає Кузьма.

Голуби лопотять крилами і здіймаються в небо. Тільки припутень біля хлівчика ще ковтнув зернину — і пізніше від усіх знявся.

Кузьма скаржиться нам на Іринку і Бориса.

— Не хочуть. Ген голуби чужака, бачу, прийняли у свій гурт, а діти рідного батька не визнають.

Риси обличчя стають у нього жорсткими і неприємними, він починає галасувати:

саннями, але переходили на вози, бо полози в'язли в цупку лемішку. З-під кучугур сонячно продирались кволі струмки. З кожним днем жала ручаїв все завзятіше підточували замети.

І, нарешті, дорога закісла болотом. Воно чорно тремтіло, річкою текло поміж тинами, непорушно спливаючи за село. Колеса тонули, дістаючи до хрумкого, нерозмерзлого ґрунту. Грузли коні, грузли хати; і небо також грузло в жирний чорнозем, захрясаючи низькою блакиттю, що важко темніла, все більше набрякаючи холодом розталого снігу... Поступово підсихали білі стежки, мостячись погородах, по ровах, по вигоні, від одного обійстя до другого, до школи, до колгоспного господарства. По ночах блукав шурхітливий вітер, висмоктуючи сирість, а зрання висіювались білі приморозки, які найдовше колющились у затінках, випромінюючи бліде голубувате світло.

І хлопці вигнали пасти корів на торішню траву, з-під якої прорізалися зелені шпички молодої. До дротів попричіплювали дрівяні бляшанки, наклали галуззя і, розпаливши, обмахували навколо себе: синій дим слався колами, зразу ж танучи, іноді вихоплювалось полохке полум'я, яке тугувато пахкало, доки не ховалось у вугляки, стікаючи синьою димовою кров'ю. Максим прив'язав свою бляшанку до кленової булавки, розмахував, — і аж гуло над головою, віялися іскри, пахло вогнем, і коли він крутився, то навколо нього кружляли луг, старий садок на горбках, кузня за садком, верби над лозинистим в'юном мілкої річки, хати, обтушковані загатами. Максим сідав на землю, заплющував очі — і голова його крутилась, і село миготіло в очах: бурю барвою лугу, світло-сірою — яблунь, важко-ліловою — річки. Тоді Максим зводився, крутився в другий бік, — і знову бляшанка сполохано гула над головою, випускаючи через дірки стьожки небесного кольору.

До воріт виходила Антося і весело стежила, як хлопці пають худобу. Коли вони починали битися між собою, то дівчинка аж підлигувала від хвилювання...

Максим гайнув завертати свою перисту, що побрьохалася через грузьке картоплисько, і дівчинка його покликала:

— А я щось покажу!..

Він недовіриливо наблизився, тупцяючи розтоптаними материними чобітьми. Вона завбачливо відступила трохи од воріт і дивилася на нього очима, повними полум'яного сміху.

— Обдурюєш, — пождавши, зникло буркнув хлопець і вже повернувся йти.

Але вона закричала:

— Дивись, дивись!

— Що? — не тямив.

— Та чоботи! Мої чоботи!..

Вона дзездюрилась в нових чоботях з хромовими передками. Пройшла перед ним, порипуючи. Бісики билися весело навкулачки в її дзвінкому погляді — і вся вона витягнулась навшпиньки, як когут, що ось-ось заспіває.

— Я до клубу на танці піду в них, — мовила.

— А тебе не приймуть.

— Хе! — заперечила. — Піду, то й приймуть.

Зирила так, наче запрошувала і його. Але він гейкнув на корову, що обнюхувала гній, уперіщив її булавкою, — і подався до гурту. У бляшанці вогонь уже вигас, то назбирав сучків, натрощив цурпалків і старанно, надимаючись, роздмухував. А потім крутив над головою порске шмаття вогню, і навколо нього кружляли старий садок, кузня на горбку, тонке жало річки в обривистих берегах, коні, віз, що з гуркотом перепливали по містку... Скоро Антося йшла до школи, і хлопці завертали своїх корів, гнали по хлівах, аби й собі не запізнитись на уроки. По дорозі вони кепкували з Максима:

— Ти женися на ній?

— Приставай у прийма, то щонеділі вареники з сиром їстимеш.

— А музик на весілля виписуй із Голяків, там добре тнуть.

Він пік раків. У горлі гаряче перешерхло, бо бракувало чим дихати. Казав, що вона сухоребра, схожа на жабу, а очі має зелені, як кицька. Казав, що скупа, бо ніколи на перерві й хлібом не поділиться, тільки сама стріскає бігом, щоб ніхто й попросити не встиг. Казав, що її батько — як бочка, натоптана квашеною капустаю, і Антося, як виросте, такою ж буде.

Дома нашвидкуруч їв галушки, ховав до кишені пампушку із шкваркою, збирав на підвіконні та на лаві книжки, зшитки, пошматовані меншим братиком, і попід тинами — навпрямці — чимчикував до школи. Де-де малі долоні лопухів ловили гостре проміння, де-де погойдувались яскраві проростки кропиви, непозривані на борщ, де-де бруньки кільчилились клейкими пацьорками, — і йому було добре, що почалася весна.

Переждавши в куцах, коли подзвонять з першого уроку, на який запізнився, пірнав у юрму, потім заходив у клас, силкуючись бути непомітним. Переписував задачки, які не

зумів розв'язати самостійно, активно піднімав руку — і не тільки тоді, коли знав що-небудь. З внутрішнім острахом обминав поглядом ту парту, за якою сиділа Антося. Проте серед голосів вирізняв її голос, вловлював сміх, і коли її з українського писання викликали до дошки, то він крадькома бликав на неї, — і зизооко стежив, чи ніхто того не помічас... Але як не берігся, а на велику перерву, коли гралися в гриба, хотів із пастухів таки допік його:

— Боярів кликатимеш, то й мене позви.

...Як смеркалося, то Максим засів у кленчаках. Виламав замашну хворостину і причаївся. Скоро затупотіло біля бурякових буртів, і вже те гупотіння сунуло по стежці — ближче й ближче. Як Антося війнула біля нього зеленими дрижаками віток, то плигнув уперед, схопив за руку. У неї очі похолодніли, далі зацяпалися іскринками, знову насторожено померкли. Він тицьнув їй під бік стусана і сказав:

— От тобі!..

Вона спробувала вирватись, але це тільки розсердило його, і тепер Максим міцно тримав її за руку, хоча й не зважувався бити.

— Оце тобі нові чоботи!.. Ходи на танці в них... До клубу ходи...

Вона таки вирвалася, боляче луснула його по щоці долоною — і вихором пошелестіла між кленчаків. Куці, через які продиралася, хльоскали її різками по ногах, били по грудях, наче хотіли зловити. Долетіла до своєї хати, шаснула за ворота. Мати виймала з погребка кіш з бараболею. Пробурчала докірливо:

— Ото гасасш, як навіжена... Чи за тобою нечиста сила жетенься, га?

Нічого не відповіла.

Спершу Максим скис, але скоро веселість стала розпирати його. Помахував замашною хворостиною, щось вигалакував між буртами, у вулиці. А ступив на своє обійстя — знову скис. І німий жаль тугими пригорщами стиснув його серце...

ДИЧКА БІЛЯ ПЛОТУ

Коні пили воду з дерев'яного жолоба. Журавель повискував, опускаючись у криницю. По пласкому залужжю перекочувались приземкуваті, білі та жовті, кущики: скубли траву гуси і гусята. Віддалений грім добродушно побурчав у хмарі, що простелила холодну тінь на ріпачище. По бантані бродив дід Катеринка і чадив люлькою.

— Е-ех! — крикнув Слава, вибравшись на свого чалого і вдаривши його п'ятами.

Хлопці, відставши, поскакали за ним. Біля конюшні Слава сплигнув, завів чалого у станок. Підклав сіна, одгорнув кіз'яки до риштуку. На бантині та під балками пищали ластівки. Через шпари у стрісі в конюшню прорубувалися сонячні мечі. Чалий подивився вогкими очима услід Славі і гірко заіржав.

Як не поспішав, але на гатці його таки наздогнали. Усі хлопці та ще Зеленько з Вірою. Слава спинився і рішуче запитав:

— І що вам треба?

— Нічого, — сказав Зеленько. — Випусти.

— Й не подумаю, — перекладаючи мішок з одного плеча на друге, насупився Слава. — Я зловив, а не ви.

Віра зрідка кидала на нього короткі погляди. Й одверталась, наче боялася зловити його погляд. І шльогала себе прутиком по носі.

Зеленько почухав потилицю. Може, видерти? Але вони вже бились у полі — і то не помогло... У левадах звернув ліворуч, і Віра подалася з ним, хоч їй було й не по дорозі. Слава обернувся і вперше за весь час трішки-трішки пошкодував, що там, під Лісками, не випустив лисеня на волю.

Сім'я вечеряла. Баба поставила на стіл макітру товченої картоплі і в полумиску — капусти. Батько чистив ножем цибулину. Слава посеред хати потрусив мішок, і на долівку талпапуло лисеня. Кицька завурчала на лежанці і горбиком вигнула спину.

— Помий руки з милом, — невдоволено буркнула баба, — і сїдай до вечері.

Попоївши, батько сказав:

— Ну, звіролове, чим його годуватимеш?

— Дамо... молока!..

— Молока!.. Молока!.. — гнівалася баба. — Не подоїли бика!.. А самі що питимем?

— Вигодує лиса, то за шкуру матиме добрі гроші.

Другого дня хлопці не взяли Славу із собою в нічне. Табун неквапно брів по залужжю. Зеленько поляскував гаранником, не озираючись. Долинув сміх: над чимось реготали. Славик сгиснув кулаки і поплентався в село. Того ж таки вечора він виїняв з клітки лисеня, запроторив у мішок і поночі через місячні поля подибав під Ліски. Соковита трава гірко в'яла під ногами, вона блищала важкою малахітовою зеленню. Витинали цвіркуни, і його слух був набитий їхнім надокучливим дерен-

чанням. Обережно наблизився до терну, налапав рукою нору — і запхнув туди лисеня. Воно не хотіло лізти, то ще й штовхнув кулаком... Назад повертався підтющем. У вибалку, біля беріз, то спалахувало, то пригасало багаття: хлопці в нічному вари-ли бараболю. Слава деякий час постояв на захлопаній вівсом могилі. Хотілось піти до гурту і розповісти про все, але щось стримало його, і Слава, посмутнівши, почимчикував через вог-кий таємничий шепіт вівса.

Цілий місяць він гостював у дядька, що працював на кар'єрі у Писарівці. Їздив на гримучих самоскидах, купавсь у лісових озерах, од пуза їв вареники з дикими черешнями та вишнями, що готувала дядина. Коли повернувся в село, то зразу ж біля гатки стрів Віру. У рожевій хмарі куряви, збитій скотом, вона вела на налігачі свою корову. Він посміхнувся їй, вона — йому, і вже Слава щось радісне крикнув дівчинці, але корова смик-нула за налігач, подвиготіла вперед, і Віра побігла за нею. Він здибався з хлопцями, із Зеленьком, розказував про гранітний кар'єр, і вони уважно слухали. Зразу ж пішли до конюшні, повсідалися на коней і з дядьком Сикавкою подались у нічне. Зловили в річечці пічкурів та дрібних окунців — і смачний вдався тоді ячмінний куліш. «Вони вже про все знають, — співало в Славі, — тому й не розпитують!» Йому було легко їй щасливо, як ніколи.

Дуже кортіло зустрітись з Вірою, і тому куди б не йшов, то вибирав дорогу повз її хату. Навмисне сповільнював ходу, глипав по вікнах, зазірав у зелене озеро городу... Спинявся під грушею, збирав на землі дрібну падалицю, і хоч вона була на смак терпкою, — їв і не кривився.

З першим вереснем закалатав шкільний дзвінок і почалися заняття. Зеленько приніс на уроки живого шуліку, і коли вчи-телька розповідала про скінетр Івана Грозного, він кинув його з-під парти вгору, і шуліка важко зачалапав крильми у повітрі.

— От і добре, — сказала спокійно вчителька. — Поповниться наш зоологічний кабінет.

Віра вчилась у старшому класі, і Слава бачив її тільки на перервах. Віра уникала дивитись на нього, і він думав, що вона ще й досі сердиться. Одного разу таки зважився і підійшов:

— А ти виросла, — тільки й спромігся сказати.

— І ти...

У Слави забракло сили вимовити те, найголовніше. Він по-тупцяв і був дуже радий, коли задзеленчав дзвінок до класу.

Ходив, як і раніше, повз її хату. Сплинявся під грушею, тепер серед падалиці були гнилички, з них бризкав сік. Накладав грушок у кишені, дуже повільно йшов... Осінь строгішала, набрякаючи хрумким холодком, на світанні сивіли заморозки. Слава майже забув, чому вибрав такий звивистий шлях до школи. Гнилички одходили, кілька день він не знаходив жодної, але незабаром знову надібував їх на видноті серед галузок та бурих листків. Вони були чисті й пахли соломою. Перед самими снігами він, дивуючись, побачив під грушею кілька яблук. Підібрав — зеленобокi, тверді — і тільки в школі замислився: хіба ж вони могли впасти з груші?

— ...Ох, це дівча, — бубоніла Вірина мати. — Висинас попід плотом путні яблука. А чи ж ти їх знайдеш там, як замете он?.. І ніби ж не червиві, а викидає... Ох, це дівча...

ЖАКАН

I

Старого собаку звали Головотесом. Так охрестив його батько ще тоді, коли Головотес був худим щеням на довгих невпевнених лапах. Він мав рожеві, задимлені блискучою радістю очі. Женучись з одного краю обійстя в другий, заливчасто скімлив, і голова, яку він при цьому тримав високо, раз у раз падала донизу, будучи важкою й неслухняною. Батько, спостерігаючи за ним, добродушно гмукав, повторював стиха: «Ото

іще головетес, ну-ну...» Головетес, вирішив, став здоровим, сірим, з білою підчеревиною, собакою. Голос його погустів, був соковитим, аж крихким. «Краще б тримати свиню, — говорила мати, — то, може б, якийсь толк був. А те одоробло і картоплю їсть, і молоко п'є, і м'ясо згорить, як покладеш, а про що?..»

Тієї зими до лісу внадились дядьки із-за Заливанщини. Батько пропадав і вдень, і вночі, лице взялося глевкістю од безсоння, очі завжди — посоловілі, затагнуті плівкою гарячкової втоми. Йому не щастило, злодії навідувались рідко, але мітко, кожного разу заскакували в нове місце. Якось батько напав на слід. Але дядьки зарубали сокирою Головетеса, а самі втекли на саях, шмагаючи осатанілих коней... Грицькові тоді було десять років, і він глухо плакав, забившись у тісний кут подвір'я між купою хмизу та стійком сіна. Головетес складав частину його життя, і він не знав, як тепер буде без нього. Але батько нагримав на хлопця, сказав, що не слід побиватись за собакою, собака не людина. Грицько поспіхом витер очі, проте коли батько пішов, то знову не міг втриматись од сліз. Думав про браконьєрів, котрі нищать ліс, і йому кортіло самому зловити їх і жорстоко поквитатися за те горе, яке йому заподіяли.

Одного разу батько сказав:

— Кирикова сука оцінилася, то обіцяв дати однецьке. Як вертатимеш зі школи — зайти...

Була провесінь, високі сніги вже танули, поодинокі струмки підточували замети, мов хробаки. Сонце світило щедро, і од землі догори піднімався вогкий холод. Коли Грицько знадвору опинився у Кириковій напівтемній клуні, то довго не міг нічого побачити. Стояв безпорадно, очікуючи, поки привичаються його очі, — і раптом почув шелестіння соломи та кволе повискування. Він пішов на ті звуки, нагнувся, і прохолодне тремтять щенятко ткнулося в його долоні. Хлопець виніс його надвір — щеня підсліпувато мружилось і, принюхуючись, кумедно морщило ніс.

Рудий Кирик із слідами лишаїв на щоках та на шиї, хитрувато позираючи на кучу, з якої виглядала сука, а біля неї копошилось п'ятеро приведених нею щенят, сказав:

— І це — створіння... Воно, правда, трохи недобачає, і сука не хотіла переносити його разом з усіма до кучі, та пусте! Мою суку всюди знають. Тільки пооклигують трохи, попідростають — жодного не зостанеться. І з сусідніх районів прийдуть, ціну

самі наб'ють... А це я хотів утопити, але батько твій попросив, то задурно віддаю. Ви його молоком напувайте, скоро сили набереться.

За пагорки спускалося сонце, холодне, хоча й веселе. У лісі затишок постуденів, ялини в зелених кожухах та свитках стояли тихо. Грицько зліз із велосипеда подивитись, чи розмерзлось вже озеро, в якому він купався. Лід, проткнутий осокою, при березі сизів, а посередині — був голий, аж синюватий. Грицько грахнув підковою — і озеро зітхнуло, розбризкуючи крижані звуки. Синиця сполохано перелетіла з лози на граб, пововтузилась трохи на гілляці — і тільки хуркнуло за нею... Ззаду заскімлило — Грицько обернувся. Підсліпувате, із запливими очима, щеня тремтіло, розкарячившись на снігу. «А й справді, нюх у нього гострий», — схвально подумав Грицько. І йому трохи полегшало. Бо все-таки він не міг примиритися з тим, що оце безпорадне створіння має замінити їм Голово-теса. Хлопець іще раз вдарив підковою об лід — знову озеро розпачливо, з вилясками, заголосило.

Увечері батько уважно оглянув щеня. Куштраті брови його спливлися на переніссі, тонкі губи повужчали й потоншали. Щеня безпомічно горбилось в його чорних долонях, винувато крутило головою на слабкій шиї. Грицько із затасним подихом стежив за батьком.

— Жакан... — сказав батько. — Назвемо його Жаканом. Ти згоден, га? — він повернувся до сина, і тепер його брови були не такі насуплені, розпрямилися і по-дружньому здригалися.

Грицько на знак згоди кивнув.

II

Спочатку Жакан жив під східцями ганку. Грицько туди на-мостив соломи, запахнув якогось обстріпаного ганчір'я. Жакан вистромлював із щілини пилісок і, поклавши його на лапи, стежив, що діється на подвір'ї. Як від хліва до комори вештається мати, як, прип'ята до кілка, п'є тепле пійло корова. Як сонце, пробиваючи промінням стіну дерев, піднімається вище, — і тоді повертався з обходу батько. Вішав на сінешніх дверях двостволку, скидав важчезні чоботи, які понабрякали вологою, й перевзувавсь у старі черевики, що тхнули зношеною шкірою та салідолом. Грицько виводив із клуні велосипеда і їхав до

школи. Жакан мовчки лежав у своїй схованці. І тільки коли батько кликав його, то повільно вилазив, обтрушувавсь од сміття і неквапно підходив. У нього завжди був понурий, винуватий вигляд. Батько сильно плескав його по боках, по шиї, — і Жакан ширше розставляв лапи, щоб не впасти. Позирав скося, і в його зорі з'являлись привітні іскорки. Тоді батько хапав Жакана двома пальцями за спину там, де хребет, позбавлений ребер, найтонший і раптово підкидав собаку догори. Жакан звискував од болю і, підхопившись із землі, до батька більше не наближався.

— Тобі ж на користь, — казав батько.

Жакан любив його, і коли той звечора збирався на обхід, то собака сам вилазив із кучі. Лацитись, плигати на груди, вихоплювати щось із рук чи ловити кинутий шматок Жакан не те, що не вмів, але не хотів. Він тільки терся біля батькових чобіг і сумними очима позирав угору. Обережно скімлив, просячись до лісу. Але батько казав:

— Підрости, підрости...

Кілька разів Жакан пропадав з обійстя. Але завжди він повертався — схудлий, брудний, з очима, що стали жорстокіші та непримиренніші. По тому забивавсь під ганок, відсипався, а поночі спросоння гарчав, — мабуть, йому примарювались подорожчі мандрівки.

Восени батько з Грицьком взяли Жакана вперше на полювання. Переночували в сіні біля польового озера, а вдосвіта вже були на ногах. Качки летіли низько, і спершу чувся швидкий хуркіт, лопотіння крил — і раптом птахи з'являлись на тлі замурзаного неба, що не встигло розвиднітись. Постріли лунали розпачливо й хижо, і досвіток біля заспаного озера був схожий на голосну бодню, в якій ті постріли звучали ще дужче. Чи від свіжості, чи від хвилювання Жакан тремтів, і шкура на шиї та на запалих боках бралась брижами. Підстрелені качки падали на берег або у викошену рогозу. Жакан кидався в сірий світанок і повертався із здобиччю в зубах.

Зібрались додому, бо Грицькову й батькову долю уже відстрілили. Жакана не було. Батько свиснув. Прислухались до густої озерної тиші... Ні звуку, тільки десь заклокало, забулькотіло: мабуть, корч випростався, збурунивши гнилі пухирці. Згодом із рогози почулося шеберхання, і вони помітили Жакана, який біг, тримаючи голову трохи вбік, ніби осторонь хотів щось побачити.

— Батьку, він вибрав собі око! — скрикнув Грицько, кинувся до Жакана, схопив за шию...

Ліве Жаканове око було виколоте. Мабуть, він нахромився на очеретину. З порожньої очної ямки текли кров і сльози. Грицько важко зітхнув і, не в змозі дивитись на Жакана, одвів погляд убік. Батько вийняв патрон, висипав порох, старанно перемолов його прикладом на плескатому камені, а потім перемішав із болотом. Тією маззю заліпив Жаканові око, а далі своїм рябим носовиком ще й перев'язав. Собака скорився всьому. Він був слухняний, але не пригнічений. Тільки дивився на батька та на Грицька так, ніби просив у них вибачення, що вскочив у халепу, завдав їм клопоту.

— Нічого, Жакан,— мовив батько,— заживе твоє око.

III

Жакан звик щоночі з батьком ходити в ліс. Батько сідав верхи на кобилу, звану Чалою, і поволі трюхикав, а собака біг чи попереду, чи гасав по кущах. Око його затяглось і зажило. Жакан погрубішав, під шкурою стали вимальовуватись горбкуваті м'язи, схожі на міцно переплетені між собою мотузки. Груди його поширшали, передні кістки випинались, і своїми грудьми Жакан уже міг збити чоловіка. Слух його став тонкий, і він чув завжди, що діється на Бабиному клину, чи ніхто туди не забрів із сокирою чи пилюкою, або навіть на Трясовині, яка була збоку Бабиного клину і трохи далі за ним. Нюх у Жакана також виробився чутливий, і одного разу він через тиждень знайшов і приніс батькового картуза, якого здерла дубова гілляка, коли батько щодуху скакав на Трясовину...

Нічні мандрівки Жаканові подобались. Вночі він майже ніколи не гавкав, добре чуючи, де зараз його господар, а господар також сторожко вловлював, де цієї хвилі никає Жакан. Вони добре жились один із одним, і коли батькові доводилося куди-небудь вибиратися самому, то гостро відчував, як йому бракує Жакана, щоб той біг поряд, діловито погойдуючи головою та обнюхуючи дорогу. Так само Жакан — уночі йому снівся господар, який їде на Чалій, і він крізь сон повискував. Коли ж йому примарювалось, що господар хоче схопити його двома пальцями за хребтину, то шерсть на Жаканові настовбурчувалась і вві сні собака погрозило гарчав.

Якось батько порубав сталеві велосипедні шпичі, понаточував їх і позагинав жучками. Ті жучки він загнав у клапоть свого старого офіцерського ремня, а зверху, де був тильний бік загострених колючок, прилатав іще сирицевий шкурат, щоб нашійник не колов Жаканову шию. Жакан до їжака звивав поступово. Спершу він хотів здерти його лапою, але тільки подряпався. Згодом зрозумів, що нашійник не завдає жодної шкоди і перестав на нього звертати увагу. Тоді батько зняв із Жакана той їжак, замінив його звичайним нашійником, без сталевих жучків.

— У шовкунах появилася вовк, — сказав він синові. — Уже роздер Кирикову суку, а в колгоспі зарізав двох овечок. Нашому Жаканові поки що нічого не загрожує, але отой їжак не завадить.

Грицько хотів побачити вовка або ж почути його виття, проте не щастило. Іноді він довго затримувався в школі й додому доводилося вертати смерком. То за гроші, зібрані за заячі шкурки, купив собі у сільмазі ліхтарик. Він знав, що вовки бояться світла. І їдучи через нічний ліс, вмикав не тільки фару, яка освітлювала дорогу, але й ліхтарика. Пучком світла з ліхтарика Грицько зазирає на узбіччя, шастав попід кущами, промацував дорогу позаду. «Ану, вовче, тільки з'явись», — проказував він, відчуваючи в собі непереборне бажання зустрітись із вовком віч-на-віч і, кинувшись на нього з велосипеда, схопити за горлянку.

Якось через ліс із сусіднього села повертався рудий Кирик. Ступив через їхній перелаз подивитись на Жакана. Прицмокував язиком, вихваляючи стать, але до ганку, під яким сховався Жакан, наблизитись не наважувався. Тоді батько покликав собаку. Коли насторожений Жакан виліз, то батько приловчився і, вхопивши його за хребтину двома пальцями, міцно притиснув до землі.

Жакан важко і часто дихав. Вирвавшись, хутко сховався під ганком.

— Та-а-ак, — промимрив рудий Кирик, — тепер його й на вовка можна випускати, то подужа... Шкода тільки, що сліпий на ліве око, та й праве в нього...

І він шкодував не лише тому, що Жакан підсліпуватий, але й тому, що колись із доброго дива віддав отакого вовкодава ні за що, ні про що...

Батько застріг Чалу у грабарку і з матір'ю ще вдосвіта поїхали на ярмарок. Грицько прокинувся рано і чув, як ірже Чала, як грюкає дійницею мати, як зарипіли колеса, виїжджаючи за ворота. Грицько встав, випустив пастися у ліс корову, а сам подався купатись до озера. Жакан спробував було піти з ним, але Грицько наказав йому триматися двору та стерегти хату. Жакан уже звик до такої несправедливості з Грицькового боку, тому погодився зразу, але неохоче.

Вода в озері була холодна і згори й зі споду. У нього спершу аж ноги покорчило, але він на те не зважав і, допливши на середину, пірнув, намагаючись добратися до глибоких джерел. На нього війнуло крижаним струмінням, перехопило подих, хлопець виірнув і наввимашки поплив до берега. Зігриваючись, сидів на сонечку, прислухався до зеленої та густої лісової тиші — і незчужся, як заснув. Збудив його гамір неподалік. Під березами було прослано клейонку, якою застеляють стіл, і навколо неї сиділи: плечистий чоловік у кашкеті з блискучою морською кокардою, біля нього білоголова жінка, а біля жінки — ще два чоловіки. Всі пили й закушували. Збоку примостилась велика вівчарка і, висолопивши язика, стежила, чи не кинуть їй ласого шматка. «Літники, — зневажливо подумав Грицько. — З міста приїхали, щоб поспідати в лісі». Він уже багато бачив таких, і вони в нього не викликали навіть цікавості. Проте на цей раз, одягаючись, двічі оглянувся на кашкет з блискучою кокардою, який йому доводилось бачити одного разу в райцентрі. «Капітан першого рангу», — сказав тоді батько. Мабуть, це також був капітан першого рангу, бо мав таку викохану вівчарку, а нова, продовгувата машина, що стояла на галяві по колеса в траві, безумовно належала йому.

Після обіду продовгувата машина зупинилась біля лісної хати. Чоловік у кашкеті з блискучою морською кокардою та білоголова жінка невпевнено зайшли на подвір'я.

— Батько чи мати є? — запитав капітан першого рангу. Течер він був у кітелі з срібними нашивками.

— Нема, — відповів Грицько.

— Винеси нам води, — сказав капітан.

Коли Грицько виносив із сіней кухню води, біля капітана та його жінки вже стояла вівчарка. Жінка піла повільно, задержши голову, обсягну соломою світлого волосся, а капітан

дивився, як вона п'є. Вівчарка пританцьовувала на задніх лапах і облизувалась швидким червоним язиком.

— Вівчарка захляла, — сказав капітан. — Чи не наллеш ти для неї води?

Коли Грицько брав глиняний черепок біля ганку, Жакан загарчав.

— Ого! — сказав капітан і, підійшовши до ганку, нагнувся над Жакановою схованкою. Спочатку погляд у нього був на-смійкуватий — мовляв, хто ще тут принишк, налякавшись моєї Вести? — але скоро посерйознішав, сказав: — Славний барбос, але він не вистойть перед моєю Вестою. — І звернувся до Грицька: — Еге ж?

— Поїхали, — нетерпляче сказала жінка. — Я вже напилася.

— Еге ж? — питався в Грицька капітан, нічого не чуючи. У нього було велике м'ясисте обличчя, спітніле й почервоніле від сонця, від випитого та з'їденого.

— Жакан не піддасться! — сказав захриплим голосом Грицько.

— Жакан? — перепитав гість. — Ану випускай його, і побачим, як Веста з нього здиратиме шкуру.

В Грицька засіпалися губи. Почував себе скривдженим і з раптовою неприязню, яка заповонила його мозок, дивився просто в капітанові очі, помережені рожевими прожилками. Йому хотілося сказати, що напилися води і можуть їхати, — але він не зважувався. На крилатому кашкеті сяяла морська кокарда...

— Нам пора, — сказала жінка. Мабуть, вона вловила щось недобре в Грицьковій закам'янілій постаті, так само як і в словах капітана. — Увечері тобі на поїзд.

— Правда ж, що Веста облупить із твого шолудивого шкуру?

— Жакан! — покликав Грицько, і голос у нього зірвався: — Жакан! — цієї хвили він ніби забувся, що батько не велів йому давати волю Жаканові...

Вівчарка й Жакан стояли одне навпроти другого, настовбурчивши шерсть. Вівчарка була вища, а ноги — стрункіші, і вони здригались, ніби Веста ось-ось мала плигнути. Жакан проти неї виглядав приземкуватішим, але він був дуже оцупкуватий і мав круто випнуті, широкі груди. Його ноги непорушно стояли на землі, вони не тремтіли, але на них яскраво проступали м'язи,

напинались набухлі жили. Вуса в Жакана злегка ворушились, ніби він принохувався до повітря, до своєї супротивниці, а чорна, ніжна шкура на іклах здригалася з хижою різкістю. Зовні Жакан був спокійний, ні крихти страху не було в його поведінці, але Грицько в душі дуже боявся, щоб вівчарка не зайшла зліва, бо ось вони вже не могли встояти на місці, почали крутитись одне навколо другого. Капітан мав сполотніле, але впевнене обличчя. Він стиснув кулаки, ніби кожної миті ладен був кинутись на допомогу своїй Весті. Жінка одвернулася, погорблено пішла в машину, а скоро звідти прийшло тих два чоловіки, що сиділи з капітаном у лісі.

— Зараз вона перегризе горло оцьому шолудивому, — сказав капітан, звертаючись до них, але не спускаючи погляду із Жакана та з Вести.

Вони все ще ходили один навколо другого, коли біля воріт заіржала Чала і батько перехилився через перелаз. Він зразу ж кинувся вперед, оперезав батоном Жакана, потім Весту. Все його обличчя посіріло від припливу лоті. Капітан спробував було схопити батька за руку, але батько якось зразу втратив весь свій поспіх і, липи краплину ошкіривши зуби, так подивився на капітана, що той негайно набрав поважного вигляду, ніби згадав про кашкет із сліпучою кокардою...

Машина поїхала. Жакан сховався в свою кучу під ганком, тільки лапи вистромив. Грицько помітив, що лапи зрідка здригались... Він розповів батькові про все, не затаївши й того, як сам покликав Жакана. Батько вислухав мовчки. І тому, що він не лаявся, Грицько відчув свою вину ще глибше. Він не знав, де себе подіти, і втік із хати аж до смерку. Коли повернувся увечері, то Жакан із батьком уже вирушили у свій щоденний нічний обхід...

▼

Ще років кілька тому в колгоспі розводили шовкопрядів, і за селом насадили для них шовкунів. Але черви та їхні кокони в артілі не привились, не було за ними такого догляду, як слід. Шовкуни стали заростати, дикішати, перетворюючись на непролазні хащі. Туди вивозили дохлий скот та вбитих собак. Жінки й діти не зважувались ходити в шовкуни по ожину, як раніше, бо на них із заростей віяло незрозумілим страхом... Отам-то, в шовкунах, і поселився бурий.

Спочатку він роздер Кирикову суку та дві вівці з отари. Потім у сусідньому радоспі зарізав коняку. І тоді загурбувались. Кілька дядьків з рушницями та гострими різаками виходили на бурого, але той, мабуть, не шукав своєї смерті, бо не попався їм назустріч.

Підходити близько до лісної хати вовк не пробував. Бурій зупинявсь оддалік і тоскно вив. Чала ставала неспокійною, в неї здиблювалась грива, а в корови гострим смутком поймалися круглі очі. Жакан вилазив із своєї кучі, весь наколющувався і, задерши писок, пильно прислухався. В його очах не було страху, вони ставали жорстокі, по-звірячому одворотні. Коли бурій затихав, то Жакан підходив до батька, клав йому на коліна шию, ніби просив припасувати нашійника.

— Рано іще, — казав батько. — Ти неодмінно візьмеш вовка, Жакане, але почекай.

Почались ядучі осінні дощі. Вони цідились і цідились, навіуючи настрій самотності, і поступово все навколо перетворювалось на пустку, лежало байдужо, вкриваючись низько навислими хмарами. Ліс, який недавно був дзвінким од пожовтілого листя, що робило кожне дерево легшим та одухотворенішим, із кожним днем усе більше чорнів, обпадаючи, і тепер між дубами, березами та грабами стояли світлі коридори, повні німого повітря, а в кінці коридорів і вгорі виднілось прилякле небо. Листя спадало й спадало додолу, і не можна було пройти, щоб за тобою не шаруділо, не шеберхало, не тріщало, щоб за тобою не горіли сліди осіннім гірким вогнем. Поступово ліс усе більше заглиблювався в похмурі думки, він чужішав, і тепер тиша, в якій він стояв, була не радісна, як навесні та літом, а сумна, глибока, і вона не легшала, а густішала.

Одного вечора батько облупив підстреленого зайця. Шкуру розп'яв на карячкуватому патику, а зайця віддав Жаканові. А зранку наляв йому повну макітру молока. Коли Жакан випив молоко, батько пов'язав навколо його шиї отой їжак, жучки на якому були виготовлені із сталевих велосипедних спиць. І сказав Грицькові:

— Збирайся, підемо на бурого.

Грицько з батьком їхали верхи. Тільки вибиралися з лісу, як став сіятись дощик — дрібний, мов із сита. Чала розбивала копитами льодяну кірку, якою вкрилася земля, йти їй було важко, і батько зсадив Грицька. Але хлопець і пішки був радий йти хоч на край світу. У нього не було такої рушниці, як у

батька, але він про всяк випадок сховав за халяву різницький ніж, яким кололи свиней.

Батько на кобилі спинився між лісом та шовкунами. Жакан зразу якось потугішав, поменшав, — гайнув у шовкуни. Він миттю розтанув серед кущів. Грицькові здавалось, що ось-ось пролунає виття бурого, що ось-ось почується переможний гавкіт Жакана. Проте шовкуни мовчали. Шовкуни мовчали, як заворожені, вони не обзивались жодним звуком. Тільки ген злетіло догори кубло горобців — і вмостилося трохи оддалік. Мжичка сіялася, забарвлюючи все в одноманітний нудний колір. І Грицько подумав, що, мабуть, у шовкунах немає ніякого вовка, а коли і був, то давно втік, не очікуючи, доки вони на нього вийдуть із Жаканом...

І тієї хвили, коли він так подумав, із шовкунів вискочив бурий. Спершу Грицькові здалось, що то Жакан, але коли згодом із кущів вихопився Жакан, хлопець, вловлюючи в собі гостре тремтіння, уже твердо був переконаний, що то бурий. Він легко, джкими стрибками, тягнув до лісу. Жакан мчався, розпластуючись над ріллею. Батько шмагнув канчуком коня і помчався навперейми вовкові, а Грицько — слідом за ним. Батько мчав навперейми так, щоб перетяти дорогу вовкові перед самим лісом. Грицько бачив, що бурий не стомлюється, що він біжить ще швидше і що Жакан також надав ходу. «Е-ех, не перейняти!» — подумав гірко, але сам не припинявся, а біг ще запевнятливіше.

Коли вовк, а слідом за ним Жакан вкочили в ліс, батько сплигнув із Чалої. По дощу, по ожеледі на смирній роботящій конячині не поженешся. Про ліс — і казати нічого. Там пеньки, корчі, там тебе за шию хапатиме гілля дерев. Але в батькові теплилась надія, і він поспішав на поміч Жаканові.

...Бурій чув, як позаду шумить листя. Він опинився в лісі і втік од вершника, але зрозумів, що од собаки не втече. Це був досвідчений старий вовк, з білою латкою на лобі, з шрами на лапах і на грудях. Це був вовк-самітник, який уникав зграй. Замолоду він був ватажком вовчої кагали, але довелося поступитися місцем дужчому й молодшому суперникові. Опинившись біля струхлявілого липового пенька, бурий різко спинився. Жакан, востаннє понюхавши слід, вихопився на галяву. Бурій, який тепер уже біля себе чув ненависний собачий запах, ошкіривсь і кинувся вперед. Його ікла скрегнули об їжака, і з несподіванки вовк одскочив убік. Жакан весь час по-

вертався до нього правим боком. Вовк спробував його схопити ззаду, переломити хребет, але Жакан був навчений і найбільше цього боявся, — він вивернувся і тільки очікував слушної миті, щоб напасти самому. Проте бурий побував у багатьох бувальцях, він втямив, що собака сліпий на ліве око, і, зайшовши з лівого боку, спробував кинутися звідси. Жакан вивернувся і сам схопив вовка зубами за попереk. Він зводив ікла, гнув донизу, намагався різко повернути вбік, щоб переламати спину, але відчував, що неспроможний це зробити, що вовк попався йому дужий і спритний. Вони круtilись млинком, і хоч Жакан не розчіплював зуби, але розумів, що на більше не здатен...

Зненацька бурий крутнувся так, що Жакан одлетів до струхлявілого пенька. Якусь мить вони очікувально стояли один навпроти другого, а потім бурий знову метнувся на Жакана. Вовк зайшов-таки з лівого боку і вхопив собаку між їжаком та щелепою. Поступово він одсовував їжака все далі, все міцніше зводив ікла на Жакановій шії...

Чала наполошено зафоркала, і батько закричав:

— Жакан!.. Жакан!..

Прислухався й почув неясний шум. Батько кинувся крізь куці, а за ним — Грицько. Біля старого липового пенька в одному клубковій сіріли вовк та Жакан. Батько не наважувався вистрілити. Він ухопив рушницю за дуло і, розмахнувшись, глухо вдарив по бурому. Далі звалився на нього й схопив за горло... Грицько тупцявся обіч і не відав, що робити. Простягнув батькові різницького ножа й благав:

— Візьміть ножа, батьку!.. Візьміть ножа!..

Він весь трусився, він замірявся штрикнути вовка під лопатку, але боявся, що попаде в Жакана.

VI

Сніги випали пухкі та глибокі, позавіювали криниці та заносили хати до самої стріхи. Люди розгрібали себе лопатами, промітали стежки до погрібників, до хлівів. Палили в печах — і голубий дим стелився низько, розкосичуючись, а вечорами, коли приморожувало, високо піднімався в спокійне небо і стояв перухомими — ніби намальованими — стовпами.

Батько був на Бабиному клину. Після машини, яка щойно знову рушила на ділянку за деревом, синів перегар. Наванта-

жений причеп стояв на горбку, а батько — трохи нижче, повернувшись спиною до причепа, записував у кишеньковий блокнотик якісь цифри, прикидав, скільки ще невивезеного лісоматеріалу залишилось на Бабиному клину, а скільки — на Трясовині... Чала підійшла до причепа і стала чухатися спочатку шиєю, а потім, примружившись, ще й здуховиною. Причеп зрушив з місця, Чала, подавшись за ним, ще раз завзято тернулася, і причеп із горбка покотився швидше...

Батько почув, як іззаду порипує сніг, і подумав, що це наближається Чала, щоб попросити у нього що-небудь. Господар завжди носив для неї в кишені чи цілушку, чи грудку цукру. Поласувавши, Чала любила лизати батькову долоню — вогкими, тремтячими губами. Батько підвів голову — між соснами вже не синів димок од автомашини, вже й не чувся гуркіт мотора, — і обернувся назад, на настирливе порипування снігу. Він не встиг одекочити — стріла причепу вдарила в груді, батько впав горизнак, під колеса...

Його поховали морозного, сонячного дня. Мати з Грицьком сиділи на санях, на яких везли батькову труну, і в обох на щоках позамерзали сльози. День був нестерпно білий, а натовп людей — скорбний та похмурий. Спочатку на Жакана гутьюкали, відганяли, але потім дозволили також сісти біля домовини свого господаря. Грицько спорожнілим поглядом дивився на Жакана: у того під очима позамерзали колючі сльозинки. Хлопцеві ставало ще гіркіше.

Поховали батька, і десь через тиждень пропав з дому Жакан. За журбою ніхто на те й уваги не звернув. А коли одного разу Грицько, повертаючись із школи, зайшов на цвинтар, то побачив: на батьковій могилі лежить мертвий Жакан... На санчатах, повз завіяні шовкуни, хлопець одвіз його до лісу і, вирубавши сокирою яму у мертвій од морозу землі, закопав його біля струхлявілого липового пенька — там, де Жакан бився із бурим. Він не плакав, бо виплакав усі свої сльози — наперед за все життя. У лісову хату до своєї матері він повертався дорослою людиною.

ОЛЕНЬ АВГУСТ

Женя повертався зі школи. Двірники кололи на асфальті лід, дрібні крижинки вилітали з-під ломів і, виблискуючи гострими крайками, по коротких або довших дугах перелітали в повітрі. Сонце дивилося на місто радісно й доброзичливо, широко всміхаючись. І та усмішка випромінювала стільки тепла, що крижані скалки танули, підтікаючи свіжою водою, а по димно-сизих бурульках, що висіли на ринвах, котилися дзвінкі холодні краплі.

Жені було весело. Він розмахував стареньким портфелем, з якого виглядали зошити та книжки, і, озираючись по боках, щось галасував. Женя галасував про те, що двірники рубають лід, що в струмках, які течуть уздовж тротуарів, купаються смішні та хмільні горобці, поскубуючи лакованими дзьобиками кожну пір'їнку на собі. Він галасував щось і про тих зустрічних дівчаток, які проходили мимо в розстебнутих пальтах, з грубуватим рум'янцем на щоках; зараз вони здавалися йому ще більш дивакуватими й гідними зневаги, ніж будь-коли.

І раптом Женя зупинився. І не тому, що на розі вулиці, де збоку примостився скверик з плакучими вербами, стояв натовп. Його увагу прикував не натовп, а те, що привернуло увагу натовпу.

Знімали кіно. Один чоловік, якого зразу ж можна було визначити як найголовнішого, сидів на високому стільці. Коли щось було не так і чоловік сердився, то він енергійно махав ногами, неначе їхав на велосипеді. Перед ним був незрозумілий масивний апарат, який міг разом із стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись од жовтого автобуса. А біля жовтого автобуса повільно виростала черга. Спершу стояв дідусь, який читав газету. Дідусь раз у раз поправляв окуляри і зиркав на сонце, мружачись. За ним прилаштувалася молодиця з кошиком, з якого виглядав стурбований довгоший гусак. Далі дівчина у вовняній хустині. Гарній дівчині було душно, і вона почала розв'язувати хустину, аж доки вугільні коси не розсипалися в неї по плечах. З незалежним виглядом, повільно наблизився студент. Він трохи здивовано зиркнув на гарну дівчину, а потім обличчя в нього стало таким, неначе біля автобуса нікого, крім нього, не було. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса.

Женя непомітно для самого себе перейшов вулицю і спинився в черзі. Його помітили не зразу. Можливо, думали, що це також малий кіноартист. Але Женя не вмів грати. Він повернувся спиною до студента і дивився на чоловіка, який сидів за зйомочною камерою на високому стільці.

Режисер Альтов зразу побачив зайвого героя. Grimаса недоволення з'явилася на його стомленому обличчі. Завжди маєш клопіт з вуличними перехожими! Їм цікавіше подивитися, як робиться фільм, а не сам фільм. Вони ладні простояти годинами, неначе в них немає ніяких турбот, не треба нікуди

поспішати... А тепер ще цей хлопчина. Розкрив рота від захоплення. Доведеться починати все спочатку.

Альтов підійшов до Жені й поклав йому на плече долоню з довгими сухими пальцями. Ті пальці були жовті — від куріння.

— Звідки ти взявся? — запитав режисер.

— Звідти, — гойднув хлопець головою на вулицю, блискуючу від снігової води та крижаних скалок.

— Ти заважаєш.

— Я не хочу заважати...

— Йди геть.

Жені здавалося, що найголовніший тут — це оператор, який сидів на видному місці. Два хлопці підштовхували його апарат вперед, він наближався по рейках до черги, а потім хлопці пхали той пристрій назад... І Женя вважав, що ніхто тут не може наказувати, крім оператора. Тому він запитав:

— А ви хто будете?

Альтов почав нервувати. Вперта дитина! Вплуталося, заважає та ще й допитується, хто він такий. Взяв хлопчину за комір, підштовхнув рукою:

— Не заважай!

Женя відійшов і став осторонь. Він не розгнівався. Мабуть, цей дядько, що сварився на нього, — теж начальник. Вулиця пахла свіжістю. Високе небо теж пахло свіжістю, вологою. Повітря було холодне і чисте. Женя окинув поглядом будинки, що зараз виразно пахли цементом і цеглою, похилу вулицю, по якій жебоніли струмки, — і хотів уже йти, щоб розбризкувати нагами воду, щоб хрумтіли під черевиками ламкі кристали... Але він знову побачив, як до автобуса наблизився знайомий дідусь із газетою, потім молодиця з кошиком, з якого виглядав гусак, потім, дівчина, студент, школяр, якому, очевидно, було стільки ж років, як і Жені. Все повторювалося спочатку. Неначе в кіно. Але це ж і було кіно, тільки воно знімалося, і все тут було справжнє, а не таке, як на екрані.

Непомітно для себе Женя знову опинився біля апаратури. Йому дуже кортіло бути там, де робилося кіно. Альтов помітив знайомого настирливого хлопчину, помахав невдоволено пальцем. Мовляв, знову заважатимеш? Дивись, бо ще раз візьму за комір... І Женя боязко зупинився віддалік, сперся плечем об вологий, тонкий стовбурець липи. Льодова бурулька, танучи на слизькому вітті, капнула йому за шию пекучою дрібною куль-

кою, але він тільки здригнувся від холоду. А коли знову капнуло — відступив.

Знімати скоро закінчили. Жовтий автобус загурчав мотором, біля вихлопної труби забринів синій дим, засмерділо спаленим бензином. Кінокамеру заховали в машину. Герої повсідалися в автобус. «І це все?» — подумав Женя, і почуття невдоволення виникло в його душі. Він сподівався на щось гарне, незвичайне, — таке, як у кіно, де переслідують шпигунів, мчать на поїздах через високі гори, де морем пливають кораблі під білими парусами. А тут була буденна черга. Тітка з гусаком... Дід з газетою... А найцікавіше не з'являлось, хоча воно неминуче мало бути!

— Все, — гукнув йому Альтов, — можеш іти додому. Знімати більше не будемо.

— Чому?

— Скінчили!

І Альтов засмиявся. Тепер обличчя в нього не здавалось таким стомленим, як перше. Він сміявся голосно, широко, показуючи багато білих зубів. Мабуть, він розумів, що оцей хлопчина розчарований, бо не побачив зараз таких гарних епізодів, які звук бачити на екрані. Що ж, йому ще не раз доведеться розчаровуватись... Альтов захотів зробити хлопчині щось приємне, щоб потім той мав що розповідати своїм товаришам — таким, як і сам, маленьким людям з шкільними портфелями. І він гукнув Жені.

— Сідай у мою машину, провезу!

Вони їхали весняною вулицею; з-під коліс похапцем вистрибували краплини, беззвучно падали на тротуар. Ліворуч, біля Альтова, шибка була відсунута, і в машину запорскував швидкий, пружний вітер.

— Хочеш зніматися в кіно? — запитав Альтов у Жені, ввертаючи кермо праворуч. Тепер вони їхали вузьким, похмури провулком, де стіни були нудні й мокрі, а двірники в старих фартухах не рубали льоду.

— Хочу, — майже пошепки відповів Женя, не наважуючись глянути на Альтова. Йому було радісно. Він їхав з людиною, яка, можливо, зняла чимало гарних фільмів. Серед них неодмінно були й такі, які він бачив, які йому подобалися. Довго переборював свою несміливість, доки наважився запитати:

— А ви хто такий?

— Альтов, — просто відповіла людина за кермом.

— Альтов? — самими губами перепитав Женя, дивуючись, як звучить незнайоме прізвище.

— Так.

І Альтов подивився на Женю. Засміявся. Альтов був задоволений: хлопчина навіть говорити не може від радості, що сидить поруч з ним. Його стан легко пояснити. Своє захоплення кінофільмами він переносить на нього, бо вважає його ж таким цікавим і дивним. Хлопчик, мабуть, не може іще розуміти, що Альтов — звичайний, буденний, як і всі інші.

І Альтов засміявся ще раз... Він знав, як ніхто, що не вартий захоплення. Але хіба він міг пояснити це хлопчині? Той однаково не повірив би. Він, мабуть, ще й досі гадає, що черга біля автобуса, яку вони сьогодні знімали, — це ще не все. Неминуче мало бути щось вагомніше і значніше, але воно чи просковзнуло повз його увагу, чи відбулось не перед його очима.

Женя сидів зіщулившись. Його непокоїв той сміх. Він сподівався, що Альтов іще зарежоче. І йому стало незатишно. Тепер йому був неприємний оцей вітер, що вільно забігав у відчинену шибку. Йому хотілося б, щоб Альтов підняв скло, але не наважувався сказати про це.

Ще тоді, коли хлопчина стояв під сумною липою і очима, повними захоплення, стежив за зйомкою, Альтов підсвідомо подумав, що добре було б зробити для нього щось гарне. Він покликав його в машину, ще й сам не відаючи наперед, навіть це йому здалося. Зараз же, добре усвідомлюючи, про що може думати першокласник чи другокласник, який, не дихнувши, продивляється фільм від початку до кінця, Альтов... захотів бути гідним його захоплення.

— Напевне, на двійки вчинися? — спитав раптом, угледівши, що з забутого портфеля випав зошит з брудною обкладинкою.

Женя почервонів, спритно засунув зошита назад.

— Ні...

— А як же?

— Маю п'ятірки.

— Гм, — висловив сумнів Альтов.

Жені страшенно закортіло, щоб йому повірили. Подивився на Альтова сяючими світлими очима і промовив:

— Маю п'ятірки!

Це означало багато. І те, що він дуже старанний, ретельно

готує домашні завдання. І те, що забруднений зошит уже дописано, завтра візьме новенький, з голубою обкладинкою.

Альтов сказав:

— Це добре.

І Женя, відвернувшись так, щоб не бачив режисер, усмінувся. Отже, йому повірили. Як це славно, що він вчиться на «відмінно», ніколи не спізнюється на уроки. І він у душі дав собі слово, що завжди буде старанним і працьовитим.

Альтов зупинив машину і вийшов. Кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Біля незавершених жовтих будинків стояли чорні крани. Пустир був нерівний, розритий, у ямах ріс бур'ян... Женя також вискочив на тротуар. Альтов закрив руки за спину й дивився прямо перед себе і трохи вгору. Мабуть, він бачив сірі бавовняні хмари, бо Женя, задерши й собі голову, угледів їхні волохаті, повні боки. Було надвечір'я, студеніло. Альтов раптом здригнувся, ніби його пронизав несподіваний холод. І Женя, згадавши, як під тонкою голою липою йому за шию попала одна краплина, а потім друга, — теж здригнувся і взявся застіпати на гудзики своє блаженське пальтечко.

— Бачиш оце будівництво? — запитав Альтов. — Тут мені доводиться знімати свій новий фільм. Правда ж, мало чого цікавого знайдеш?

І справді, для Жені тут було мало цікавого. Він звик до будівельних майданчиків, до робітників у чорних фуфайках, на яких осів червоною цегляний пил. Він звик до грузовиків, що підвозять матеріал, до високих кранів, що монотонно проносять на тлі синього неба повільні стріли... Тут нічого цікавого не було. І Женя сказав:

— Правда...

— Що правда? — не зрозумів Альтов. Бо доки хлопчик дійшов якогось висновку, він уже й забув, про що питав, і тепер думав про інше.

— Ну, що кіно тут погане вийде...

— А-а-а... Звичайно.

І він глянув на Женю так, наче вперше бачив. Навіть нагнувся над маленькою постаттю, уважно розглядаючи невизнані, ще не сформовані риси обличчя, припухлий рот...

— А ти ж, напевне, хочеш у кіно зніматись?

— Хочу...

— То ми можемо влаштувати це для тебе. Згода?

— Еге!..

«Еге» вирвалося само собою. Женья ще й не встиг осягнути всього значення того, що йому сказав Альтов. І коли режисер знову випростався, хлопчик дивився на нього знизу вгору захопано й віддано. У нього тремтіли пальці, і він сховав руки з портфелем за спину, щоб, бодай, цього не помітив Альтов.

Режисер спробував пройти пустирем, — мабуть, він хотів потрапити до тих людей, що заливали фундамент, але глина налипла до його черевиків—чорних, лакованих, і він, невдоволено суплячись, повернувся на асфальт, почав обстукувати болото. Темно-руді шматки свіжо блиснули на сірому тлі... Женья й собі почав постукувати ногами, бо теж було рушив і до його черевиків начіплялась глина. Обстукував він зосереджено й заклопотано.

— Ти міг би зіграти в моєму фільмі «Олень Август», — сказав Альтов.

— Це про піратів?

— Ні... А чому саме про піратів?

— Зветься незрозуміло...

— Ні, це про золотошукачів, які заблудили в тайзі. Правда, я сам ніколи не бачив тайги. Та це не страшно. Ти як гадаси?

— Не страшно.

— Отож... Їх має врятувати маленький хлопчик, син одного шукача. Його не хотіли брати в експедицію, але він домігся свого хитрістю. Його ім'я—Август, а тому, що він марив оленями, шукачі назвали його Олень Август...

Альтов вигукував, імпровізував. Ніколи в житті він не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості він не вмів фантазувати. І зараз, кажучи неправду, вважав, що його брехня має благородну мету... А Женья вірив. Він уже уявляв безкраю, зеленоверху тайгу. Хвоя розлилася, як море, а він із старими бородачами стоїть на сонці. Вони розгублені, знесилені, не знають, куди йти. Але він рятує їх... Як йому це вдається, Женья не знав, але та місія, що була покладена на нього, зараз підносила його у власних очах. Адже він і сам не сподівався, що здатен на таке!

Альтов запитав:

— Тобі подобається мій задум, Олень Август?

І Женья, який уже був Оленем Августом, відповів:

— Подобається.

— І не лякають труднощі?

— Ні.

— І ти врятуєш моїх золотошукачів?

— Врятую.

І йому привиділось багато-багато оленів, яких він, безумовно, любив. Вони йшли між високих похмурих дерев, поколихуючи гіллястими рогами. Олені ступали повільно, і очі в них були замріяні, як у людей.

— Куди ти дивишся? — запитав Альтов, піймавши його погляд, що був прикутий до точки на пустирі.

— Олені, — прошепотів Жєня.

— Олені? — не зрозумів Альтов.

Альтов різко засміявся. Тварини з гіллястими рогами зникли. На пустирі були самі ями — з жовтими або темними стінами. Жєня оглянувся назад. Там також нічого не було. Тільки будинки.

Ні, ці діти таки фантазери. Вони іноді вміють бачити те, чого немає. За словами у них виникає жива дійсність. Ось, будь ласка. Він говорив щось про золотошукачів, про хлопчину з екстравагантним іменем. Говорив, навіть не задумуючись... А його супутник вже й зумів уявити, зумів побачити.

І раптом гостре почуття неприязні пронизало Альтова. Він подумав, що, можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже її зараз бачить світ інакше, ніж інші, для нього по пустиреві ходять олені... Можливо, цей дар пропаде даремно, бо людина не завжди здогадається, що вона — трохи не така, як інші. Але може бути не так — вона здогадається?..

Альтов сів у машину. Загурчав мотор. Жєня все ще стояв. Тоді Альтов махнув рукою: мовляв, чекаю на тебе. Жєня повільно заліз у машину. Поїхали.

Альтов почував себе роздратованим. Він уже забув, що хотів цьому школяреві зробити приємне. Тепер цього бажання не було. Треба було повертатися додому. Він і так багато часу згаяв даремно.

Вони їхали крізь сутінки. День згас. Уже не було блискучих від весняної води вулиць. З-під коліс не вистрибували краплини, колеса шурхотіли по льодяній кірці, яка встигла з'явитися. І не було двірників у фартухах та з ломами.

Альтов зупинив машину біля великого будинку з білими урочистими колонами. Напроти був скверик. На зелених лавках піхто не сидів. Тільки дідусь з коротенькою борідкою йшов мимо клумб і постукував палицею.

— Я приїхав, — сказав Альтов.

Женя хотів запитати: «А як же з кінофільмом? Буду я зніматися чи ні?» Але не наважувався. Він вловив, що в настрої Альтова сталися зміни. І ніяк не міг второпати, чим вони викликані. Адже у машині сидів спокійно, не зачіпав нічого... Ага, це все винуваті олені. Альтову не сподобалося, що він тоді побачив їх на пустирі. Може, їх і справді не було?

— Може, їх і справді не було? — вголос сказав він.

— Кого?

— Оленів...

В очах Альтова блиснули злі іскорки. Ні, йому все-таки добряче надокучив оцей хлопчисько. У нього якась хвора уява. Йому ввижається те, чого ніде немає... Альтов відчинив двері і сердито сказав:

— Виходь!

До машини наблизилась молода красива жінка. У неї були виразні повні губи і круглі очі. Вона сказала звучним, гарним голосом:

— А я вже давно чекаю на тебе.

У Жені висковзнув із рук портфель, зошити випали на тротуар. Він нагнувся, почав збирати.

— Кого це ти привіз? — запитала жінка, сідаючи в машину.

Альтов відповів:

— Бачиш, йому також хочеться зніматись у кіно. Як і тобі, люба. Але в нього немає ніяких даних.

— А я? У мене є дані? — запитала гарним голосом жінка.

— О-о! — сказав Альтов і задоволено засміявся.

Машина поїхала...

Зошити попали у воду, обкладинки посіріли, були брудні. Женя встромив їх до портфеля — і раптом захотів пожбурити той портфель хтозна-куди. Його розгнівали слова, сказані Альтовим. Хіба він набивався? Женя вже й замірився, але зовсім близько біля нього, в скверіку, йшов дідусь з короткою борідкою. Дідусь дивився прямо перед собою, не звертаючи уваги на вулицю, але Жені здавалось, що він усе бачить...

Звісивши голову, подався додому. І раптом, неначе блискавка, спалахнуло: він — Олень Август! Незважаючи ні на що! Хай той Альтов що хоче, те й каже. А йому однаково. Він сам гратиме. Сам із собою. Він зробить таке кіно, що всі ахнуть від здивування. І він врятує золотошукачів!

І Женя застрибав на тротуарі, розмахуючи портфелем. Під ногами захрумтіли льодяні скалки. Женя щось кричав нероз-

бірливе й радісне. Він більше не згадував Альтова, той був би зайвий в його думках, у його щирих веселощах.

Вже було зовсім темно, коли Женя йшов через парк. Тут пахло мохом, бруньками, сирим камінням. Він попав у найглухіше місце — і зупинився. Серце в нього неначе опустилося глибоко-глибоко; стало хвильно й бентежно в грудях... Серед тихих кущів, між якими біліли клаптики снігу, ворушилися гіллясті роги. Ні-ні, то не тіні від віття стелилися внизу, бігали по стовбурах, то рухалися роги, то йшло назустріч багато мовчазних, весняних оленів...

ТИ НЕ МАТИМЕШ ЖОДНОГО КРАБА

1

Коли він уперше побачив її, вона сиділа на чорному камені й читала книжку, яку тримала на стулених, високо піднятих колінах. Вигляд мала неприступний і зовсім не звернула на нього уваги. Вона його спершу здивувала, а потім сподобалась. Крім того, він не любив, коли на нього не звертали уваги, і її байдужість також запалила його. Він узяв чорну, відточену хвилями гальку і, ніби між іншим, шпурнув її поперед себе,

але так, що галька упала близько біля неї, знявши догори пісок. Але звуку від падіння не було, вона нічого не помітила, а тому не підвела голови. Невдача не зупинила його, він вибрав ще гальку, зовні схожу на черепашку, але, глянувши на неї, не жбурнув, а став пильно роздивляться, бо галька була гарна, ніби не справжня. На цьому березі було багато таких камінчиків, яких ніби шліфувало не море, а люди... З цією галькою він рішуче підійшов до неї і сказав:

— Дивися.

Вона спочатку зиркнула на нього, побачила сірі, некліштливі очі, кругле, засмагле на сонці лице і вже потім глянула на гальку, але майже не затримала на ній погляду, бо галька її не здивувала, таких вона бачила на березі безліч, навіть перестала помічати їх. У кутиках її вуст з'явилось по маленькому усміхові, вони тонко потремтіли, порухалися, а потім вона сказала, відкриваючи білі зуби:

— Ну й що?

І нахилила голову трохи назад, провела долонею по чолі, звільняючи його від волосся, розсовуючи пасма на скроні.

— Це хтось зробив?

— Море, — сказала вона.

— А воно так уміє?

— Вже ж.

Він на якусь мить одвернувся від неї, намагаючись схопити своїм зором якомога більше морського простору, а потім спитав:

— А де ж воно це робить?

Вона завагалася, не відаючи, що відповісти, і він, гадаючи, що вона зовсім не знає, запитав:

— Підглянути можна?

Вона засміялася і заперечила:

— Ні... Але тут таких багато.

Він зразу, без жалю, викинув гальку, що була схожа на черепашку, і запитав:

— Як тебе звати?

— Людмила. А тебе?

— Мене звати Борисом... Скільки тобі років?

— Сімнадцять. А тобі?

— П'ять. А потім буде шість, так?

Він притулювся спиною до каменя, на якому вона сиділа, роздивлявся її уважно.

— А як ти зроблена? — запитав.

Від несподіванки Людмила зашарілася, навіщось погладила його по голові.

— Так само, як ти.

Він недовірливо озирнув одну свою руку, другу. Витягнув поперед себе ноги. Своїм оглядом явно був незадоволений. І промовив:

— Ні, не так.

— Чому ж не так?

— Бо ти гарненька.

До них наблизилися чоловік і жінка, обоє вже немолоді, але не товсті, а худорляві, високорослі. Волосся в неї було світле, рудувате, і в нього також світле, тільки від сивини. Людмила знала обох — це були відомі московські артисти.

— Ходімо обідати, — покликав батько.

II

Вона сиділа на тому самому камені. Як і вчора, читала книжку. Він прибіг до неї з тонким залізним списом, на кінці якого ворухився малий краб. Подивившись, як ота здобич розчепірює лапки, Людмила зморщилася і сказала:

— Тобі лише п'ять років, а ти вже такий жорстокий. Що буде, коли ти виростеш?

— А навіщо його жаліти? Адже він щипається за ногу.

— Коли б ти його не зачіпав, він би не щипався.

— Тато каже, що їх не варто жаліти.

— Так каже твій тато?

— Еге. Бо коли краба пожаліти, то він не зрозуміє.

— Ти і з людьми будеш такий?

— Коли вони кривдитимуть мене...

— Он як! І зі мною також?..

— З тобою не буду.

— Але я також людина. Зі мною також можна поводитися жорстоко.

— З тобою не буду, бо я тебе люблю.

Спочатку вона зніяковіла. Але ніяковість її швидко минула, — тому, хто освідчувався, було лише п'ять років. До його слів можна було ставитися несерйозно, з ним можна було гратися.

— Якщо любиш, то принеси мені краба. Але живого, не нахромлюй на спис.

Він миттю кинувся з місця, закидаючи білі п'яти аж до спи-ни. Вона дивилася, як він біжить, і реготала. Дитина грає до-рослого! Звичайно, не всі такі, як цей. У цього батьки — арти-сти, то він і перейняв у них, мабуть, дещо.

Коли Борис повернувся назад, то його зовсім не стурбувало, що біля Людмили сидить дорослий хлопець. Але він бачив, що вони приязно розмовляють, ось вона несильно б'є його по руці, яку він простягнув до книжки. Сама ж не гнівається, а разом із ним сміється. Борис, захеканий, підбіг до каменя і сказав, простягаючи краба:

— Ось! Я спіймав його руками!

Чорнявий хлопець, який сидів поруч Людмили, навіть не глянувши на краба, мовив:

— Таких мальків у морі багато... Ти його, мабуть, і зловив лише тому, що він дохлий.

Обурений такою несправедливістю, Борис закричав:

— Ні, ні! Подивіться, як він настовбурчив клешні!

— І ти б настовбурчив... — тихіше, але не менш зневажливо сказав хлопець.

А Людмила реготала. Їй було весело, що один глузує, а дру-гий не розуміє тих глузів. Борис дивився на неї і думав: чому вона не заступиться? Адже чорнявий хлопець бреше. Вона не захищає його, а краба принесено для неї...

Більше він не міг терпіти. Розмахнувся — і краб шльоп-нувся на жовтій глині. Борис схопив свій спис і метнув-ся геть.

— Навіщо ти так? — долетіли до нього Людмилині слова.

«Ах, яка ж вона погана! — думав він ображено. — Нехай залишається із цим брехуном. Я до неї більше не прийду!»

III

Човен приплив з далини ранкового моря. На кормі стояв чо-ловік із великим животом і складав у шкіряну сумку наловле-ну рибу. Він щось бубонів, плював за борт. Не скінчивши ро-боти, запалив цигарку, розкарячився, щоб певніше стояти.

— Дядьку! — не дуже сміливо звернувся до нього Борис, який спостерігав за нузанем уже кілька хвилин. — А ви мене в море візьмете?

Пузань неквапно смалив цигарку і плював у воду. Він, либонь, нічого не чув або прикинувся, що не чує.

— Дя-я-дьку-у...

— Ну чого тобі? — сердито обізвався той.

— Візьміть!

— А ти, може, хочеш у Туреччину втекти?.. Не вдасться. Прикордонники тебе зловлять. І тобі буде злецько, і мені...

Борис відійшов убік, сів на гальці. Брав камінець — і кидав у море. Але пускав плазом, а не сторч, щоб камінець збивав бабки. Більше трьох бабок збити не щастило. Він вибирав не дуже важкі, пласкі оскалки, старанно розмахувався — раз... два... три... На третій раз оскалок торкався води і більше не з'являвся. Борис вишукував новий, ще ліпший від попереднього, пригинався до землі, жбурляв. Раз... Два... Три... Уже заболіла рука, поблизу не було камінців, а він все не втрачав надії, що четверту бабку збити вдасться...

Пузань забрав свою рибу і подався геть. «Ну що ж, — подумав Борис. — Хтось інший візьме з собою. І попливу я далеко, що й берега не побачу. І було б добре не повернутись... І так не повернусь».

— Здрастуй! — сказали за спиною.

Він сквапно обернувся — ззаду стояла Людмила і посміхалася. Йому стало приємно, губи самі розтягнулися в усміху, але він примусив себе бути серйозним і нічого не відповів.

— Ти сердишся на мене? — запитала вона.

— Ні! — збрехав Борис.

— От і сердишся! — заперечила вона. — Інакше б ти не розкидався крабами, яких приносиш мені.

— А чому він казав, що краб дохлий?

— Він пожартував.

Борис хотів запитати, чому ж тоді вона не заступилася за нього, а потішалась разом з отим чорнявим брехуном. Але він не зважився. Він подумав, що тоді вона по-справжньому гнівватиметься на нього. І не запитав. Тим більше, що ось зараз вона сама підійшла до нього.

— А хто він такий? — запитав Борис.

— Так... Один знайомий...

— Хочеш, я тобі завтра зловлю бичка?

— Хочу. Тільки ти злови мені малого собаку.

— Добре. Завтра я піймаю для тебе собаку... А сьогодні я хотів попливти на човні далеко...

— Навіщо?

— Щоб більше не зустрічатися з тобою.

Вона засміялася.

— Я зловлю для тебе собаку, — сказав дуже серйозно.

IV

Він нашвидкуруч з'їв рагу з ріжками, вихлебтав рідку манну кашу, проковтнув, пирхаючи, півсклянки какао — і злизнув із їдальні. Ні батько, ні мати не гукнули йому навздогін жодного слова. Вони, звичайно, помітили його маневр, але якраз були зайняті бесідою з молодого художницею, з якою сиділи за одним столиком.

Далеченько від берега блищав камінь, що з нього Борис любив рибалити. Він добрів до каменя, всівся на ньому, насадив на гачок черв'яка... Зловився першим бичок. Борис викинув його. Потім довго нічого не клювало. «Можливо, тут, де я сиджу, — подумав Борис, — немає жодної риби і треба перейти в інше місце». Але в інше місце не перейшов, бо скоро йому попався ще один бичок, який був схожий на першого. Борис навіть подумав, що то клюнув той самий.

Коли маленьку, з пастовбурченими плавниками, собачку було піймано, — на камені він не знайшов Людмили. Тоді подався на пляж, де купалося і смалилося на сонці багато людей. Людмила стояла біля лінії прибою і босою ногою пробувала воду. Біля неї був отой знайомий хлопець. Однією рукою він тримав її за плечі. Борис хотів уже повернути назад, щоб його й не помітили, але несподівана злість повела його вперед.

— Я зловив для тебе собаку, — сказав він Людмилі, протягуючи їй захлялу без води, непоказну рибку.

— Ох, яка гарна сабака! — сказав чорнявий хлопець.

Людмила дивилась на Бориса і жалісливо усміхалась.

— Ти її сам зловив, таку кляту? — спитав чорнявий.

— Візьми, — сказав Борис. — Однаково я більше для тебе нічого не ловитиму. Ти не матимеш жодного краба. Жодної собаки!..

ПОЛУСТАНОК

I

Вона виросла на одному з полустанків, який мало чим відрізняється од усіх інших подільських полустанків, загублених серед полів чи лісів. Рейки, чорні та похмурі в негоду і блискучі та манливі погожої днини, перетинали рівне поле навніл, наближаючись від одного обр'ю і тікаючи до другого. Через полустанок гримкотіли навальні поїзди, провозячи в вагонах яскраве світло, чужі обличчя, незнайоме життя, не зупиняючись тут ні на хвилю. Хатина обхідника здригалася від гуркоту, в ній злякано вителенькували шибки, на столі дзвеніли невимиті

полумиски, в кутку біля дверей тремтів віник, сплетений з молодого зеленого чорнобилу або з сивого полину, — і дівчинка вибігала надвір. Розхристана, босонога, вона з жадібною цікавістю дивилася на потяг, і вітер, піднятий його стрімким рухом, завихрював навколо її худих ніг ситцеве плаття, кошлатив руде волосся, сипав на лице порохом, що здіймався між дзвінких коліс. Вона прикипала поглядом до одного вікна, але те вікно швидко тікало вперед, натомість напливало друге, потім третє. І в кожному з них поблискувало чиясь обличчя, чиясь чоло, займалася блідою пустотою лисина, вискакувала дитяча голівка, хтось щось їв, наливав із пляшки води, до скла наближались очі, вони горіли різним світлом, різними барвами. одні були допитливі чи байдужі, інші — ліниві чи жваві, але все це мчало по сталевих рейках вперед.

— Агей! — кричала вона мимоволі, і той крик зразу ж умирав серед гуркоту та пилу, він, здавалося, навіть не міг одірватися від її уст, а зачахав на них. Так само мимоволі вона відривала од грудей заляклу руку, залякла рука раптово ставала веселою, дуже рухливою, привітною, — дівчина вимахувала нею, наче прапором своєї прихильності, приязні, але люди в вагоні не помічали того, іноді лишень хтось добродушно або скептично посміхався, а вона стояла біля малої хатини, махала. махала. Колеса стугоніли, вагони майже суцільною зеленою масою одпливали й одпливали — і вже весь поїзд минав полустанок, уже віддалявся останній вагон, злегка похилитуючись, поступово зменшувався та зменшувався, а потім поїзд вигинався на закрутині, було видно всі вагони, вони віддалік уже не зливались в одну суцільну течію і навіть, здавалось, бігли з меншою швидкістю. Але дівчинка розуміла, що вони тікають од неї з такою самою наполегливістю, що ось за мить вони зовсім розтануть за житами, наздогнавши низькі жовтобокі хмарини в небі, що ось вони перевалять за нечітку, розпливчасту лінію обрїю, — і вже нічого не стане. Тоді навіть вухо прикладай до рейки, то не вчуєш легкого напруженого стугоніння, не вловивши далекого біжучого гамору.

Дівчинка опускала свою привітну веселу руку, смутніла, на серці ставало порожньо й самотньо; але вона не йшла до хати, бо знала, що оце відгуркотів лєнінградський поїзд, а через півгодини ітїме кишинівський, в зворотному напрямку, і в вагонах сидітимуть інші люди, але чиясь вони будуть схожі на тих, що їхали в лєнінградському...

Вона йшла по теплій піщаній стежці до криниці. Дорогу їй перепиняли соняшники з тугими бубляхами, ще не розквітлими. Нахилилась над цямриною, зазирнула вниз — і внизу угледіла, як на тлі голубого неба вималювалась її голова. Крикнула — ламкі звуки посипалися донизу, відбилися од мертвої водяної поверхні, вичахли, а зруб знову заповнився густою тишею, що пахла вологою та мохом. Дівчинка стала опускати донизу відро, і жовтий мотузок шурхотів між її пальців, відро похилитувалось, а потім бемкнуло об її далеке зображення, розбивши його, затопивши, поховавши під дрібними брижами. Далі відро перевернулось на бік, стало наповнюватись водою, занурюючись усе глибше, — і глухо ухнуло, ледве чутно засопіло, зовсім цепаючи.

Коли поставила відро на траву, то одійшла вбік, щоб вода встоялась, — а потім зазирнула. Вода була чиста, прозора, і в ній не плавало зображення, яке дівчинка намагалась витягнути з криниці.

— Що то за мана? Я його зачерпнула, а воно...

І пішла поливати капусту. Ходила між качанів, хлопала з чашки. Якась грудка упала поблизу в картоплю. Дівчинка озирнулася, сподіваючись когось побачити, але не вгледіла нікого. «Ну, то мені здалось». І знову поливала. Вода сріблялась, виповнена живим сонцем, падала на капусту, розбивалась на м'які скалки. На цей раз грудка прошелестіла біля самісінького вуха, навіть на шию їй попали пилинки. Дівчинка кинулась до вільхових кущів. Зігнувшись, сховавши голову між віття, там принишк Володя Дудник, її двоюрідний брат. Картуз наповз на відстовбурчені вуха, штани висять на одній шлейці. Вона плигнула йому на спину, схопила за ті вуха, як за віжки, і радісно заіржала.

— Но! Но! — вдарила босими п'ятами в боки.

— Пусти! — закрячав хлопець, вивертаючись з-під неї, але вона ще чіпкіш осідлала нападника, б'ючи гострими п'ятами.

— Не пуцу, — сказала, захлинаючись од сміху. — Ти мене вези!

— Куди везти?

— Куди знаєш!..

— Не хочу...

— Тоді не злізу.

— А як провезу, то злізеш?

— Авжеж!..

Він сперся на лікті, далі на коліна, ігогокнув, ніби справжній кінь, і поволеньки побіг. Вона сиділа в нього на тарабані, її очі палахкотіли від задоволення, і вона командувала:

— Не підтюпцем, а навскач!

— Ти важка, як мішок! — скаржився.

— Було б не кидати із-за кущів!..

— Але я ж не попов!

— Не попов!.. Але міг попасти. — Вона реготала і вимала: — Не прихлявай, іржи мені.

— Ігі-гі-гі! — вдавав він із себе стригунця.

— Голосніше! — наказувала.

Але Володя рішуче зупинився, різко нахилився вперед, пригинаючись до самої землі, і вона полетіла донизу. То її не замутило. Потерла забите коліно, — проте не поскаржилась. Схопилася на ноги, обсмикнула плаття і запропонувала:

— Давай воду набирати в криниці!

— Знайшла дурного, — пхикнув він. — Тобі батько наказав поливати капусту, то слухайся.

— А я щось тобі покажу, — пообіцяла вона, не наважуючись зразу ж виказати свою тасмницю.

— Що?

Вона поманила його до криниці. Нахилились обоє над цямриною — і далеко внизу з'явилися їхні малі голови.

— Ну, що там таке? — спитав він, нічого особливого не помічаючи і оглядаючи сирій та слизький зруб.

— А зараз... Зараз... Витягнемо наші подоби...

Він стежив, як з-поміж її пальців спиртно витікає мотузок, як хутко пливе донизу відро. Зачернули. Дочекалися, коли вода вгамувалась. Наблизили голови випригнул, аби там, унизу, вони опинились у відрі. Обережно стали витягати.

З величю обачністю поставили відро на траву. Глигнули — нічого не було. Дівчинці важко було повірити, що й на цей раз все скінчилося невдачею, тому сказала:

— Нехай гладенька-гладенька стане вода, тоді все випірне.

Але нічого не випірнуло навіть і тоді. Вона почувала себе ошуканою. Наче хтось навмисне обдурював її. Стало гірко, вона схопила відро, підтюпцем кинулась до капусти. Володя метнувся за нею, шелепав між буряків та картоплі, кепкував:

- І вигадаєш таке!
- Бо все-таки можна! — наполягала на своєму.
- А ти сонце так витягнеш із криниці? — допікав хлопець.
- І сонце витягну.
- Ніколи. Воно так і залишиться внизу, на дні. Його ще ніхто не витягнув, — упевнено сказав він.
- Ніхто? — недовірливо запитала вона.
- Коли я був малий, то думав, що по небу можна ходити пішки, як по землі.
- Ти так думав? — спитала вона вражено. Поклала на землю чашку, задерла догори голову. Задумалась.
- І якось зразу розгнівалась на нього, хлопнула водою, закричала:
- Ти прийшов шпурляти у мене грудками? Ти прийшов дратуватися? Кажі, чого ти прийшов?
- Він змахнув краплини з лица, потер долонею мокру пляму на сорочці і дуже мирно сказав.
- Ходімо в ліс по суніці. Моя мати вчора була, то казала, що чорно в траві, так багато і суніць, і полуниць.

3

Колись батько у цій великій скляній банці приніс із райцентру квашених помідорів. У погребі стояли свої помідори, повнісінька бочка. І капуста була квашена, і яблука антонівські. Але батькові кортіло скуштувати міських. Тому й купив. Банку до хати заніс обережно, притискаючи до грудей. Відчинив бляшану затулку ножем, далі виловив ложкою червоного помідора, поклав на долоню, уважно оглянув, хитро усміхнувся — і з'їв. Помідор йому сподобався, батько мовчки ухекав півбанки, а потім згадав про дочку, дав і їй. Помідори були їй справді добрі, пахли інакше, ніж їхні, бочкові. Відтепер батько часто згадував про свою покупку, кажучи Фросі: «Ну, це ще було до того, як ми з тобою ласували державними помідорами». Коли ж до них зазірав якийсь випадковий гість, то батько любив говорити: «Ну, це зараз би нам випити пляшку казюнки, а закутити знаєте чим? — Він лукаво підморгував: — А закутити маринованими помідорчиками. Ну, то ж і річ, признаюсь я вам. З'їсте їх, а потім ще пальці собі повідгризасте. У нашому райцентрі є повнісінько. Треба буде колись знову добратися та купити про запас, щоб було чим вгощати.

Фросю! — гукав він до дочки. — А скажи, яке фабричне соління смачне, еге ж? Не таке, як наше!»

Тепер Фрося взяла ту велику пузату банку на ягоди, а Володі дала меншу, також скляну, але не з-під помідорів, а з-під малинового варення. Замкнула хату — батько зранку подався оглядати колію, — і вони почимчикували рівним полем. По боках сивіло жито, де-не-де латками жовтіла суріпка. Фрося наклала собі банку на голову, об скло бились польові кузки. Потім вона стала дивитися через ту банку навкруги. Володя так само спробував.

— Що ти бачиш? — поцікавився. — У мене поле і більш нічого.

— У мене також. Тільки воно не таке, як справжнє, а розпливчасте.

Їх догнав дядько на возі. Притримав коней, сказав, щоб сідали. Вони миттю опинилися на м'якій соломі, дядько махнув пужалном, коні рушили, віз затарабанив, а діти стали підплигувати на полудрабку.

Дядько повернувся до них довгообразим, кощавим лицем і спитав:

— Куди вас доставити?

— Ми йдемо в ліс по ягоди.

— Он як! — сказав дядько таким тоном, що не можна було догадатися, вірить він їм чи ні. — А ви не боїтеся?

— У лісі не страшно...

— А ви мене не боїтеся? — запитав він, все ще сидючи лицем до них, однією рукою тримаючи віжки, а другою — батога.

— Ні, — невпевнено відповів Володя, пильно дивлячись на дядька, намагаючись не прогавити бодай один його рух. Фрося ж зігнулася так, ніби збиралася зараз ось відштовхнутись ліктями та ногами і звалитися на дорогу. Від цього дядька, либонь, всього можна чекати: бач, який він чорний та худючий. І зуби в нього поблискують, ніби він їх навмисне наточив на когось.

— А я п'яний! — сказав дядько. І боляче шльогнув одного коня, далі другого. Коні побігли вскач, закидаючи догори задні ноги, а передніми люто загрибаючи повітря. Діти ще дужче затрусилися на полудрабку, а навколо них плигало житнє поле: то вгору, то вниз. І сонце, здавалось, також не може втриматися на одному місці, воно телішається серед неба,

тремтить, а зараз ось відірветься раптово і полетить у яр... Дядько накущив брови: — Кажете, що по ягоди оце прошкували?

— По ягоди, — підтвердив Володя, не спускаючи з нього пильних, наполоханих очей...

— Ну, ну, — сказав дядько. — А в мене також двос, як ви оце. І хлопчик, і дівчинка...

Вибрались на горбок, дядько знову шмагнув сучкуватим вишневим пужалном, коні пішли донизу хутко, вскач. Ліворуч виринув ліс. Наближався, виростав. Колеса підстрибували на грудках, товкли їх, дядькова спина трусилась, як у лихо-манці.

— Дядьку, — обізвався Володя. — Припиніть, бо вже онде ліс.

Але чоловік не почув, тоді вони в один голос гукнули:

— Припиніть!

Він тпрукнув, осадив коней. Лице в нього було мокре від густого поту, зуби білили кукурудзяними молочними зернами.

— То по ягоди? — спитав він так, наче вони йому й не признавались у цьому.

— Еге, — потвердила Фрося.

— Хіба ж вони є в лісі?

Володя дуже швидко, запобігливо випалив:

— Моя мати казала, що в траві чорно від них.

— Ха-ха!.. А може, їх нема, га? — наполягав. Загалакав щось невтямне, вперішив коней — віз загуркотів, пилюка закуруилась, осідаючи на траву. Чорний дядько навіть не озирнувся, і скоро його віз щез у балці.

4

Опинившись у лісі, пішли поміж соснових стовбурів. На землі валялись голки та сухі шишки. Тріскали, ламаючись, галузки. Сонце, перерізане гілляками на окремі частини, кидало донизу гостре, байдуже проміння. Ягід тут не було. Ніде не виднілось навіть суничне або полуничне листя.

Минули болотяну галяву, зарослу очеретом. Між палчастою розогою літали білі, охайні метелики. Вибрались під горбок, де росло кілька самотніх, немолодих беріз. Тут були порозки-

дувані пеньки — грабові, кленові. Хтось їх повикопував, вибуртувавши ями. Стали попадатись суниці. Спершу їх було небагато, — мабуть, уже встигли визбирати. Діти схилились до вигорілої шорсткої трави. Фрося кинула першу блідо-криваву ягоду на дно банки і подумала: «Коли ж це її повнісіньку нарву?»

Володя зразу ж замурзав губи полуничним соком. Він кожену ягоду кидав до рота.

— Ет, — казала Фрося, — ти їй-богу що ненажера. В пельку все кладеш.

— А куди ж? — запитав Володя.

Не відповіла. Якраз натрапила на цілісіньке гніздо суниць, що світилося між двома пеньками. Ягоди нагрілись на сонці і були гарячі. Фрося наважилася покусити одну — в роті спочатку стало солодко, а далі ледь-ледь загірчило... Дівчинка зажмурилась від задоволення, зірвала другу ягоду — велику, продовгувату, — мить розмірковувала, чи покласти її до банки, але поклала до рота. І скоса глипнула на Володю: чи помітив, кепкуватиме?

Визбиравши на цій галяві, подались через березовий безшумний клин, опинились у неглибокому рову, який розділяв дубову посадку від соснової. Трава тут була висока, розложиста, вона зморено схилилась, — а з-поміж неї визирало темно-зелене листя, під яким горіли ягоди. Фрося лягла грудьми на один положистий схил, Володя — на другий, і вони почали пастись. І тому, що вона була значно жадібніша, ніж він, то трохи випередила його, ще й спрагло дивилася на його ділянку: чи там більше, чи він набрав багато. Але у Володі, як і раніше, у баночці не було нічого, тільки на денці валялася сіра ялинова тріска. «Ну, ну! — нишком усміхнулась Фрося. — Він, мабуть, скоро лопне».

Гули джмелі та бджоли, під пальцями ворушилася комашня. Скоро рів пройшли до кінця і майнули через дубову посадку на широку поляну. Звичайно, ягід було небагато, земля від них не чорніла, але й тут була робота для Фросиних рук та для Володьчиного рота.

Уже бралось до вечора, коли Фрося сказала стомлено:

— Ох!

Володя зацікавлено блимнув на неї. В його малій банці було порожньо. Тільки, як і раніше, з одного боку на другий пересувалася тріска.

Столітні дуби переплелись гіллям. Похмуро й тихо. Сизіла прохолода.

— Агей! — крикнув Володя.

І близько за деревами, відгукуючись, обізвалася дзвінка луна. Та луна покотилась, віддаляючись, розбігаючись на всі чотири боки і розбиваючись на все менші уламки, на все тихші, тонші, на приглушені скалки, аж доки не вигасла. Володя з Фросею прислухались, чи ще не обізветься десь її уламок, впадши у глибокий куцистий яр. Потім Володя вдихнув у груди повітря і погнав з-поміж тремтячих від напруження губ новий крик. Знову близько народилась луна, гототала, спершу загусло, далі — протряхаючи, трощилась на тріски, билася об стовбури, — і, одбігши у лісовий глиб, провалилась у далечі.

— А звідки береться луна? — спитала Фрося.

— Ти думаєш, що від крику, еге ж?

— Від крику.

— Не вгадала.

— Бо коли ти мовчиш, то немає ніякої луни.

— Ні, то не крик. То мені відповідають.

— Відповідають? А хто тобі може відповідати?

— Відповідають — і край! Голос такий!..

Поставила банку з ягодами на траву, а сама побігла до високого тихого дуба. Притулилась щоголю до шорсткої кори, шильно зиркнула в один бік, у другий. Ліс мовчить, нічого не ворухнеться, не трісне. Де міг би причаїтись отой голос, що відповідає? Може, не за цим дубом його слід виглядати, а за іншим?

Володя протяжно закричав: «Еге-гей!» Ще не вмер до кінця його крик, як народилась луна — дзвінка й висока. Але зовсім не біля неї, а ліворуч, і праворуч, і за спиною Володі, і в неї за спиною. Але поруч неї того голосу, що відповідав, не було. Він, мабуть, помітив, що його висліджують, і втік з цього місця. О, той голос, виявляється, хитрий!

Фрося перебігла до іншого дерева. І Володя знову крикнув. І знову луна завбачливо втекла в інший кут лісу, вона виляскувала скрізь, тільки не там, де стояла дівчинка. Вона прискіпливо приглядалась до кожного підозрілого кущика, де міг би сховатися голос, але нічого не могла помітити. Вона ще перебігала до інших дубів, зиркала між верхівками, лягала на

землю. Володя галакав, вона щось хотіла побачити — і раптом побачила: листя калинового куща зашелепало, із зеленого стало на мить трохи світлішим, потім знову звично потемніло, але ось якийсь слід пронісся у повітрі, відринаючи геть, ось той слід прошелестів у дубовім вітті — і луна раптово розтанула, як сніг, і той слід також прочах. Фрося схвилювалася, вона скочила на ноги, побігла, побігла, задихаючись. Упала на купу хмизу, схопилась.

— Куди ти бігала? — запитав, підійшовши, Володя.

— За луною...

— Яка ж вона?

— Щось зашелепало, покотилося... Білий слід, блідий...

— А потім?

— І більше нічого.

Вони вибралися з вечорового лісу, пішли німим полем, через молоді жита. Поле дихало — навколо жив добрий вітерець. Грудки під ногами крихко м'ялися, а порох сипко пахнув.

— От скажи, — обізвався Володя, — чому ти не їла у лісі полуниць?

— Не скажу.

— Давай з'їмо зараз?

Вона бликнула на нього підозріло:

— Ні. Адже ти не зібрав нічого. Усе поїв. А я не їсти збирала. Мені потрібно...

6

Проснулася вранці, коли ще сіріло за вікнами, а в хаті мостились досвітні присмерки. Батькове ліжко, як завжди, було зруйноване: подався на колію. Вона поправила свою та його постіль, навідалася в сні: в кутку за дверима безпечно стояла банка з ягодами.

Зіщулюючись та втягуючи голову в плечі — ранкова свіжість діткнулась до тіла, — пішла по вологому спорині. Обіч стежки щиряця та лобода посивіли від дрібної колючої роси, чисто поблискували.

До районного вокзалу можна було йти по колії, але колія вигиналася крутою тятивою лука, тому вона подалася коротшим шляхом — через кукурудзу. Чимчикувала вона хутенько, обганяючи тіток, які несли на базар курей, редьку, цибулю.

Ліворуч невидиме сонце, що сховалося за обрієм, прострілювало гострим рожевим промінням самотню хмарину, вона сором'язливо усміхалась, — а всеньке небо зводилося сонно й марудно, від краю до краю вистелене сіро-голубою барвою. Мимо цвинтаря, зелень якого була наввимашки перехрещена залізними, дерев'яними та гранітними хрестами, вона пішла на вокзал. Хоча виросла на залізниці, яка не була для неї дивною, але їхній полустанок геть-чисто відрізнявся від районного вокзалу. Тут був інший світ. У цьому світі поїзди, які стрімголов гуркотіли через полустанок, зупинялись. І на коротку хвилю невгамовне життя поїздів ставало часткою життя вокзалу.

... На перон увірвався одеський потяг. Вгамувався, колеса заспокоїлись. Кондуктори поодчиняли двері вагонів. Сипнули пасажири — в зім'ятих сорочках, у майках, у шароварах. Хто побіг до кіоску за лимонадом та пивом, а хто — до гурту тіток, що принесли продавати соняшникове та гарбузове насіння, печену курку чи рибу. Тітки почувають себе сміливо. Вони називають ціну, а ти — хочеш, то бери, а не хочеш — не бери і не заважай іншим брати — тільки такого півня більше ніде не купиш. Він не синій, не пісний, а м'ясистий, жовтий. Хто не вірить? Нехай ось поцупає стегна. «Продаю півника, півника! Дешево прошу!.. Скільки дасте? Карбованець? О, хай вам мама рідна стільки заплатить!..»

Фрося стала біля тіток із своїми ягодами. Притискус банку до грудей, дивиться з надією на кожного, хто підходить. Ні, вона дорого не запросить, ось тільки запитав би хто. Зовсім дешево.

Підійшла жінка в сірому жакеті. Схожа на вчительку, строга. Коси не обрізані, а закладені ззаду вінком. Заглянула в банку, примружилась. Усмішливо зиркнула на Фрося — ніби щось особливе помітила.

- Суниці? — спитала.
- Угу! — поспіхом відповіла Фрося.
- І полуниці?
- Угу! — так само ствердила дівчина.
- Скільки просиш?
- Десять копійок за склянку.
- Ага. Насип мені дві.

І тут Фрося аж мало не вдарила руками об поли: склянку забула. Довелося просити в тітки, що продавала насіння. Тітка неохоче дала. Фрося старанно витерла долонею склянку, наси-

пала повну. А потім ще притулила зверху кілька ягід, щоб було з гаком. Одна бубка скотилася, впала на сірий перон, блиснувши вологим боком. Може, іншим разом Фрося і підняла б її, і витерла об плаття та поклала до купи, але ця жінка була така строга, що дівчинка не наважилася... Тільки наклала другу склянку, висипала в пакунок, скручений із газети, і отримала на долоню дві малих монетки, кожна по десять копійок. Вона їх кинула до кишені, але зразу ж опустила туди руку, стала пальцями перебирати вторговані гроші.

— А чому ягоди такі дрібні? — запитала жінка.

— Дрібні? — здивувалась Фрося. Вона не уявляла, що вони можуть бути більші. Такі вона збирала та їла завжди. — Я їх сама у лісі напукала. Вчора увечері, — намагалась вона переконати жінку.

— Це лісові такі, дикі?

— Еге ж...

— Ти, дівчинко, зайди до нашого вагону, там бабуся їде з двома онуками. Вона неодмінно візьме в тебе.

Фрося пішла за жінкою. Добре, що кондукторка якраз одвернулася, а Фрося зуміла непомітно чкурнути мимо неї. У вагоні смерділо потом, брудними шкарпетками. Якийсь солдат у сорочці на випуск, з поясом у руці, перестрів її в тамбурі, запитав:

— Ти не в Одесу?

— Ні, — сполохано відповіла Фрося. Вона зовсім не збиралась їхати в Одесу.

— А дарма, що не в Одесу, — сказав солдат, обминаючи її.

Фрося нічого не відповіла. Добре, що відчепився. Ген у сусідньому селі розказували, як одного хлопчика цигани забрали з собою. Звичайно, він не хотів, але вони затулили йому рота, а потім скрізь видавали за свого. Ну, потім він і сам циганом став. Справжнісіньким. І коли здивався із своїми батьками — вони його не впізнали. То він з циганами так і повівся.

Бабуся сиділа біля вікна, білоголова, смирна. Справжня бабуся. Від такої можна сподіватись на ласку та на лагідне слово. Фрося підійшла ближче — і дух їй забило: здалося, що зараз бабуся гляне на неї — і обізветься до неї материним голосом. Але дівчинка швидко поборолла цю незвичайну впевненість. Мало хто схожий на її матір!

— Купіть ягід! — сказала Фрося.

Стара освітила її добрими, вицвілими очима.

— Васильку, — поклікала вона. — Бери з собою Олю та ходіть до мене.

Підбігло двоє чорнявих дітей: Василько більший, Оля — мала, Василько — веселокий, Оля — здивовано насторожена, Василько — впевнений, що нічого особливого не скоїться, Оля ж — в очікуванні чогось.

— Ягід хочете? — спитала бабуся.

Василько ствердно захитав головою.

— Добре, — сказала бабуся, — насип нам три склянки.

Але сипати не було куди. Фрося перекинула банку і насипала ягід просто на розстелену газету. Але подумала, що це мало, її можуть прийняти за скупу, — і ще труснула.

— Це лісові? — спитала бабуся.

— Еге, — відповіла Фрося.

— От бачте, — звернулась бабуся до онуків. — Ця дівчинка не боїться ходити до лісу. А ви б настрахопудились. Чи не так, Васильку?

— Ні, — заперечив той. — Я не боюсь.

— Оля ж наша боїться. Давайте візьмемо з собою цю дівчинку. З нею буде не страшно.

— Давайте, — погодилась Оля.

І Фросі дуже закортіло, щоб її справді взяли з собою. Вона розуміла, що бабуся жартує, але хотілось вірити, що її, може, візьмуть. Уявила на мить, як поїзд гримить через мовчазні ліси, все далі від її полустанку, — і серце забилося швидко, заборсалось у раптовому холоді.

— Але ж вона не захоче із нами їхати, — сказала бабуся. — Правда?

— Правда, — відповіла Фрося, хоча їй кортіло сказати зовсім інше.

— А навіщо тобі гроші? — запитала бабуся. — Оці, що ти виторгуєш за ягоди.

— Потрібні... — не наважувалася зразу признатись Фрося.

— Ти хочеш набрати собі на плаття?

— Ні. Я хочу назбирати багато-багато... — Раптом вона стала поспішати, збивалася, слова виявилися неслухняними, норовливими. — А потім куплю квиток. Сяду в поїзд — і поїду.

— Ти ще ніколи не каталася в поїзді?

— Я хочу поїхати до мами...

Фрося повернулася і пішла геть. Вона ось-ось могла б заплакати. Але не хотіла, щоб її сльози бачили ці люди у вагоні.

7

Снилось, що пливе по ріці. Під нею — дві жовті дошки, не збиті між собою. Вони розповзаються, ось-ось перевернуться, і Фрося силкується втриматись на них, не шубовснути. Ось течія рвучкішає, напружено здригається, — і тоді дівчинка хапає свої дошки, відносить їх пазад — і знову пускається вплав. Але її чомусь несе не головним руслом, а бічною протокою...

Прокинулася. Лежала серед глухої, сліпої тиші. Все ще перед очима тягучо лягала вода, ніби проціджена через ніч, а під руками й ногами, здається, розповзались дві слизькі дошки.

Під вікном розмовляли. Бубоніння то дужчало, то стихало. Один голос батьків. А другий — незнайомий, жіночий. Фрося довгенько лежала в постелі з розтуленими очима, намагалась побачити щось у вікно, але крім невиразної сірої плями, якою блимала шибка, нічого не могла помітити. Притулилась до вогкого скла. Над рівним, одноманітним у своїй печалі полем повис різкок місяця, налятий сумною жовтизною. Нарожень тільки зводився, тільки набрякав... Тепер голоси були добре чутні, але ні батька, ні жінки Фрося не бачила. Вони сиділи на причілку. Батько, мабуть, курив цигарку, бо від причілка тягло бляклим димком.

— Хата в мене є, — казала жінка вдумливо.

— Ну, продати можна, — запропонував батько. — Дві господи тобі не потрібні.

— Продати найлегше, — заперечила жінка. — А коли, сохрани боже, щось скоїться?

— Нічого не скоїться, — мовив батько.

— А як же з коровою бути? — запитала жінка. — Де ти її на колії триматимеш?

— Хлів зведемо.

— А поїзди? Настрахається, то й молоко перестане давати.

— Звикне, доїтиметься.

— Хай бог помагає. Тільки ж знову: курей тримати десь треба. Подушать їх паровози, безперемінно.

Батько густо, приглушено засміявся. Примарний димок цигарки сукався цівкою од причілка.

Замовкли. Фрося завмерла. Звичайно, її ніхто не міг помітити, але було боязко від того, що підслуховує. Нарожень ще більше посмутнів. Поля ліворуч світлішали, над ними похилитувався туман.

Обізвалась жінка:

— А чому ж вона...

І нерішуче замовкла. Навпаки, батьків голос прозвучав насторожено рішучим:

— Що таке?

Тоді вона вела далі невпевнено запинаючись.

— Ну, ми вже з тобою... балакали... Ти казав... І люди всяке подекують... Чого вона від тебе поїхала?.. Га?

Батько вдавано, не по-справжньому, засміявся, але зразу ж проковтнув свій сміх і сказав:

— Повіялась... Казала, що вона дикою тут стала... В город подалась... Ніби я грубий. А яким мені бути?.. Хай віється.

— Кахи! — кашлянула жінка.

— Вона ж у мене грамотна, десятирічку закінчила. Горщик не вмiла тримати в руках.

— Кахи! — знову сипко бухикнуло поруч.

— Нудно їй було зі мною. Пика завжди пісна. Вічно мовчить. Бовкне що-небудь, аби одхреститись... Хіба я не бачив?— Голос у батька дзвенів, тужавів гіркотою, у ньому тенькало щось жалісливе. — А то просила податись на якийсь завод, на будівництво. Бо тут, казала, людей нема. Але куди я міг звідси податись? Тут місце, робота... Ні... Ото й гризлись...

— Он як!.. — сказала жінка, ніби заохочуючи батька, щоб він говорив далі.

— Ну, корову продаси, а свиню та курей із собою візьмеш. Гроші я заробляю, сам здоровий, не хворію. Не п'ю. І п'яниці до мене не швендіють, я з ними компанії не воджу.

— Вже ж, — непевно сказала жінка. — Якось буде... Збудуємо хлівчик. Може, й корову не варто продавати? Як-не-як, а власний хвіст на обійсті...

Фрося вкусила губу — до болю. Запекло, на язиці відчула присмак крові. Чолом торкалась до шибки — скло було тепле від її прискороного дихання. Димок коливався, сочився з причілка. Батько палив цигарку... Голоси не розрізнялись —

лише суцільне бубоніння. Чи то стали тихіше балакати, чи то кров задзвеніла в її скронях.

Налапала на ослоні плаття, вибралась у сіни. Засув, по-вискуючи, одсунувся. Обережно відчинила двері, нічне туге повітря припало до щік, ось уже потонула в місячному промінні,— й шаснула до криниці. Ні, її не помітили, рипу ніхто не почув. То добре. Нехай сидять. Нехай балакають.

Подалася вздовж залізниці, попід насипом. Холодні рейки вогкою сталевною синню поблискували — двома смугами. Вона йшла — а разом із нею рухалися на в'їжджених, витертих колесах рейках і відблиски від місяця: кволі, іскристі.

«Вмостились на призьбі, всеньку ніч балакатимуть, — подумала. — І що то за одна? І чого вона ходить? Безсовісна. А батько з нею розмовляє. Які вони обоє! — Вона йшла по м'якій дорозі, розбитій возами. Пір'їсті хмари зблискували, виділяючись на тлі похмурої голубизни — важкої й бездонної. — А по цій дорозі, — згадала вона, — ми одного разу ходили з мамою до тітки Горпини в гості, коли до неї брат з Владивостока приїздив. Брат привіз із собою риби консерви, а ми дивувались, чому він не привіз океанської риби».

Але раптом, піймавши себе на таких думках, дорікнула собі: «І про що це я? Про якусь рибу... А в цей час вони сидять обоє, балакають про мене. Не любить мене батько. Ото як мати поїхала, він сердито дивиться на мене. А що я йому вкоїла? Нічого. Не любить... Якось гримав, що я посуду не помила, хоча насправді всі миски та полумиски були чисті».

Сіла біля телефонного стовпа. Муляло груддя. Нащупала якийсь бур'ян — зірвала. Понюхала: духмяно й терпко в носі стало. Ще більше засумувала: «І чим я винувата? Годжу батькові, їсти йому готую. А він жінку чужу позвав. Хіба б ми не могли жити разом? Я прала б сорочки. А город скопати, чи сплоти, чи підгорнути — зумію. І ніхто більше нам не потрібний».

Заплющила очі. Стало темно-темно. Фрося уявила себе самісінькою у всьому світі. Тужно стало. Мати була в неї; доглядала, розповідала билиці. Уявила її — молоду, смагляву, з рудими пухкими косами. Очі в неї великі — й ніби злі. І куди вона поїхала? «Напевно, зовсім не любила мене. Прикидалася... Ні, любила... Не могла прикидатись. І чому я лишень так погано думаю про рідну?.. Не смій, — наказала собі, — таке про матір вигадувати. — Але знову: — Куди вона поїхала? І чому не взяла мене?» Не уявляла зараз, як би це вона по-

далася з ньєюю, але дуже кортіло бути з нею. Знову пригадувала її і ставала вся гарячою від хвилювання, що мати в неї гарна, але так несподівано поїхала. І дивувалась, що батько ніколи їй не згадував про неї, а оце привів під вікно якусь жінку. «Назбираю грошей, поїду. Ниньки трохи зібрала, але то мало. Ще ходитиму по суніці. А згодом вишні доспіють...» Уявила себе не на полустанку, а в місті. Правда, в місті вона ніколи не була, не могла його уявити по-справжньому, але великі будинки, мощені вулиці і гарно одягнуті люди постали перед її зором. Все — і будинки, і люди — випромінювало ласкаве світло, фонтани скроплювали повітря, і навколо текла синіми — видимими — хвилями музика... Вона розплющила очі, угледіла набряклу скибку місяця; збоку чорніла залізниця, поле дихало полином...

Нічна пташка скрикнула тужно й самотньо над житом, крик її сплеснув розпачливою, загубленою нотою — і Фрося ще наслухала, намагаючись уловити її скаргу, але поле виповнилось вологим, зачасним мовчанням.

Світло виростало від лісу, сильнішало, наливалось гострою. Йшов поїзд, пасажирський. Горять вікна — яскраві продовбини в інше життя. Вона прикипіла до них... Якийсь вусятий дядько у білій сорочці... Чорнява дівчина сміється, а біля неї — хлопець... Дві бабусі в квітчастих косинках, обидві поїдпирали долонями лиця... Від одного вікна до другого йшов чоловік у піжамах... Жінка годувала немовля... І рішуче чаккання паровоза, і нервові гупання коліс на стиках. Ось уже останній вагон заблимав червоним вогником. Пронизливо засвистіла пара — поїзд минав полустанок.

Вона аж стомилася, запам'ятовуючи все. Здавалось, перед очима все ще миготять вікна. Але нічого не було. Гуркіт віддався, стихаючи. Клубок світла зменшувався, пригинався до землі. Її аж запекло, так кортіло сидіти в одному з вагонів. І податися звідси геть. Залишити батька, який про неї так говорить, ніколи не повертатись до нього. Їй стало шкода самої себе. Бо нікому вона не потрібна. Пригадала приглушений голос жінки, що сиділа під хатою, — і відразу заповонила її. І як та сміє приходити до них! Хоче зайняти місце її рідної матері. Фрося ніколи не погодиться на таке. Хіба інша може стати такою, як рідна? Ген сільський мельник перейшов жити до однієї вдовиці. Взяв сина. То вдовині діти завжди його кривдять. Якось у воду зіпхнули, а він у нових черевиках був...

А вдова не заступилась, ще винуватим обізвала... Звичайно, нічого схожого з Фросею ще не відбувалось, але вона почувала себе так, ніби це могло статися будь-коли.

Знову зойкнула нічна пташка. Крик гостро схлюпнув над настороженим житом, кольнув дівчинку холодним вістрям. Вона лягла горілиць — голова вмостилась на сухому грудді, під спиною стовбурчилися штурпаки. Підклала долоню під голову, аби зручніше стало. Вдивлялась у глибочінь, що темніла навколо. Та глибочінь була скроплена причахлими зірками.

«І чому він такий? Невже він і справді мене не любить? І навіщо йому ота чужа жінка?» Запекло всередині, закортіло виплакатися — захлинаючись, невтішно. Але не наважилась: дивно було плакати серед німого поля.

9

Піднявши край плаття, перебралась через перелаз — він уже вкрився вогкістю, був прохолодний. В кучі дзеленькнув ланцюг спершу одним, двома кільцями, далі дзвеніли поступово всі кільця, і їхній дзвін, передаючись від однієї ланки до другої, все наростав, аж доки великий собака не докотився до Фросі, вибачливо помахуючи хвостом та ввічливо схиливши голову. Вона погладила Сірка по шиї, сповнившись ласкою до нього, щось сказала йому нерозбірливе, приязне, а він приязно заскавчав, одштовхнувся задніми лапами, а передніми м'яко гупнувся їй на груди. Він зазирає їй в очі, крутив вусатою мордою, — вона в нього була мокра, поблискувала.

Човгнуло в снігах, задеренчав шламбон, і двері одхилились, а в похмурому проваллі синець з'явився дядько Олекса. Він був у білій сорочці, у білих spodнях, на голову поклав картуза, ніби на вулиці йшов дощ.

— Хто тут? — запитав обережним, хрипкуватим голосом.

— Я, — сказала Фрося, і та радість, викликана зустріччю з Сірком, якимось померкла, дівчинка відштовхнула Сірка, і собака слухняно відійшов убік, — тепер перед Фросею стояв дядько, який до неї хтозна-як міг поставитись.

— Фросина? — запитав дядько, і голос у нього позвучнішав, але одночасно став і строгим, бо тепер він уже достеменно догадувався, хто ж перед ним.

— Еге, — ствердила дівчинка.

Дядько деякий час стояв мовчки; він чітко виділявся

у чорній рамі дверей; Фрося не наважувалась до нього підійти. І раптом Олекса стурбовано запитав:

— Скоїлося щось?

— Ні, — заспокоїла Фрося.

— А що ж тоді? — бриніло вже нерозуміння...

— Я так... — не знаходилась Фрося.

Дядько щез. Вона стояла серед подвір'я. Собака знову підволик ближче ланцюговий дзвін. Клацнув зубами — ловив бліх. Непролазно чорнів садок... Одразу ожили світлом двоє вікон — і дядькова постать проволокла тінь по шибках.

— Заходь, — сказав, знову з'являючись на сінешньому порозі. Тільки тепер наопашки піджак накинув, штани надів.

Хата ударила в ніс сонною задухою, прокислим ослоном, на якому вічно стояли всякі горщики і баняки, та луговим зіллям, що встеляло долівку. З лежанки плигнув рябий кіт, м'яко затупав по шурхотінню, і воно то слабше, то сильніше озивалось. Фрося переступила з ноги на ногу — і шелепнуло шорстко татарське зілля.

Володя вклався калачиком на ліжку. Здавалось, він пильно дивиться на Фросю. Але очі в нього були заплющені, в них гніздилися тіні. Олекса сів край столу, поклав перед собою кістляві волохаті руки і сказав:

— Тітки немає, деś на пологи подалась. Повечеряєш? Молока з хлібом.

— Я сита, — спробувала відмовитись Фрося. Але дядько, ніби й не почувши, почимчикував у сіни, нишпорив у темряві, глухо постукував дерев'яними накривками. Загалакали кури на сідалі — наполоханий півень намагався перекричати всіх. Дядько причовгав назад, поставив гладущика на столі. З мисника дістав миску з намальованими на дні жовтими гарбузовими квітками. Насипав кисляку. Накраїв хліба. Фрося почала їсти — спершу повільно, далі — сквапніше.

— Як там батько твій живе? — спитав Олекса.

— На роботі, — відповіла Фрося.

— Морока... То ж і вдень, і вночі. Спочинку ніколи нема.

Дівчинка мовчки їла, вдаючи, що нічого важливішого і приємнішого для неї нема. Вона боялась, щоб дядько не запитав, як вона тут опинилась. Ще тоді, коли підходила до його обійстя, то вже боялась. І особливо тоді, коли дядько у споднях забілів на порозі. Раптом пригадала матір—і їй стало жалібно, а очі набрякли сльозами. Нижче нагнула голову над мискою,

зачерпувала ложкою, пофарбованою у вишневі барви, молодий кисляк.

— Важко йому самому, напевно, — сказав дядько так, ніби звертався до своїх думок. — Грубий він, одчайдушний...

Фрося відчула, як у неї пашисть лице. Тепло долинає аж до рук, у яких вона тримає ложку та хліб. Їй дуже кортить попросити, аби дядько не балакав про це, але не осмілюється. Не сміє. В скронях телянкає кров, уся вона легенько тремтить.

— Лягати будеш? — обізвався дядько.

Фросі одлягло від серця. Отже, не питатиме, як вона сюди попала. Бо що б вона змогла відповісти йому? Про батька, що він під вікном казав отій жінці?.. Вишкребла з миски кисляк, зажовтіли гарбузові квіти. Взяла шкоринку, витерла їх старанно — заблищали. А шкоринку з'їла. Дуже проголодалась.

10

Вранці її збудив Володя. Нахилився низько, наблизив свої густі веснянки до самісіньких Фросиних очей. І запитав:

— Ти як тут опинилась?

Вона, забувши про все вчорашнє, усміхнулась і сказала:

— То тобі здається, що я отут. А насправді мене тут немає.

— Чому? — нічого не второпав Володя.

— Тобі сниться сон, що я в твоїй хаті, — пожартувала вона.

Тоді Володя боляче вщипнув її за литку, — вона аж підскочила. Він зареготав:

— Ну, а тепер мені вже нічого не сниться?

— Шибеник малий, — ображено сказала Фрося.

— А ти — шибениця! — відпалив він.

— Хіба так кажуть — шибениця?

— Авжеж... — збрехав він, бо сам твердо не був упевнений в цьому. І звернув балачку на інше: — Вставай, то поже-немо корову на пашу.

...Пасли біля ставу, за цвинтарем. При березі ходили два дядьки з сіткою. Вони забредали на глибоке, а третій заганяв у сітку рибу. Він ляпав руками й ногами. Свійські качки кидалися врозтіч. Діти спершу стежили за рибалками. Корова паслась. Вона помахувала головою, сопла. Коли загірбала зубами траву, то в неї оголювались великі зуби. Це була стара

молочниця, яка доїлась на п'ять дійок. Вим'я відвисало важко й наморено. Вздовж городів корова добралась до цвинтаря, — і вони пішли слідом за нею. Сіли біля могили, аби не пустити її далі.

Надгробок був зроблений з сірого граніту. Старий надгробок, бо уже встиг вивігритись, а його обриси були не різкі, а обточені, плавні. Володя повішав на ньому торбу з хлібом та салом. Фрося назбирала полив'яних черепків, стала гратись у крем'яхи. Поміж цвинтарних вишень та бузку йшов дід — малий, сухий. Рот у діда напіврозкритий, губи трусяться. Зник за калиновими кущами.

— Як привид, — сказав Володя. — То дід Колівошко. Нап'ється самогонки і никає тут, біля бабиної могили. У нього баба недавно померла... Клятий він, на козла схожий.

— А чому його баба померла?

— Бо стара була.

— А чому старі вмирають? Ото живе, живе — і раптом його нема.

— Бо вони довго живуть на світі. Потім у них серця зупиняються... Тільки чому вони зупиняються — не знаю. А в цьому — вся хвороба.

— Ні, Володько. Хіба тільки в старих людей серце перестає битись? Ні ж бо. А як мала дитина помре, то в неї також серце зупиняється, правда?

— Мабуть... Лежать вони під землею, а серце вже не б'ється. От страшно...

— А може так бути, що закопають когось у домовині, засиплють землею, а він лежатиме, лежатиме — і раптом серце знову стане битись?

— Може, чому ж ні. Розказують, що один дядько перепився на весіллі. Йшов до своєї хати, йшов і звалився в бур'яні. Його знайшли, а він уже мертвий. Ну, обмили його, поклали в гріб і несуть. Страх, скільки людей зібралось проводжати. А він біля кладовища візьми та й підведись. Розгладив вуса і питає: «Це куди ви мене несете?» Дехто кинувся врзтіч! А він справді був живий. Лишень перепився.

Знову між вишнями виткнувся дід. Вилиці випирають з-під шкіри, ніс не ніс у нього, а якась кумедна кістка. Брѳохається дід по високій траві, по конюшині. І не втямиш, чи дивиться на них, чи ні. Діти примовкли. Корова над буртом пасеться, біля неї крутиться джміль — з будяка на будяк перешумлює... Дід

таки завернув до них. Під сухими надбрів'ями очні западини провалились, двоє очей плавають у зеленкуватому сльозовинні.

— Сидите? — запитав так натужно, ніби хтосьна-що важливе довідувався. Йому не знайшли що відповісти, і дід вів далі: — До баби оце навідувався, царство їй небесне. Під хрестом лежить. А хрест важкий-важкий! Груді їй дупшить, дихати не дає... А покійниця була весела, цокотуха... Усе казала: «Коли ти перший помреш, то на тому світі знайди мене». Ось я її й шукаю. А вона мене й досі не знайшла. Покинула...

Він дивився на них, хотів упізнати. Та дарма. Діти, видно, з його села, але ніби чужі. І з'являється така дрібнота щозими, щовесни, літом і восени. То на одному кутку, то на другому віддаються дівки... І йдуть діти. Тільки не знає він їх... Дід висякує носа, погляд у нього запалюється осмисленістю, і він питає:

— А ви мене знаєте, діти?

Володя сквапно відповів:

— Угу.

Дід посміхнувся беззубим ротом. Ну, от, він на виду, а їх для нього — нема. Похнюпився, почвалав. Брів по коліна у цвинтарній нетолоченій траві, колошкав метеликів, бджіл, комахню.

Фрося сказала:

— Він уже також передчуває...

— Що?

— Коли серце зупиниться... І зовсім він не клятий, не кричав...

Вечірній дощ насипав у садок чамріючого шелепання. Бубоніло листя. Вибалакувало бурячиння. Солодко пахла махорка. Дощ падав похило, оббивав білу глину на стінах, перемішував із жовтою. Обмоклі кури збилися біля хліва. Сірко блискав із кучі теплими очима.

Володя з Фросею пригнали корову, тітка подалась доїти. Вона йшла з цинковою дійницею через грузьке подвір'я, а дощинки сікли її по литках. Дівчинка стежила за нею, сидячи на лаві; вона намерзлась і тепер куняла в теплі.

Дядько сидів на лежанці, палив цигарку. Тютюновий димок коливався біля його голови. Напевно, дядько щось думав...

Повернулась тітка. Взяла у запічку марляний підиллок, стала проціджувати молоко. Воно запахло, дівчинка відчула, що зголодніла і хоче їсти. Тітка обізвалась:

— У нас ночуватимеш, Фросино, чи додому подасишся?

Дядько поспішно сказав:

— Ну, куди їй під таку сльоту?

Тітка поставила на лаву два глечики — один жовтий, порожній, другий чорний — з молоком, промила підиллок теплою водою з печі.

— Авжеж, — мовила, — капотить, ще простудишся. Але батько турбуватиметься. Думатиме, що ти в пуцу забігла. Ти ж не казала, до кого повіялась?

— Ні, — видобула Фрося.

— Ну от. А йому суши мізки...

— Не хочу я додому, — сказала дівчинка, зіщулюючись у клубок біля вечорового вікна.

— Ото потурай їй, щоб хати не трималась. Може, тебе батько б'є?

— Ні...

— Не годує?

— Годує...

— Бач, і годує. Може, марципанів не дає, то хіба настарчиш?

— Не треба мені марципанів, — буркнула Фрося.

— Он як! — сказала тітка. — Чого ж тобі треба?

— А він жінку вчора привів під хату, цілу ніч бубоніли.

— Яку жінку? — спитав дядько.

— Не бачила, — прошепотіла Фрося.

— Ну й що? — вела своє тітка.

— Він мене не любить, — відчуваючи, що очі набрякають слізьми, спромоглася вичавити із горла дівчинка.

— Звідки ти взяла? — здивувалась тітка.

— Не любить, — стояла на своєму Фрося.

— Ну, може, й побалакав він із котроюсь, то хіба не дозволиш батькові цього?

— Він хоче, щоб вона була моєю матір'ю...

— Твоєю матір'ю?..

— Угу...

— То, напевно, Мокрина Карнаха, — сказав дядько.

— Вона ж гарна молодиця, — вела тітка. — І догляне, її

обпере. І корова в неї є, молоко буде не куплене... Твоя мати заволока, покинула тебе, навіть не попросалась.

— Вона добра,— несміло заперечила.

— Е-е, добра! Чоловіка, доньку залишила. Хіба це мати? Хрест святий, що ні. І що шукає? Гарного життя... Кажуть люди, що в кінотеатрі на дверях стоїть у місті, до зали пускає. Ото господиня!.. А батько твій справжній господар, при роботі. У нього ремесло є, він за нього тримається. І тебе шанує. Хочє, щоб кращє тобі було, то й жінку до хати бере. Он як!..

Фрося, не відповідаючи, супилась. Вона не вірила тітці. Не могла припустити, що мати про неї забула. Бо й справді на їхньому полустанку нудно — вона також довго не втримається. Назбирає грошей — і гайне. Знайде матір, притулиться до неї — і нікуди не відпустить. І мати, звичайно, вже не відступиться од неї.

Дядько сидів на лежанці, смалив цигарку. Важка рука вмос- тилася на ряденці. Хоч би вступився, адже він добрий. І хоч ніхто ще Фросю не збирався виганяти на сльоту, але їй стало прикро, ніби вже її витурили за двері.

Дядько та тітка були зайняті своїм, і Фрося зісковзнула з лавки, скрадливо пройшлась, водночас удаючи, що далеко не зібралась, — і опинилася у вогких сінях. Задумалась, визираючи надвір. Забрюханий Володя тягнув з городу на оберемку гичку — зелену, блискучу від дощу. Фрося дочекалась, доки він зник у хліві, а далі навзгінці майнула до плоту, вискочила на дорогу. Босі ноги загрузали в болоті. Ще недавно тут був густий порох, а тепер каша рідка, і ноги в дівчинки роз'їжджались, ніби ратиці в теляти. Вона пішла по спориші — тут було твердо, і з кожним ступенем їй ставало все гіркіше, і прикрість здушувала горло, і дівчинка стримувалася, щоб не заплакати.

12

Минала крайні хати. Важко ревучи, просунув з поля гурзовик. За тьмяною шибою засіріло водієве лице: широкі вилиці, бліді брови, а шкіра — жовтувата, стомлена. Фрося позаздрила йому: сидить у сухому.

Вдихнула чаду, закашлялась. Далі пішла по рівчаку, прокладеному шинами. Вже добре посутеніло, і вона озиралась по боках, ніби сподівалася здібати щось несподіване. Молодиця в кирзових чоботях, у зеленому плащі з гострим ворком на голо-

ві стояла біля воріт. Фрося блимнула на неї спідлоба, — не впізнала. Жінка також дивилась на неї. Вона була смаглява, губи мала повні, — вони злегка тремтіли. «І чого в неї губи трусяться?» — подумала мимохіть Фрося. Нагнулась, підняла з землі вербову гілляку. Стала виламувати палицю — аби було на що спиратись. Вже поминула молодицю, а та все озирала. І раптом дівчинка зупинилась — по вухах хльоснув голос:

— Агей, дитино!

У жінки були розширені, зволожені очі. Ніби вони обмили-ся в дощі. Фрося нічого не тямилася. Ноги в неї так задубіли, що вона вже холоду не відчувала. Тільки мокро плаття дратівливо липло до плечей, до рук.

Жінка, розхлюпуючи чобітьми болото, підійшла до неї. Вона дивилась на Фросю так, ніби бачила давно знайому дитину. А Фрося її зовсім не знала. Хоч як намагалась пригадати, чи бачились вони коли, — але не змогла.

— Закоцюбла? — спитала жінка.

В її голосі бриніла доброзичливість. І тому миттєво Фрося відчула у собі вдячне тепло. І її посинілі уста розкрились у жалісливій усмішці.

— Угу, — сказала вона.

Жінка ж, спостерігши ту кволу, перемерзлу усмішку, пригасила свій самовільний усміх і запропонувала:

— То ходи до моєї хати, відігрієшся.

— Але... — спробувала було відмовитись Фрося.

— Ну, ще благай її! — вдавано гніваючись, сказала молодиця. — Рубця сухого нема на тобі, тремтиш, як билина...

Вона схопила мокру Фросину руку у свою тверду долоню і з рішучою ласкою поволокла за собою. Спершу Фрося хотіла пручатись, але передумала. Виламаний кілок залишила біля воріт: знадобиться, коли йтиме додому. Собак відганятиме... Долонею витерла чоло, лице.

У хаті жінка спитала:

— А звідки ж це ти йдеш?

— Од дядька.

— В гостях була?

— Ні... — не знаходила що відповісти Фрося.

Жінка зняла із неї мокрий одяг, склала його жужмом на припіку. Дістала в скрині зелену латану кофтину. Дівчинка накинула на себе: велика. Молодиця усміхнулася.

— Меншого в мене немає, — сказала. І подала Фросі спід-

ницю, яка також була велика, аж поділ волочився по долівці.

— Тепліше буде, — мовила жінка. — Мабуть, піджачка не маєш?

— Нема...

— Ну от. Доведеться тобі стулити щось.

Фрося здивовано виричалась на неї: чому ця чужа молодиця вбиратиме її? Спасибі, що покликала до хати, що перевдягнула, але й батько спроможеться заробити на неї. Правда, батько став гнівний до неї, кричить... Вона сама вбереться. Хіба не зможе?.. Але по цих хвильних роздумах набігли інші: гарна ця жінка, піклується. І голос у неї прихильний, перевищий журливими барвами... І десь у присмеркових згадках забриніло, як вона тікала од тітки та дядька, і їй посмутнішало в погляді та стислося серце.

Знову хотіла подякувати ставній молодиці, але тільки промирилася щось нерозбірливе: давко стало в роті, ніби не могла проковтнути глевтяк.

— Як же ти живеш? — спитала жінка.

— Так собі, — відповіла Фрося. Розуміла, що має бути привітнішою за лагідність, але не могла позбутися скованості. Мабуть тому, що перемерзла...

— Хто ж тобі пере?

— Батько пере... І я сама...

— І ти? — здивувалась жінка. І вся вона, і її голос засвітився співчуттям.

— Угу...

Молодиця трохи помовчала, ніби обмірковувала те, що почувала. На її смаглому твару, й без того темному, промайнула похмура тінь. Далі обізвалась:

— Хто ж сніданок ладнає? А обід варить?

Вона вже сміливіше — хоча її й погноблювали ці запитання — відповіла:

— Самі. А то тітка іноді приходить. — І підводячи очі на молодицю, дзвінкою скоромовкою пояснила: — Тільки вона в свята у нас буває... Вона й хату одного разу помастила і побілила.

— Он як... — скрушно мовила жінка.

— Еге... — додала Фрося, не тямлячи, що має означати те розважливе «он як...»

— І важко тобі?

— Важко... Ми город цієї весни копали уздовж лінії. А потім картоплю шарували... І поливати капусту треба.

І раптом Фросі закортіло розповісти цій жінці те, про що вона нікому не наважувалася і не могла сказати. Скваність щезла, вона почувала себе легко.

— А ви знаєте, коли я витягую воду з криниці, то себе внизу бачу. Далеко-далеко.

— Ну... — не зрозуміла молодиця.

— Чистісінько так, ніби в люстерко дивишся.

— Гм... — тільки й сказала жінка. І Фрося не могла второпати, зрозуміли їй чи ні. Напевно, ні. Бо якби зрозуміли, то сказали б про це. А жінка сидить на стільці, як і перше. І дивиться теплими, іскристими очима.

І хоч Фрося думала розповісти, як вони з Володькою ловили луну в лісі, але стрималась. Ще насміється з неї. Адже невідомо, чого від цієї молодиці можна сподіватись. І Фрося, як равлик, сховалася сама в собі.

У цю хвилину молодиця спитала:

— Мати до тебе не навідується?

— Ні, — ошелешено відповіла дівчинка.

Жінка важко підвелася з стільця, підійшла до Фросі, поклала їй на голову долоню:

— Славна ти, — сказала.

І від тієї доброти дівчинка заплакала. Несподівано для самої себе. Сльози бризнули, тепліли щоки. Забігла сльозина до уст, Фрося облизала її: загірчило, вжалило солоним.

— Не плач, — мовила жінка. — Сльози не допоможуть. Ось лишень озуйся в ці капці, та я тебе відведу додому. А то ж батько не відає, де ти блукаєш і що з тобою...

Доц утихомирився. Їхня хатина сіріла за стіною кленів. Вікна не світилися, отже, батько був на лінії. Фрося полегшено зітхнула: вона побоювалася, що батько дасть їй лупня... Знайшла ключ під цеглиною, одімкнула замок. У снігах було вогко, в кімнаті — сухо, але холодно. Дихнуло нежилим приміщенням: адже нікого немає, дім стоїть пустою.

Спалахнуло світло — і молодиця журно зітхнула. Вона стояла на порозі, і тінь від неї падала на двері. Фрося перенесла лампу з припічка на стіл — і тінь з дверей пересунулася на

одвірок, а Фросина — гайнула по кутках, злякано ламаючись.

— Я піду та батька твого пошукаю, — сказала жінка, — а ти спати вкладайся. Добре?

— Угу, — погодилась Фрося. І подумала про те, що батько прийде тоді, як вона вже спатиме, і він, можливо, пересердиться, не стане її будити — і все так мине. Вона відчувала збудливе полегшення, сподіваючись, що добре обійдуться її блукання. І тепер вона вже не гнівалась на батька, ніби й забувшись, що він тоді про матір та про неї казав уночі незнайомій жінці...

Молодиця мовчки вийшла, забравши разом із собою високу незграбну тінь. Фрося збила подушку, пірнула під ковдру, скульчившись. Затулила лице долонями, сама собі усміхнулась. Була вдячна оцій жінці, яка вдягнула та взула її, привела додому. Уявила, як вона зараз іде по сірих шпалах до лісу, як іноді у неї під ногами порипує галька й пісок.

Лежала у темній хаті; цокав годинник на етажерці; прилипла до шибок мокра ніч; прогуркотів поїзд, струшуючи хилиткі стіни, але дівчинка не чула його бадьорого гамору. Уже спала. До хати зайшов клен. Він нечутно проник через дві дверей, навшипиньки пройшовся по долівці і зупинився біля ліжка. Це був один з тих кленів, що росли у дворі. Але тепер, окремо від інших, він здавався не схожим і на ті дерева, і на самого себе. Він був ніби веселіший і радісніший. Він аж світився від одземка до верхівки, кожним листком. Клен випромінював зеленкувате світло. Він був дуже високий, але й стеля в хаті також піднялася догори, і стіни розсунулися.

Фрося подумала: «Це сон. Це все мені сниться. А клен зайшов у мій сон. Ось я спробую його зараз прогнати...» Вона напружила свою волю, намагаючись проснутися. Але не вдалося. І вона, посміхаючись та добре тямлячи, що все це несправжнє, змушена була далі дивитись, як посеред хати світиться дерево, що чимось було схоже на людину. Дівчинка силкувалась догадатися, чим же клен схожий на живу людину, але не могла.

Клен обізвався:

— А в мене також є серце.

Фрося запитала:

— Так само, як у мене?

— Еге, — відповів клен.

— А яке воно? — поцікавилась дівчинка. — Зелене?

— Зелене, — potwierдив клен.

Фрося здивувалась:

— А хіба буває зелене серце?

— Так, — сказав клен. — Тільки ти не дивуйся. Адже ти не знаєш, яке воно в тебе.

Фрося на хвилю задумалась: а їй справді, яке у неї серце? І запитала:

— Яке ж воно в мене?

— Зелене.

— Не може бути! — заперечила Фрося.

— У тебе серце таке, як і в мене. А в мене воно, як листок.

— І в усіх кленів є серце?

— Ні.

— А в людей у кожного зелене?

— Ні. Не в кожного. Але в тебе — так.

Дерево затихло. Воно почало блякнути і тепер зовсім не було схоже на людину. І не світилося легкою радістю від одземка до верхівки. Фрося вві сні подумала: «Ага, зараз ось клен щезне звідси. Тільки як він вибереться, коли двері позачинено?...» І раптом вона, побоюючись, що він таки справді зникне, гукнула:

— Стривай!..

Але в хаті вже нічого не було. Тільки віяло холодком і пустою. «Отже, він таки вмудрився вибратись надвір, — подумала Фрося. — Вже, мабуть, і на місце своє став, у землю заліз. Ото було б подивитись, який саме. Але завтра вдень я однаково довідаюсь, котрий це не спить, а лазить де попало. Я його запитаю про все, він у мене не відкрититься».

Стеля понижчала, стіни зсунулись докупи — і хата стала такою, як завжди. Фросі більше нічого не снилось. У відчуттях було широко й світло, — здавалося, що той простір неодмінно заповниться чимось добрим і ніжним.

Прокинулася зрання. Батько, одвернувшись лицем до стіни, відпочивав на тапчані. Фрося, остерігаючись його розбудити, почала готувати сніданок. Начистила картоплі, накришила в каструлю. А потім, підкачавши примус, налила в каструлю води, всипала пшона. Форсунка пирхала, аж доки її не прочистили. Полум'я вискакувало веселим вінчиком, гуло. Вона стоя-

ла навпочіпки біля варива, пригадувала свій сон — а сну ніби й не було — і її недавно радість підточував страх: вона чекала, коли ж, нарешті, проснеться батько, що їй скаже, як подивиться. І вона вже шкодувала, що втекла тієї ночі хтознакуди, — це ж батько, напевно, переживав, мабуть ходив її шукати, тільки не знайшов, так вона далеко дременула. І вона не думала більше про матір. Материн образ зблякнув, а натомість поселився батьків образ. Якось зовсім не турбувало те, що він казав про неї, про Фросю, вночі під вікном, те забулося, стерлось...

В каструлі закипало. На поверхні біліла дрібним острівцем піна. Фрося кинула дрібок солі, розколотила. Вона вже навчилася куховарити, і пшоняний суп вдавався їй смачним. «Батько їстиме, радуватиметься».

Озирнулася на покашлювання. Над нею стояв непрочуманий батько з розкуйовдженою головою. Очі повільно ворухилися в глибоких западинах, набирали осмисленого виразу.

— Ну... — сказав батько глухувато, натужно, переводячи погляд з каструлі на Фросю, а потім з Фросі на каструлю: там уже булькало, вискакували пругкі пухирі, що хвильно рвалися, як порхавки.

Дівчинка зірила на батька знизу вгору, і зараз він здавався їй грубшим та вищим, ніж будь-коли. Груди його неспішно піднімалися й опускались: він дихав рівно й спокійно.

— Де була? — спитав.

Вона, холонучи, ніяк не можучи позбутись навального липкого страху, сказала:

— У дядька...

І похапцем знайшла причину, за якою вирішила схватись:

— Ми корову з Володькою пасли!..

Вона сказала про це так, ніби Володька без неї не міг би попасти свою корову.

— Он як... — буркнув батько. І глипнув у двір, де на соняшниках лящали горобці, де город був затоплений білою сонячною повинню. — То тебе Карнаха привела?

— Якась жінка, — нічого ще не тямлячи, потвердила Фрося.

— Я й кажу, що Мокрина Карнаха, — мовив батько.

— Угу, — на всяк випадок погодилась дівчинка, хоча не мала уявлення про ту жінку, що потурбувалася про неї. Бачила вона її вперше. Спасибі їй. Треба буде тільки віднести кашці,

кофтину та спідницю. Ну, це Фрося ниньки сама зробить, нехай батько не сумнівається.

— Що вона тобі казала? — поцікавився батько.

Фрося зразу не могла пригадати, тому відповіла:

— А нічого...

І, подумавши, додала:

— Вона мене жаліла...

— Жаліла? — гмукнув батько, випустив на кутики вуст поблажливий усміх.

— Так... В кінці свої озула, кофтину дала. Я в полудень побіжу до села, то віднесу.

— І більш нічого не питала?.. Про матір твою, може, щось вивідувала?

— Ні... А-а, згадала! Вона цікавилась, чи не навідується...

— Он що... — Почухав широкі, зарослі чорним волоссям груди і пішов надвір. Сів на колоді, зігнувся в поперекові, впустивши голову до колін... Дівчинка мішала ложкою суп у каструлі і скося зиркала на батька. В її зіницях гніздилася гостра цікавість.

— То гарна вона молодиця? — спитав раптом батько, випростуючись і повертаючи свій чорний вид до Фросі.

— Хто? — не втямила дівчинка, і голос у неї теленькнув наляканим дзвоником.

— Та Мокрина ж...

— Еге, гарна! — охоче погодилася Фрося і приготувалася відповісти на ті нові запитання, які міг поставити батько. І вона вже відчувала, що голос у неї лячно не тремтітиме більше — то було від несподіванки, — що голос буде плавний, не заподливий. Тепер вона й справді дуже добре думала про ту молодицю — і цьому сприяло ще приязне ставлення батька до тієї жінки і те, що батько не накричав на Фросю, а поставився до неї так, ніби вона нічого не вкоїла.

— То, може, візьмемо її до себе?

— Візьмемо, — погодилася дочка, сприймаючи батькові слова, як жарт. Хоча вона зараз була зовсім не проти того, щоб та молодиця жила в їхній хаті.

— А ви помиритесь?

— Помиримося, — відповіла Фрося. Й усміхнулася. Бо чого б це вона мала гарикатися з такою славною жінкою.

Батько, сидючи на брилі граніту, вів далі:

— За матір тобі вона буде...

Фрося ще усміхалася, але її очі наливалися холодною синню. Їй-богу, вона сама відчувала, як очі її студеніють, ніби до них піднесено пригорщу снігу.

— За матір? — вихопилося в неї, бо тільки зараз вона зуміла осягнути, до чого веде батько.

— Авжеж. Не вічно тобі самій бути. Вона і догляне, і сорочку зшиє. Мокрина вже приходила раз до нас сюди, хотіла потолкувати з тобою. Та пізно вже було, ти спала. Ну, ми тебе будити не стали, під вікном гомоніли. То вона обіцяла любити тебе, бути за рідну.

— Ой! — вихопилося в дівчинки. Вихопилося несподівано, і вона вже ладна була затулити долонею рота, щоб не образити батька, — але здивування заповонило її всю, вона дивилася на батька великими очима.

— Ти не хочеш? — запитав батько.

Вона хотіла сказати — «не хочу!» — цим волила виразити те, що ніхто їй не замінить матері, що ніхто не посяде в її серці того місця, яке належить рідній, що ніхто не витравить тепла, пов'язаного з її іменем, не витре начисто спогадів, любові, вона волила всю себе виразити, — але раптом захлинулася мовчанням, давким і невіддатливим, якого не можна було проковтнути. Батько сидів на граніті, погляд його був звернутий на дочку, він важко й невесело вимальовувався на тлі сонячного дня, він був весь незрозумілий і віддалений, хоча перебував близько, — і Фрося намагалася осягнути його думки, про які могла лише догадуватись, його настрої, яким дихало його лице. Вона боялася батька, і той страх не дозволяв їй сказати те, що б вона сказала, аби почувала себе вільно й невимушено.

Перемішувала в каструлі картоплю, вода булькотіла, випаровуючись, на розім'ялих шматках картоплі жовтіло і біліло набубнявіле пшоно, піна густішала, вся каструля випромінювала догори смачний вологий жар, і він лоскотав Фросині ніздрі, але дівчинка зовсім не відчувала того зараз, хоча була й голодна.

— От і добре, — сказав батько, сприймаючи її мовчанку так, як йому самому лише хотілося, і не відаючи, що ж вона означає насправді. Та й повторив: — Добре... І мені буде легше, і тобі. А то ж сирота ніби, а яка ти сирота? Я живий, кидаю тебе не збираюсь, як дехто...

Пішла на грядки, зривала дрібне листя цибулі, відчуваючи босими п'ятами, як мокра після вчорашньої мокви земля прилипає до її тіла холодком...

Пізніше те, як вона ходила вдруге до лісу сама, Фрося виразно пригадати не могла: і дорога, і настрої її, і полуниці на галявах, і пахуча тиша, порушувана гострим видзвонюванням пташок, — все це злилося в одну суцільну пляму, яка жила в її істоті, ворушилася, озиваючись грімким сонцем мурашникових полян, земляним духом — ягід, листя, трави. Усе це схлюпувалося в ній, як у чутливому посуді, і вона кожною клітинкою своєї душі вловлювала щімкий біль; а очі іноді плавали в солоних великих сльозах, зовсім потопаючи, так що через товщу сліз ледве продиралося проміння, а сонце ставало безформним, розпадаючись на окремі мазки...

Зазеленивши плаття та збивши коліна, по обіді вона почимчикувала з лісу прямісінько в район. Вибралась до містечка біля цегельні. Тут смерділо сухою паленою глиною. Вона пройшла мимо, гамір залишився позаду, наче його ніколи й не існувало для Фросі. Притискувала до грудей банку з ягодами, а всередині тієї банки лазили продовгуваті комахи, валялось кілька сухих галузок...

Стояла на пероні, очікувала, коли ж зупиниться пасажирський поїзд, а мимо раз у раз сунули товарняки, вони підмінали під себе міцні рейки, вони тягнули з собою масу пружкого повітря, і клубок того повітря захоплював із собою папірці, сміття, куряву.

Пасажирський спинився, на перон сипнули люди, — і тут Фрося знову побачила, що забула склянку, що склянку треба було брати з собою до лісу, а з лісу вже нести сюди. «Продаватиму на око», — вирішила і мимо кондуктора чкурнула до вагона.

— Кому полуниці? — запитала тихим голосом, хоча намагалася крикнути звучно. Прокашлялась і дзвінко — неприродно дзвінко — крикнула: — А кому полуниці, то купляйте!

Ніхто на неї не звернув уваги, люди були заклопотані своїм — чи заглядали у вікна, чи їли, чи просто куняли, — і дівчинка пройшла трохи далі і знову крикнула. Вона з сумом позирала на полиці, а зустрівшись поглядом з сірими очима —

вигорілими, невизначними — якогось діда, то її погляд запалився надією: може, дід купить ягід. Але дідові, очевидно, не кортіло ласувати лісовим добром, він одвернувся, і Фросин погляд знову налявся сумом.

— Агей! — з верхньої полиці звисілася волохата руда голова. На грудях — темно-сині смужки тільника. — Що продаєш?

— Полуниці, — сказала Фрося.

— Жменями, чи як?

— Га? — не второпала дівчинка.

— Віддавай усі свої ягоди, — запропонувала руда голова. — Скільки просиш?

— Я... не знаю.

— Даю карбованця.

— Я... не знаю, — знову повторила Фрося, бо не відала, багато це чи мало буде за її солодоці. Та й не вірила вона оцьому пасажиру — бо був він молодий, очі мав насмішкуваті, з розбишацькими іскорками. Того й сподівайся, що опукає. І вона вже стала думати, як би відчепитись од цього рудого, бо час не стояв, і поїзд міг невдовзі рушити.

Проте хлопець застромив у кишню волохату, татуйовану руку і скоро простягнув паперового карбованця. Тоді Фрося зрозуміла, що з нею не жартують, і віддала банку рудому. Той викинув сухі галузки, вишпортав вузлуватими пальцями комаху. Покуштував одну суницю — і поморщився; але спробував другу — риси його лица пом'якшали, проступило задоволення, і Фрося також відчула радість, що її ягоди — лепські.

— Що ж ти робитимеш з грішми? — спитав рудоголовий, загрибаючи повну жменю ягід і кладучи їх у рот. Веснянки на його лиці стали рухатися — то вгору, то вниз — великі такі, яскраві веснянки.

— Нічого, — берегла свою таємницю Фрося.

— Он як! — вдоволено муркнув хлопець. І додав: — Я в плаванні був, скучив за полуницями. У морі полуниць, не дають, правда?

— Правда, — мимохить відповіла Фрося, наче вона достеменно знала те, про що він питав. Дивилась на нього так, ніби збиралась побачити на ньому — на одязі, на чолі, на обличчі — відблиски од того незвичайного плавання, у якому він побував. Але хлопець перед нею лежав буденний, ото тільки й добра, що рудий та тільник на грудях.

— Скільки тобі літ? — спитав він.

Фрося сказала.

— О-о, — вигукнув хлопець, — та ця прекрасна синьйора цілком доросла. Ти також могла б піти зі мною в плавання...

— Га? — вирвалось у дівчинки.

— Вона не вірить! — награно вів далі рудий. — Ти знайшла б своє щастя — королевича в пурпуровому одязі. Віриш у королевичів, що носять пурпуровий одяг?

Фрося не знала, що відповісти, але на всякий випадок сказала:

— Угу...

— От і прекрасно! — кричав майже на весь вагон матрос, і пасажирів уже звертали на них увагу.

Фрося розуміла, що він вигадує усе, що потішає її, кепкує, — але вона не хотіла вірити в те, що розуміла, вона воліла, щоб усе було так, як казав рудоголовий. І очі в неї загорілись, щоки пашіли, вона розтулила рота, ніби ловила кожне сказане слово. Вона поїде звідси, подасться геть, залишить полустанок, батька, — ніколи більше не повернеться. Вона поїде кудись — невідомо куди — і в тому кудись, яке було і морем і не морем, неодмінно зустрінеться з матір'ю, бо десь же вона продає квитки до кінотеатру у цьому величезному незрозумілому світі!.. Дівчинка на хвилину й про рудого забула, уявляючи все це, вона ніби піднялась у дивний простір, де її оточували з усіх боків легкість і радість, а вона почувала себе сильною, здатною здійснити все, що їй заманеться.

Пронизливо свиснув паровоз.

— Ну, тікай, чи що, — сказав раптом матрос. — А то спізнишся і справді поїдеш із нами.

— Що? — не втямила Фрося, все ще перебуваючи у своєму легкому й радісному просторі.

— Рушасмо, — крикнув матрос. — Тікай з вагона, аби не завезли тебе в які-небудь Тюшки чи Телепеньки.

І почувуючи, що її знову ошукано і що вона сама брала участь у цьому добровільному ошуканні, Фрося повернулася і подалася геть, — і з кожним новим ступенем у напрямку до тамбура вона сповнювалася тугою, і та туга заливала її серце, її очі, пригноблювала думки, і Фрося була оточена тією відчутною тугою, ніби лялечка коконом.

Вона знову поливала капусту. Коли мотузок, обшморгуючи пальці, сотався донизу, Фрося стежила, як похилитується відро, чула, як воно бемкає внизу, зітхає, наповнюючись водою. Бачила, як відображається на самісінькому дні вона сама — по груди, але їй уже не кортіло витягувати своє зображення...

Раніше Фросі подобалось поливати капусту. Але зараз — вона навіть не замислювалася над тим, подобається їй чи ні, — дівчинка просто поливала, набираючи з криниці воду і байдуже спостерігаючи, як струмені вихлюпуються на круглі головки.

Як і колись, знову хтось жбурнув грудку, що впала у картоплю. Але Фрося не зацікавилась тією грудкою, вона була спокійна, ніби здогадувалася, чиїх то рук робота, і гукнула недбало:

— Не кидайся!..

Проте нова грудка вдарилась об соняшник. Вона також не збентежила Фросю. Навіть не озираючись, дівчинка крикнула:

— Та я бачу, хто такий кидається. Вилазь!

Володя вибрався з-за куща. Він почував себе ніяково: затія не вдалась, на його гру не звернули уваги.

— Чого тобі? — спитала Фрося.

Малий Дудник, що не сподівався на таку зустріч, не знав, що відповісти. Прийшов він без будь-якої мети, так собі, просто він скучив за нею, давно бачились... І тому зараз він не міг вигадати щось серйозне, чим міг би її вразити, відповівши на байдуже запитання.

— А як ти тоді добралась? — знайшовся.

— Добре, — відповіла, поливаючи капусту. З чашки сотався блискітливий ручай, розбивався на окремій зблиски.

Володя прийшов до неї у доброму настрої, але — без діла стоячи на грядці — хмурнів і хмурнів. Несподівано спитав:

— Може, в ліс підемо, полуниця назбираємо?

— Не можу, — відповіла Фрося. — Батько наказав, щоб дома сиділа.

— А де твій батько?

— До села поїхав. Він мені хоче привезти матір.

— Твоя мати повернулася?

— Ні. Він хоче привезти другу матір. Мокрину Карнаху. Володя дивився на неї і не знав, що сказати. Розумів, що Фрося не радується, але не міг зметигувати, як же йому самому поводитись.

— Ти сердита? — спитав нарешті він.

— Угу, — сказала.

— Карнаха битиме тебе? — співчутливо мовив.

— Ні, — якось неохоче заперечила, — Карнаха не битиме.

— Кривдитиме?

— Ні, — натужно мовила, ніби робила це через силу, не згоджувалась Фрося.

— А що ж?

Вона журно зиркнула на нього великими очима, затагнути ми голубуватим смутком.

— Хіба я знаю?.. Ну, вона не мати... Вона чужа... Яка ж вона мені мати?

— Еге, — мовив Володя, — вона тобі не мати. — І подумав про те, що в нього є рідна неня, яка його не збирається кидати, і що вона, мабуть, добра. Майнула гадка, що треба було б співчувати Фросі, шкодувати її — може, від того сестрі легшає, — але зараз він був так настроєний, що йому не хотілося співчувати, і він навіть став міркувати над тим, що з'явився сюди невчасно, що треба було б якось чкурнути.

Вона похнюплена подалась до криниці, повернулась назад поміж лапятих соняшників, голова у неї була опущена, ніби розквітлий соняшник, а в цей час справді соняшники також були схожі на її малу голову. І хоча Володі зовсім не хотілося журитись, але сум сам звідкись накинувся на нього.

— Що ж ти тепер робитимеш? — запитав він, і слова вивалилися самі собою, і йому здалось, що то навіть не він сказав, а хтось інший.

— Хіба я знаю? — відповіла, поливаючи капусту: з чашки витікала вода, розбивалася об зелене листя, пружкі кришталіни прозоро падали на землю, перетворюючи її з сірої на чорну.

І тоді Володя мовчки повернувся, ступив один крок, другий і — коли він робив ці перші кроки, то йому кортіло, щоб вона не помітила та не повернула назад. Уже за ним, відхилені в боки, розгойдувались соняшники, і він наддав хутчіш: тікав од цього суму, якому він не міг зарадити.

Хтось вйокнув на коней, тьохнувши бато́гом, але зразу ж запрукав, почулося іржання, гупотіли колеса, копита, ноги... Віз в'їхав на вузьке подвір'я, у гриви коней було заплетено квіти. З полудрабка зіскочив батько у нових наваксованих чоботях, штани були напущені на халяви, зморщені гармошкою, у батька з-під картуза вибивався чорний чуб, а червона троянда яскраво світилася у петлиці. Зразу ж за ним на землю гупнули сільські дядьки, перев'язані рушниками, вони також були в картузах, але троянди у них були застромлені за околиці. Якась щокаста молодиця повногубо реготалася — батько її хотів узяти на оберемок, зсадити додолу, а вона пручалась... Мокрина Карнаха ніяково сиділа у передку, вона дивилась на хату, іноді переводила очі на батька, на дядьків, вона була в пишній блузці, рясній спідниці, розстеленій по соломі, в квітчастій хустині. Видно, почувала себе трохи непевно, бо не смілялась і нічого не казала.

Знімали з воза покупки — пляшки з горілкою та вином, з пивом і солодкою водою, вибирали з соломи консерви рибні і м'ясні, кільця ковбаси, буханці хліба, булки, а у великих скляних банках — мариновані помідори та огірки. Все те носили до хати, і ще носили також вузлики з рушників та хусток, у цих вузликах, мабуть, були квашені яблука та капуста, драглі, печеня чи які-небудь марципани, про які й важко здогадатися. Скоро надворі залишився сам конюх, він зняв із воза опалку, підвісив перед кіньми на дишлі, всипав оброку. Потім запалив цигарку, смачно плюнув. Був це миршавий, кривоногий дядько з приплюснутим носом, але кривава троянда і в нього племіла з верхньої кишені піджака. Конюх походжав подвір'ям, раз у раз з незрозумілим здивуванням чухав потилицю, а коли його покликано до хати, то розтер чоботом недопалок і почеберяв у господу.

У Фросиних вухах лящали голоси, стояв гамір, якого вже давно не було, бо він безслідно розтанув, — той шум, очевидно, народжувався у ній самій, і вона з розпачливою увагою прислухалася до нього, потонувши в прочахлих веселощах з головою. Тільки вони не були для неї веселощами, вони не торкалися її, вони ніби дзвеніли в іншому світі, а вона перебувала в іншому, куди все те долинало невразливими відблисками.

І коли вона злилася з своєю самотністю остаточно, на порозі виросла батькова постать, і він покликав:

— Агей, Фросино!

Він тримався обома руками за одвірок, злегка похилитувався і, втупивши невидючі очі кудись у небо, гукав:

— Ходи сюди, Фросино!

Голос долинав з іншого світу, він був слабкий, зовсім незрозумілий голос, дівчинка довго не могла скоритися наказові — адже батько її не бачив, він галакав навмання! — проте зрушила, йшла через непевність і тугу, ніби через піддатливу воду.

— Шльондраєш десь, — сказав батько, радісно осміхаючись, і потягнув її за руку до хати.

За столом сиділи гості. Їх було небагато, але вони так кричали, що від їхніх голосів у кімнаті було тісно. Батько посадив її на лаву, біля миршавого конюха з приплюснутим носом і, перекриваючи своїм грубим голосом гамір, сказав:

— Моя дочка Фросина.

На неї глипнули розпашілими очима, і тих очей здалося багато-багато, і Фрося сиділа серед них, як серед вугляків. Конюх поплескав її по плечу долонею, схожою на малу лопату, а Мокрина дивилась на неї так, ніби вперше бачила, ніби вони тоді не здибалися в дощ, ніби вона не зодягала Фросю в кофтину та не давала старі капці.

Ота молодиця, що пишногоубо сміялася на возі, налила в келишок вина, підсунула дівчинці, підморгнула їй яскраво й підохотно. І Фрося, щоб не зирити на гостей, нахилилася над келишком — перед її зором був тепер край столу, полумисок з драглями, дерев'яна кошистка і червона рідина в келишку — притисла до уст розцяцькований той келишок, стала пити. Далі сиділа мовчки, похнюпившись, але в міру того, як вино гарячило її, розливаючись гострою збудливістю по тілу, вона все вище піднімала голову, все сміливіше дивилася на гостей. Конюх розчервонівся, зосереджено жував ковбасу; пишногоуба молодиця манірно заглядала в миску з огірками, манірно випинала в жовтяка виделку, манірно несла його до рота — і стежила, яке враження справляє це на її сусідів. Батько щось розповідав рябому губатому чоловікові, і в того чоловіка по вуху лазила настирлива муха, а він чомусь не зганяв її. Мокрина ж Карнаха як випустила на уста журно-веселу посмішку, то в ній, у тій посмішці, потонуло все її обличчя, та посмішка до-

мішалася до її смагливості, утворивши привабливо-хмурий зблиск... Ніхто не зважав на Фросю, тільки пишногоуба молодиця, ніби й ненароком, підсунула до неї свою чарку, і Фрося ще випила солодкого вина, якого не куштувала ніколи... І тепер усі гості та їхні веселощі перетворилися на якусь суцільну го-мінку пляму, з якої по черзі виступало то чиєсь лице, то ніс, то голос, то сміх.

Дівчинка встала з-за столу — і зразу ж спробувала вхопити-ся рукою за стіну: ноги підломлювались. Вона здивувалася — чому вони підломлюються? Адже вони завжди були слухняни-ми й міцними. Сяк-так вибралася в сіни. День хилився до ве-чора. На обрії розпечене сонце горіло крикливо й рузбурхано. Зі сходу сунула чорна хмара...

На заході розпечене сонце котилось крикливо й розбурхано. Зі сходу сунула чорна хмара — поросна, мабуть, громом і блискавкою. Фрося вийшла до переїзду, сперлась на металеве поренча: так легше було стояти. Перед нею слалосся знайоме поле, засіяне житом — молодим та сивим зараз, з холодним по-лиском. Шлях сірів, усіяний кізяками роз'їждженими та дріб-ним вівсом. А зліва росли клени. Вона пригадала свій сон, коли навколо неї розсувалися насуплені стіни тісної хатини, а стеля порснула догори, ніби опара в діжді. І підійшла до кленів. Вони були невисокі, з тонкими стовбурами. Шуміли байдуже й од-нотонно. Мабуть, прислухались до тієї хмари, що сунула в небо, і так погомонювали.

Вона оглядала кожного окремо, намагаючись відгадати: хто ж тоді з'являвся? Оцей? Чи, може, оцей? Ніби й не могли вони, бо дуже спокійні, непоказні. А може, в оцього зелене вигадати щось серйозне, чим міг би її вразити, відповівши на магається там відшукати таке, чого на землі немає?

Десь далеко виростав гуркіт. Фрося гайнула на переїзд. У грудях сколихнулося, ніби туди хтось навмисне сипнув три-воги — густої, бурунчастої. Притулила долоню до того місця, де мало бути серце: воно тукало злякано й туго.

Жоден поїзд не спиняється на їхньому полустанку. Але зараз їй — як ніколи — кортіло, аби вагони не промчались, аби паровоз, посапуючи та покашлюючи біло-прозорою парою — зупинився... І хоча поїзд ще був далеко, але вона раптом

якось зразу повірила, що поїзд може зупинитись. Поїде вона звідси, поїде...

Стугоніння наростало.

У дворі росли клени, яких вона зараз не бачила і не думала про них.

Гроші! — згадала. Адже вона забула гроші, які збирала на дорогу. Вони лежать у прискринку — один паперовий карбованець і копійки... Шарпнулася з місця, кинулась до хати. І біля тину здибалася з Мокриною Карнахою. Мокрина очікувала на неї. Коли Фрося підбігла, то жінка простерла руки і ввіймала її.

— Пустіть! — пручалася Фрося.

А Мокрина силкувалася зазирнути їй у вічі, які дівчинка навмисне ховала. І допитувалася:

— Що з тобою? Що з тобою? — І не дочекавшись відповіді, повторювала: — Дитино рідна, признайся, що це з тобою?

— Нічого.

— Ти перепилася, еге ж? — співчувала Карнаха.

— Ні, ні... — слабнучи, не намагаючись вирватись, схлипувала дівчинка. Вона чула, як густе ревище під'їхало зовсім близько і ось-ось почне з наполегливою впертістю стукотіти мимо.

Боялась підвести очі, не зважувалась обернутись. І поїзд став перебирати рейкові стики на полустанку. Раз у раз... Раз у раз...

Фрося плакала — від гніву, від немочі. Тепер не звертала уваги на те, що поїзд не зупиняється, що вона однаково не могла б сісти. Жінка витирала їй сльози своєю сухою долонею, і скоро та суха долоня перетворилася на вологу. То Мокрина підняла поділ спідниці, вимакувала розпачливе лице подолом. Приказувала:

— Вгамуйся!.. Та не треба, вгамуйся...

Гуркіт віддалявся, наче його й не було. Низьке призахідне сонце розгалужувалось у заплаканих Фросиних очах на дрібні блискучі сонечка, які здригалися й тремтіли, ніби комахи...

Дівчинка пригорнулася до Карнахи.

ЗМІСТ

Чорногорія	3
Мельник і його дочка	11
Люди зростають, наче сади	18
Хліб від зайця	26
Проти Івана сонце іграло	31
А от лисицю — візьмемо	37
Я не люблю Сен-Санса!	42
До дядька	49
За обручем	54
Етюд з хлопчиком	59
Припугень	64
Нові чоботи	69
Дичка біля плоту	73
Жакан	77
Олень Август	90
Ти не матимеш жодного краба!	100
Полустанок	106

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гуцало Евгений Филиппович.

ОЛЕНЬ АВГУСТ

Рассказы

(На украинском языке)

Редактор

В. М. МАЛЕЦЬ

Художній редактор

Є. О. ЗВЕЗДОВ

Технічний редактор

Л. С. ЧАЙКОВСЬКА

Коректори

Р. М. ЗАРЕМБОВСЬКА,

Л. Н. ФЕСЕЧКО.

Здано на виробництво 4 I. 1965 р.
Підписано до друку 15. II. 1965 р.
Формат 60×84¹/₁₆. Фіз. друк. арк.
9,25. Умовн. друк. арк. 8,6+8 вкл.
(0,93)=9,53. Обл.-вид. арк. 7,91+
+8(0,53)=8,44. БФ 00992. Тираж
30 000. Зам. № 39. Ціна 42 коп
ГП-1965—поз. № 732.

Видавництво «Веселка». Київ,
Кірова, 34.

Друкоffsetна фабрика «Атлас»
Державного комітету Ради Міні-
стрів УРСР по пресі. Львів,
Зелена, 20.

42 коп.

